

ราชา ตั้ สุตวา อปปฏิภาณ
 นิสีทิ. อถ เสนโก จินฺเตสิ “อิทานิ
 รญฺเอย จ อมหากญฺจ จเปตฺวา
 มโหดปณฺฑิตํ อญฺณํ ปฏิสรณํ
 นตฺถิ ราชา ปนฺสฺส กถํ สุตฺวา
 มรณภยตฺชฺชิตฺโต กิณฺจิจิ วตฺตํ น.
 สกฺโกติ, อหํ ปณฺฑิตํ ยาจิสฺสามิ”ติ.
 โส ยาจนฺโต เทว คธา อภาสิ

๖๖๗. “อตีรทสุสี ปริโส

มหนฺเต อุกถณฺณเว
 ยตฺถ โส ลภเต คาริ
 ตตฺถ โส วินฺทเต สุขิ.

๖๖๘. เอวํ อมหญฺจ รญฺเอย จ
 ตฺวํ ปติญฺจา มโหด
 ตฺวํ โนสิ มนฺตึนํ เสฏฺโฐ
 อเมห ทุกฺขา ปโมจยา”ติ.

ตตฺถ **อตีรทสุสี** สมฺทเท
 ภินฺนาโว ตีริ อปฺสฺสนฺโต. ยตฺถาติ
 อุมิเวคสมพฺภาหโต วิจฺรณฺโต ยสฺมิ
 ปเทเส ปติญฺจํ ลภติ. **ปโมจยา**ติ
 ปุพฺเพ มิถิลํ เสนาย ปริวาเรตฺวา
 จิตกาเลปิ ตฺยา ปโมจิตฺมฺหา อิทานิปี

พระราชาก็ได้สดับคำของมโหดนั้น
 ไม่มีปฏิภาณจะโต้ตอบได้แต่ประทับนั่ง.
 ลำดับนั้นเสนกะคิดว่า “บัดนี้ที่พึ่งอื่นของ
 พระราชาและพวกเรา ยกเว้นมโหดบัณฑิต
 เสีย ย่อมไม่มี ก็ส่วนพระราชาทรงสดับ
 คำของมโหด ผู้อันมรณภัยคุกคามแล้ว
 ไม่ทรงอาจจะตรัสอะไร, เราจักอ้อนวอน
 มโหดบัณฑิต” เสนกะนั้น เมื่อจะอ้อนวอน
 มโหด จึงได้ภาษิต ๒ คาถาว่า

๖๖๗. “บุรุษผู้ยังมองไม่เห็นฝั่งในมหาสมุทร
 ย่อมได้ที่พำนักในประเทศใด เขา
 ย่อมได้ความสุข ในประเทศนั้น
 ฉนั้นใด.

๖๖๘. ข้าแต่ท่านมโหด ขอท่านได้เป็นที่
 ที่พึ่งของพวกข้าพเจ้า และของ
 พระราชาฉนั้นนั้นเถิด ท่านเป็นผู้
 ประเสริฐสุดในพวกข้าพเจ้า เหล่า
 มนตรี ขอท่านช่วยปลดเปลื้องพวก
 ข้าพเจ้าให้พ้นจากทุกข์ด้วยเถิด”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ผู้ยังมอง
 ไม่เห็นฝั่ง** ความว่า ผู้มีเรือแตกใน
 มหาสมุทร เมื่อยังมองไม่เห็นฝั่ง. คำว่า
ในประเทศใด ความว่า บุคคลเมื่อถูก
 กำลังคลื่นมากกระทบ ขณะที่เที่ยวไป
 ในมหาสมุทร ย่อมได้ที่พึ่งในประเทศใด.

ตวเมว อเมห ทุกฺขา โมเจหิติ ยาจติ.

อถ นํ นิคฺคณฺหนฺโต มหาสตุโต
คาถาย อชฺฌมาสิ

๖๖๙. "อดีตํ มานุสํ กมฺมํ
ทุกฺกัรํ ทุรภิสฺสมุภวํ
น ตํ สกฺโกมิ โมเจตุํ
ตวํ ปชานสฺสุ เสนกา"ติ.

ตตฺถ ตวํ ปชานสฺสุ เสนกาติ
เสนก อหํ น สกฺโกมิ, ตวํ อิมํ ราชานํ
อากาเสน มิถิลํ เนหิติ.

ราชา คเหตุพฺพคฺคณฺโณ อปฺสฺสนฺโต
มรณฺภยตชฺชิโต มหาสตุเตน สทฺธิ
กเถตุํ อสกฺโกณฺโต "กทาจิ เสนโกปิ
กิณฺุจิ อุบายํ ชาเนยฺย, ปุจฺฉามิ ตาว
นนฺ"ติ ปุจฺฉนฺโต คาถามาห

คำว่า ช่วยปลดเปลื้อง เสนกะกล่าว
อ้อนวอนว่า ในกาลแห่งเสนาข้าศึก
ตั้งล้อมมิถิลานครไว้ ครั้งก่อน ท่านก็ได้
ช่วยปลดเปลื้องพวกเรา แม้บัดนี้ขอท่าน
ได้ช่วยปลดเปลื้องข้าพเจ้าทั้งหลายให้พ้น
จากทุกข์ด้วยเถิด.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะชม
เสนกะนั้น ได้ภาสิตคาถาว่า

๖๖๙. "ท่านอาจารย์เสนกะ กรรมของ
มนุษย์อันล่วงไปแล้ว ทำได้ยาก
เจริญได้โดยยาก ข้าพเจ้าไม่
สามารถปลดเปลื้องท่านได้ ท่าน
จงรู้เอาเองเถิด".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อาจารย์
เสนกะท่านจงรู้เองเถิด พระมหาสัตว์
กล่าวว่า แน่ะอาจารย์เสนกะเราไม่
สามารถจะปลดเปลื้องพวกท่าน จาก
ทุกข์ได้, ท่านจงนำพระราชเสด็จไปสู่
มิถิลานครโดยทางอากาศเถิด.

พระเจ้าวิเทหราช เมื่อไม่ทอด
พระเนตรเห็นที่พึง อันพระองค์พึงทรง
ยึดถือ ผู้อันมรณภัยคุกคาม ไม่สามารถ
จะตรัสกับมโหสถโพธิสัตว์ จึงทรงดำริว่า
"ในกาลบางครั้ง แม้เสนกะก็พึงรู้อุปาย

๖๗๐. “สุโณหิ เม ตัง วจัน
 ปสฺสเสนํ มหพุกฺขํ
 เสนกทานิ ปุจฺฉามิ
 กิ กิจจํ อธิ มณฺณสิ”ติ.

ตตฺถ กิ กิจฺจุนฺติ กิ กตฺตพฺ-
 พยฺตตฺกํ อธิ มณฺณสิ มโหสฺเสนมหา
 ปริจฺจตฺตา, ยถิ ตฺวํ ชานาสิ วเทหิ
 เมติ.

ตํ สุตฺวา เสนโก “ราชา มํ
 อูปายํ ปุจฺฉติ, โสภณเ วา โหตุ
 อโสภณเ วา, กถสฺสามิสฺส เอกํ
 อูปายนุ”ติ จินฺตเตตฺวา คาทมาห

๖๗๑. “อคุคิ วา ทฺวารโต เทม
 คณฺหามเส วิกนฺตนํ
 อณฺณมณฺณํ วริตฺวาน
 ชิปปิ หิสฺสาม ชีวิตํ
 มา โน ราชา พุรฺหมทตฺโต
 จิริ ทฺกฺเชน มารยิ”ติ.

อะไร ๆ, เราจะถามเสนกะนั้นดูก่อน”
 เมื่อจะตรัสถามจึงตรัสคาถาว่า

๖๗๐. “ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่าน
 เห็นภัยใหญ่นั้นหรือ บัดนี้ข้าพเจ้า
 ขอถามท่านอาจารย์เสนกะ เวลา
 นี้ ท่านจะสำคัญสิ่งที่คุณควรทำ
 อย่างไร”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สิ่งที
 ควรทำอย่างไร พระราชาตรัสว่า ท่าน
 ย่อมสำคัญสิ่งสมควรอันเราพึงทำอย่างไร
 ในเวลานี้, เราทั้งหลายเป็นผู้อันมโหสถ
 ติงแล้ว ถ้าท่านรู้จงบอกแก่เรา.

เสนกะได้ฟังพระดำรัสนั้น จึงคิดว่า
 “พระราชา ตรัสถามอุบายกะเรา, อุบาย
 จะดีหรือไม่ดีจงยกไว้, เราจักทูลอุบาย
 อย่างหนึ่งแต่พระราชา” ดังนี้ จึงกล่าว
 คาถาว่า

๖๗๑. “เราทั้งหลาย เอาไฟเผาเสียตั้งแต่
 ประตู่ หรือจับมัดฆ่ากันและกัน
 สละชีวิตเสียโดยเร็ว อย่าให้
 พระเจ้าพรหมทัต ฆ่าเราทั้งหลาย
 ให้ทรมานนานเลย”.

ตตถ ทวารโตติ ทวารํ ปิพหิตฺวา
ตตถ อคฺคิ เทม.

วิกนฺตฺนฺนฺติ อณฺณมณฺณํ วิกนฺตฺนฺสฺตฺถํ
คณฺหาม. หิสฺสามาติ ชีวิตํ ชิปฺปิ
ชหิสฺสาม, อลงฺกตปาสาโทเยว โน
ทารุจิตโก ภวิสฺสติ.

ตี สุตฺวา อนตฺตมโน หุตฺวา
“อตฺตโน ปุตฺตทวารสฺส เอวรูปิ จิตกํ
กโรหิ”ติ วตฺวา ปุกฺกุสาทโย ปุจฺฉิ.
เตปิ อตฺตโน ปฏฺฐิปาย พาลกถายะ
กถยีสฺส. เตน วุตฺติ

๖๗๒. “สุโณหิ เมตํ วจฺนํ
ปสฺสเสนํ มหพฺภยํ
ปุกฺกุสทานิ ปุจฺฉามิ
กึ กิจจํ อิธ มณฺณสิ”ติ.

ปุกฺกุโส อาท

๖๗๓. “วิสิ ขาทิตฺวา มียฺยาม
ชิปปิ หิสฺสาม ชีวิตํ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ตั้งแต่
ประตู ความว่า พวกเราจึงปิดประตูแล้ว
จุดไฟเผาในที่ประตุนั้น.

คำว่า จงจับมิด ความว่า เราทั้งหลาย
จงจับศัสตรามาห้ำหั่นกันและกัน. คำว่า
จักสละ(ชีวิต)เสีย ความว่า เราทั้งหลาย
จักสละชีวิตขับพลัน ปราสาทที่ประดับ
ตกแต่งแล้วนี้แหละ จักเป็นท่อนไม้
เชิงตะกอนเผาศพของเราทั้งหลาย.

พระราชาทรงสดับคำของเสนกะ
ก็ทรงเสียพระทัยตรัสว่า “ท่านอาจารย์
เสนกะจงทำจิตภาวนาเห็นปานนั้นแก่บุตร
และภรรยาของตนเถิด” แล้วตรัสถาม
ปุกกุสะเป็นต้นต่อไป. ฝ่ายปุกกุสะเหล่านั้น
ก็กราบทูลด้วยถ้อยคำเขลา ตามสมควร
แก่ตน. เพราะเหตุนั้นพระราชาก็ตรัสว่า

๖๗๒. “ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่าน
เห็นภัยใหญ่นั้นหรือ ข้าพเจ้าขอ
ถามอาจารย์ปุกกุสะ ณ บัดนี้
เวลานี้ท่านจะสำคัญสิ่งที่คุณควรทำ
อย่างไร”.

อาจารย์ปุกกุสะ กราบทูลว่า

๖๗๓. “เราทั้งหลาย ควรกินยาพิษตาย
สละชีวิตเสียโดยเร็ว อย่าให้

มา ใน ราชา พรหมทตโต
จิริ ทุกฺเขน มารยี่"ติ.

ราชา อาท

๖๗๔. "สุณฺเหหิ เมตฺติ วจัน
ปสฺสเสณฺโณ มหพฺภยํ
กามินุททานิ ปุจฺฉามิ
กึ กิจฺจํ อธิ มนฺุณสึ"ติ.

กามินุโท อาท

๖๗๕. "รชฺชชฺยา พชฺฌ มียฺยาม
ปปาตา ปปาเตหเส
มา ใน ราชา พรหมทตโต
จิริ ทุกฺเขน มารยี่"ติ.

ราชา อาท

๖๗๖. "สุณฺเหหิ เมตฺติ วจัน
ปสฺสเสณฺโณ มหพฺภยํ
เทวินุททานิ ปุจฺฉามิ
กึ กิจฺจํ อธิ มนฺุณสึ"ติ.

เทวินุโท อาท

๖๗๗. "อคฺคึ วา ทฺวารโต เทม
คณฺหามเส วิกนฺุตนํ

พระเจ้าพรหมทัตฆ่าเราทั้งหลาย
ให้ทรมานนานเลย".

พระราชตรัสถามกามินทะว่า

๖๗๔. "ท่านจงฟังคำนี้ของข้าพเจ้า ท่าน
เห็นภัยใหญ่นั้นหรือ ข้าพเจ้าขอ
ถามอาจารย์กามินทะ ณ บัดนี้
เวลานี้ ท่านจะสำคัญสิ่งที่คุณควรทำ
อย่างไร".

กามินทะกราบทูลว่า

๖๗๕. "เราทั้งหลายพึงเอาเชือกผูก หรือ
พึงกระโดดลงบ่อให้ตายเสีย อย่า
ให้พระเจ้าพรหมทัตฆ่าเราทั้งหลาย
ให้ทรมานนานเลย".

พระราชตรัสถามเทวินทะว่า

๖๗๖. "ท่านทั้งหลายจงฟังคำนี้ ของ
ข้าพเจ้า ท่านเห็นภัยใหญ่นั้นหรือ
ข้าพเจ้าขอถามอาจารย์เทวินทะ
ณ บัดนี้ เวลานี้ ท่านจะสำคัญ
สิ่งที่คุณควรทำอย่างไร".

อาจารย์เทวินทะ กราบทูลว่า

๖๗๗. "เราทั้งหลาย จงเอาไฟเผาเสียแต่
ประตู หรือจงจับมัดฆ่ากันและกัน

อญญมณฺเฑ วรุตฺวาน
 ขิปฺปํ หิสฺสาม ชีวิตํ
 น โน สกฺโกติ โมเจตฺตุ
 สุขฺเขเนว มโหสฺสโร"ติ.

อปฺปจ เตสุ เทวีนฺโท "อຍံ ราชากิ กโรติ, อเมห ปุจฺฉิ, อคฺคิมฺหิ สนฺเต ขชฺชูปนํ ฌมฺติ, จเปตฺวา มโหสฺสธปฺณฺชิตํ อญฺโณ อธิ อมฺหากํ โสตฺถิภาวํ กาคฺตุํ สมตฺถิ นาม นตฺถิ, อยฺนตฺติ อปุจฺฉิตฺวา อเมห ปุจฺฉติ, มຍံ ก็ ชานามา"ติ จินฺนเตตฺวา อญฺญํ อูปายํ อปฺสฺสนฺโต เสนกฺน กถิตเมว กถेतฺวา มหาสฺตฺติ วณฺณฺเนนฺโต เทวปเท อหา

"ตตฺถายํ อธิปฺปาโย มหาราช มຍံ สพฺเพ ปณฺชิตเมว ยาจาม สเจ ปน ยาจิมมาโนปิ น โน สกฺโกติ โมเจตฺตุ สุขฺเขเนว มโหสฺสโร อถ เสนกฺสฺส วจฺนํ กริสฺสามา"ติ.

ตํ สุตฺวา ราชานํ ปุพฺเพ
 โพิสฺสตฺตฺสฺส กตฺโถสํ สริตฺวา เตน
 สทฺธิ กถेतฺตุ อสกฺโกนฺโต ตสฺส
 สฺกนฺนตฺสฺสเวว ปรีเทวฺนฺโต อหา

สละชีวิตไปเสียโดยเร็ว ถ้ามโหสถ
 ไม่สามารถ จะปลดเปลื้องเรา
 ทั้งหมดได้โดยง่าย".

เออ ก็บรรดาอาจารย์ทั้ง ๔ เหล่านั้น
 เทวีนทะคิดว่า "พระราชานี้ทำอย่างไร
 จึงมาตรัสถามพวกเรา ในเมื่อไฟมีอยู่
 มาทรงเป่าหิงห้อย ยกเว้นมโหสถบัณฑิต
 เสีย คนอื่นชื่อว่าจะสามารถทำความ
 สวัสดิ์แก่พวกเรา ในเวลานี้ย่อมไม่มี,
 พระราชานี้ไม่ตรัสถามมโหสถนั้น ทรง
 กลับมาตรัสถามพวกเรา ๆ จะรู้อะไร"
 ดังนี้ เมื่อไม่เห็นอุบายอื่น จึงกล่าวคำที่
 เสนกะกล่าวแล้วนั่นเอง เมื่อจะสรรเสริญ
 พระมหาสัตว์จึงกล่าว ๒ บทว่า

"ข้าแต่มหาราชาเจ้า ความประสงค์
 ในเรื่องนั้น เป็นดังนี้ พวกเราทั้งปวง
 จะอ่อนวอน มโหสถบัณฑิตนั้นแหละ
 ก็ถ้าว่ามโหสถแม้อันพวกเราอ่อนวอน
 ไม่สามารถจะปลดเปลื้องพวกเราโดยง่าย
 ต่อไปพวกเราจักทำตามคำเสนกะ" ดังนี้.

พระเจ้าวิเทหะ ครั้นทรงสดับคำ
 ของเทวีนทะนั้น ทรงระลึกถึงโทษที่
 พระองค์ทรงทำแก่มโหสถโพธิสัตว์ในครั้ง
 ก่อน เมื่อไม่อาจตรัสกับมโหสถนั้น เมื่อ

มโศกนั้นพึงอยู่นั่นเอง จะทรงคร่ำครวญ
อยู่ จึ่งตรัสว่า

๖๗๘. “ยถา กทลีนो สารี
อเนวส์ นาธิคจฺจติ
เอวํ อเนวสมานา นํ
ปญฺหํ นาชฺฌคฺคมาเส.

๖๗๘. “บุคคลแสวงหา แก่นแห่งต้นกล้วย
ย่อมหาไม่ได้ฉันใด เราทั้งหลาย
แสวงหาอุบายเครื่องพ้นจากทุกข์
ก็ย่อมไม่ประสบปัญหานั้น ฉันนั้น.

๖๗๙. ยถา สิมฺพลีนो สารี
อเนวส์ นาธิคจฺจติ
เอวํ อเนวสมานา นํ
ปญฺหํ นาชฺฌคฺคมาเส.

๖๗๙. บุคคลแสวงหาแก่นแห่งไม้จิว ย่อม
หาไม่ได้ฉันใด เราทั้งหลายแสวงหา
อุบายเครื่องพ้นจากทุกข์ ก็ย่อม
ไม่ได้ประสบปัญหานั้น ฉันนั้น.

๖๘๐. อเทเส วต โน วุฏฺฐิ
กฺุณฺชฺรานํวฺนฺทเก
สกาเส ทุมฺมนุสฺसानํ
พาลานํ อวิชานตี.

๖๘๐. ความอยู่แห่งข้างทั้งหลาย ใน
สถานที่ไม่มีน้ำ ชื่อว่า อยู่ใน
สถานที่มิใช่ประเทศ เพราะข้าง
เหล่านั้น อยู่ในสถานที่อันไม่มีน้ำ
ชื่อว่า มิใช่ประเทศ ย่อมตกอยู่ใน
ในอำนาจของปัจจุามิตรเร็วพลัน
ฉันใด แม้การที่เราทั้งหลายอยู่
ในที่ใกล้มนุษย์ชั่ว เป็นคนพาล
หาความรู้มิได้ ก็ชื่อว่าอยู่ใน
สถานที่มิใช่ประเทศฉันนั้น.

๖๘๑. อุพฺพเพธติ เม ทพฺยํ
มุขญฺจ ปริสุสฺสติ
นิพฺพุตี นาธิคจฺจามิ
อคฺคิ ททฺโตมว อาทเป.

๖๘๑. หทัยของเราสิ้น และปากของเรา
ก็แห้งผาก เราไม่ถึงความเย็นใจ
เหมือนไฟไหม้ที่กลางแดด.

๖๘๒. กมมารานํ ยถา อุกกา
 อนุโต ฉายติ โน พหิ
 เอวมปิ ททํ มยํ
 อนุโต ฉายติ โน พหิ"ติ.

ตตถ กทลีนติ ยถา กทลิกุขนุทสุส
 นิสฺสารตฺตา สารตฺติโก ปุริโส อเนว-
 สนฺโตปิ ตโต สารํ นาธิคฺจฺจติ,
 เอวํ มยํ อิมมฺหา ทุกฺขา มุญฺจฺนุปายํ
 ปญฺจ ปญฺชิตฺเต ปุจฺจิตฺวา อเนว-
 สมานาปิ นํ ปญฺหํ. นาชฺฌคฺคมาเสติ
 อเมหฺหิ ปุจฺจิตฺวา อสุณฺนฺโต วิย
 มยํ ตํ ปญฺหํ นาธิคฺจฺจาม.
 ทฺติยคาถายํปี เอเสว นโย.

กฺุณฺขรานํวฺนุทเกติ ยถา กฺุณฺขรานํ
 อฺนุทเก จานเ วฺฏฺจํ อเทเส วฺฏฺจํ
 นาม โหติ, เต หิ ตถารูเป นิสฺสทเก
 วนคฺคเน อเทเส วสนฺตา ชิปปเมว
 ปจฺจามิตฺตํ วสํ คจฺจฺจติ, เอวํ
 อเมหฺหิปี อิมสํ ทุมฺมนุสฺसानํ พาลานํ
 อวิชานนฺตานํ สนฺติเก วสนฺเตหิ อเทเส
 วฺฏฺจํ นาม. เอตฺตเกสุ หิ ปญฺชิตฺเตสุ
 เอโกปี เม อิทานิ ปฏิสฺสรณํ นตฺถิติ
 นานาวิเวหิ วิลปติ.

๖๘๒. เตาของข้างทองร้อนรุ่มอยู่ภายใน
 ไม่ปรากฏในภายนอก ฉนฺโต แม้
 ททฺยของเรา ย่อมร้อนรุ่มอยู่ภายใน
 ไม่ปรากฏในภายนอกฉนฺตํ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ต้นกล้วย**
 ความว่า บุรุษผู้ต้องการแก่นแห่งต้นกล้วย
 แม้แสวงหาอยู่ ย่อมไม่ได้แก่นจาก
 ต้นกล้วยนั้น เพราะความที่ต้นกล้วยนั้น
 ไม่มีแก่น ฉนฺโต เราทั้งหลายแม้แสวงหา
 อุบายพ้นจากทุกข์นี้ ตามบัณฑิตทั้ง ๕
 ก็ไม่ประสบปัญหานั้น ฉนฺตํ. คำว่า
ไม่ประสบ ความว่า เราทั้งหลาย ไม่
 ประสบปัญหานั้น เหมือนไม่ได้ยินอุบาย
 ที่เราทั้งหลายถามแล้ว. นัยแม้ในคาถา
 ที่สองก็นัยนี้เหมือนกัน.

คำว่า **ความอยู่แห่งข้างทั้งหลายในที่**
ไม่มีน้ำ ความว่า การอยู่ของข้างทั้งหลาย
 ในสถานที่ที่ไม่มีน้ำ ชื่อว่า อยู่ในที่มีไฟ
 ประเทศ, เพราะว่า ข้างทั้งหลายเหล่านั้น
 อยู่ในชฎุป่าหาน้ำมิได้ เห็นปานนั้น ชื่อว่า
 หาไฟประเทศเป็นที่อยู่ไม่ ก็จะถึงอำนาจ
 ปัจจามิตรโดยเร็วฉนฺโต การที่เราทั้งหลาย
 อยู่ในที่ใกล้แห่งมนุษย์ชั่วเหล่านี้ เวลา
 หาความรู้มิได้ ชื่อว่า อยู่ในสถานที่ที่มีไฟ
 ประเทศ ก็ฉนฺตํ. เพราะว่า ในบรรดา
 บัณฑิตทั้ง ๕ มีประมาณเท่านี้ บัณฑิต

ดี สุตวา ปณฺทิตโต “อโย ราชา
อติวิย กิลมตี สเจ น นํ อสุสาเสสุ-
สามิ, หทยเณน ผลิเตน มริสุสตี”ติ
จินฺเตตฺตวา อสุสาเสสี. ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต
สตฺถา อาห

๖๘๓. “ตโต โส ปณฺทิตโต ธีโร
อตุถทสุสี มโหสโธ
เวเทหิ ทุกฺขิตํ ทิสฺวา
อิทํ วจนมพฺุริ.

๖๘๔. มา ตฺวํ ภาโย มหาราช
มา ตฺวํ ภาโย รเถสภ
อหนุตํ โมจยิสฺสามิ
รานุคฺคหิตฺวํ จนฺทิมิ.

๖๘๕. มา ตฺวํ ภาโย มหาราช
มา ตฺวํ ภาโย รเถสภ

แม้คนเดียวจะเป็นที่ฟังของเราก็ไม่มี ณ
บัดนี้ ทรงพร้าเพื่อโดยวิธีต่าง ๆ ด้วย
ประการฉะนี้.

มโศภนบัณฑิตครั้งได้ฟังพระดำรัส
คร่ำครวญของพระเจ้าวิเทหะนั้น จึงคิดว่า
“พระราชานี้ทรงลำบากเหลือเกิน ถ้าเรา
จักไม่ปลอบประโลมพระองค์ ๆ จักทรง
มีพระราชหฤทัยแตก สิ้นพระชนม์ชีพ
แน่” จึงปลอบประโลมแล้ว. พระศาสดา
เมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัส
พระคาถาว่า

๖๘๓. “ลำดับนั้นมโศภนบัณฑิตนั้น มี
ปัญญาเห็นประโยชน์ เห็นพระเจ้า
วิเทหะได้ทรงรับทุกข์ จึงกราบทูล
คำนี้ว่า.

๖๘๔. ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อย่า
ทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น
จอมทัพ พระองค์อย่าทรงกลัวเลย
ข้าพระบาท จักช่วยปลดเปลื้อง
พระองค์ผู้ดุจดวงจันทร์อันราหูจับ
แล้ว.

๖๘๕. ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อย่า
ทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น

^๑ ฉ. รานุคฺคหิตฺว.

อหนุตฺโต โมจยิสฺสามิ
 ราชคฺคหิตฺตว สฺสูริยํ.

จอมทัพ พระองค์อย่าทรงกลัวเลย
 ข้าพระบาท จักช่วยปลดเปลื้อง
 พระองค์ผู้ดุจดวงอาทิตย์อันราหู
 จับแล้ว.

๖๘๖. มา ตูวํ ภายิ มหาราช
 มา ตูวํ ภายิ รณสมภ
 อหนุตฺโต โมจยิสฺสามิ
 ปงฺกณสนฺนํว กุณฺชริ.

๖๘๖. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่า
 ทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็น
 จอมทัพ ขอพระองค์อย่าทรงกลัว
 เลย ข้าพระบาทจะช่วยปลดเปลื้อง
 พระองค์ผู้ดุจช้างจอมอยู่ในหล่ม.

๖๘๗. มา ตูวํ ภายิ มหาราช
 มา ตูวํ ภายิ รณสมภ
 อหนุตฺโต โมจยิสฺสามิ
 เปฬฺพนุจฺฉว ปนฺนคํ.

๖๘๗. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
 อย่าทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์
 ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่า
 ทรงกลัวเลย ข้าพระบาทจะช่วย
 ปลดเปลื้องพระองค์ ผู้ดุจงูติดอยู่
 ในตะกร้า.

๖๘๘. มา ตูวํ ภายิ มหาราช
 มา ตูวํ ภายิ รณสมภ
 อหนุตฺโต โมจยิสฺสามิ
 ปกฺขี พนฺจว ปณฺชเร.

๖๘๘. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
 อย่าทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์
 ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่า
 ทรงกลัวเลย ข้าพระบาทจักช่วย
 ปลดเปลื้องพระองค์ผู้ดุจนกติดอยู่
 ในกรง.

๖๘๙. มา ตูวํ ภายิ มหาราช
 มา ตูวํ ภายิ รณสมภ
 อหนุตฺโต โมจยิสฺสามิ
 มจฺจนฺเต ชาลคเตริว.

๖๘๙. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
 อย่าทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์
 ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่า
 ทรงกลัวเลย ข้าพระบาทจักช่วย

ปลดเปลื้องพระองค์ ผู้ดูปลาติด
อยู่ที่ชาย.

๖๙๐. มา ตูว์ ภายิ มหาราช
มา ตูว์ ภายิ รณสภ
อหนุตฺติ โมจยิสฺสามิ
สโยคฺคผลพาหนิ.

๖๙๐. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
อย่าทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่า
ทรงกลัวเลย ข้าพระบาทจักช่วย
ปลดเปลื้องพระองค์ ผู้มีพลและ
พาหนะคุ้มกันอยู่.

๖๙๑. มา ตูว์ ภายิ มหาราช
มา ตูว์ ภายิ รณสภ
ปญฺจาลํ พาหยิสฺสามิ
กาทฺเสนํว เลทฺทฺฑนา.

๖๙๑. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
อย่าทรงกลัวเลย ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นจอมทัพ ขอพระองค์อย่า
ทรงกลัวเลย ข้าพระบาทจักขับไล่
กองทัพปัจฉิมราชให้หนีไป ดุจ
คนไล่กาและเหยี่ยวให้หนีไปด้วย
ก้อนดิน ฉะนั้น.

๖๙๒. อาทฺฐ ปญฺญา กิมิตฺติยา
อมจฺใจ วาปี ตาทิสฺโส
โย ตํ สมุพาทฺปกฺขณุตฺติ
ทฺกฺขา น ปริโมจเย”ติ.

๖๙๒. ปัญญาของข้าพระบาท หรือ
อำมาตย์เช่นกับข้าพระบาท มิได้
ช่วยปลดเปลื้องพระองค์ ผู้ตกอยู่ใน
ในที่คับขันให้พ้นทุกข์ได้ จะมี
ประโยชน์อะไร”.

ตตฺถ อิทฺนติ ทวทาหทฺฑเตม
อรณฺเณ ชนฺวสุสํ วสุสาเปนฺโต วีย
ตํ อสุสาเสนฺโต อิทํ “มา ตูว์
ภายิ มหาราช”ติ อาทิวจฺนํ อพฺรวี.
สนฺนฺนติ ลคฺคํ เปฬฺพนฺนฺนติ เปฬฺฟาย

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า คำนี้
ความว่า มโศกเมื่อจะยังพระเจ้าวิเทหะ
ให้เบาพระราชหฤทัยเป็นประดุจมหาเมฆ
ยังฝนลูกเห็บให้ตกอยู่ในป่าซึ่งถูกไฟป่า
ไหม้แล้ว จึงกราบทูลคำนี้ว่า “ข้าแต่

อพฺภนฺตรคตฺติ สປປိ.

ປညຈາລນຸຕິ ເອວໍ ມະນຸຕມປິ ປປຸຈາລ-
ຣຸໂຍ ເສນໍ ປປຸຈາລໍ. ພາຍສຸສາມິຕິ
ປລາເປສຸສາມິ. ອາທູຕິ ນາມຕູເຕ ນິປາໂຕ,
ປປຸຣາ ນາມ ກິມຕູຕິຍາຕິ ອຕູເຕ.

ອມຈຸຈິ ວາປິ ຕາທິໄສຕິ ປປຸຣາ
ສມນຸນາຄຕຕູຕາ ຕາທິໄສ ປປຸຣາຍ
ສມປນຸໂນ ອມຈຸຈິ ວາປິ ກິມຕູຕິຍ
ໂຍ ຕໍ ເອວໍ ມຣຸນສມຸພາຣປປຕູຕໍ
ທຸກຸຂາ ນ ປຣິໂມຈເຍ, ມະຫາຣາຊ ອຍໍ
ປຈມຕຣໍ ອາຄຈຸຈຸນຸໂຕ ນາມ ກິມຕູຕໍ
ອາຄໂຕຕິ ມຸຣຸຣສິ ມາ ກາຍິ, ມະຫາຣາຊ
ອນຸຕໍ ອິມມຸຫາ ທຸກຸຂາ ໂມເຈສຸສາມິຕິ
ຕໍ ອສຸສາເສຕິ.

มหาราชเจ้า พระองค์อย่าทรงกลัวเลย"
ตั้งนี้เป็นอาทิ. คำว่า จมแล้ว ได้แก่
ติดแล้ว. คำว่า ติดอยู่ในตะกร้า ได้แก่
งูตัวอยู่ภายในแห่งตะกร้า.

คำว่า กองทัพปัญญาจालะ ได้แก่ กองทัพ
ปัญญาจาละของพระราชาปัญญาจาลนคร แม้
ใหญ่อย่างนั้น. คำว่า จักขับไล่ ได้แก่
จักขับไล่ให้หนีไป. คำว่า อาทู เป็น
นิบาต ลงในอรรถแห่งนาม, อธิบายว่า
ชื่อว่า ปัญญาจะมีประโยชน์อะไร.

คำว่า หรือว่าอำมาตย์ผู้เชื่อกับข้าพระ-
บาท ความว่า ปัญญาของข้าพระบาท
เพราะเป็นผู้ประกอบพร้อมแล้ว หรือว่า
อำมาตย์ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยปัญญาเช่น
ข้าพระบาทไม่พึงปลดเปลื้องพระองค์
ผู้ถึงความคับขันต่อความตาย ให้พ้น
จากทุกข์ได้ จะมีประโยชน์อะไร, ข้าแต่
มหาราชเจ้า พระองค์ทรงสำคัญว่า
มโหสถนี้ ชื่อว่า เมื่อมาก่อนเป็นผู้มาแล้ว
เพื่อประโยชน์อะไร ดังนี้ จึงกราบทูลว่า
พระองค์อย่าทรงกลัวเลย, ข้าแต่มหา-
ราชเจ้า ข้าพระบาทจักช่วยปลดเปลื้อง
พระองค์ให้พ้นจากทุกข์นี้ ดังนี้ ยัง
พระราชทานให้อบอุ้มพระราชหฤทัยแล้ว.

ราชาปี ตสฺส วจันํ สุตฺวา
 “อิทานิ เม ชีวิตํ ลทฺธนุ”ติ อสฺสาสํ
 ปฏิลภิ. โพิสฺสตุเตน สีหนาทเ กเต
 สพฺเพว เต ตฺสึสุ. อถ นํ เสนโก
 ปุจฺฉิ “ปณฺทิต ตฺวํ สพฺเพ อเมห
 คเหตุวา คจฺจนฺโต เกนฺปาเยน คมิสฺสสึติ.
 “อลงฺกตอุมฺมฺเคน เนสฺสามิ, ตฺเมห
 คมนสฺซฺชา โหธา”ติ วตฺวา อุมฺมฺคทฺวาริ
 วิวรณฺตถํ โยเช อาณาเปนฺโต อาห

๖๙๓. “เอถ มาณวา อฏฺเฐถ
 มุขํ โสเธถ สนฺธิโน
 เวเทเห สหฺมจฺเจหิ
 อุมฺมฺเคน คมิสฺสตี”ติ.

ตตฺถ มาณวาติ ตฺรฺณาวจันํ.
 มุขํ โสเธธาติ อุมฺมฺคทฺวาริ วิวรณฺ.

สนฺธิโนติ ยนฺตมฺรสนฺธิโน จ ทฺวาริ
 โสเธถ, เอกสฺตานํ สยนคพฺพานํ ทฺวาริ
 วิวรณฺ, อนนฺกสฺตานํ ทีปาลยานํ ทฺวาริ

ฝ่ายพระราชฯ ได้ทรงสดับคำของ
 มโศกนั้น ทรงกลับได้ความอบอุ่น
 พระหฤทัยว่า “บัดนี้ เราได้ชีวิตแล้ว”.
 ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์ บันลือสีหนาท
 ชนทั้งหมดเหล่านั้น พากันยินดีแล้ว.
 ลำดับนั้น เสนกะจึงถามพระโพธิสัตว์ว่า
 “ท่านบัณฑิต เมื่อท่านจักพาพวกข้าพเจ้า
 ทั้งหมดไป จักไปด้วยอุบายอย่างไร”.
 พระโพธิสัตว์แจ้งว่า “เราจักนำพวกท่าน
 ทั้งหมดไป โดยทางอุโมงค์ที่ตักแต่งไว้
 พวกท่านจงเตรียมตัวไป” เมื่อจะสั่งโยธา
 เพื่อเปิดประตูอุโมงค์ จึงกล่าววว่า

๖๙๓. “ดูกรคนหนุ่มทั้งหลาย พวกท่าน
 จงลุกขึ้นมา ช่วยกันเปิดประตู
 อุโมงค์ และประตูติดต่อเครื่อง-
 ยนต์ พระเจ้าวิเทหะ จักเสด็จไป
 ทางอุโมงค์ พร้อมด้วยอำมาตย์
 ทั้งหมด”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มาณพ
 เป็นคำเรียกชื่อคนหนุ่ม. คำว่า จงเปิด
 ประตูอุโมงค์ ความว่า พวกท่านจงช่วย
 กันเปิดประตูอุโมงค์.

คำว่า ที่ต่อเครื่องยนต์ ความว่า และพวก
 ท่านจงเปิดประตูห้องติดต่อเครื่องยนต์,
 คือเปิดประตูห้องนอนร้อยเอ็ด, และเปิด

วิวรรณาติ.

เต อญฺญา ย อุมฺมงฺคทวารํ
 วิวรีสุ. สกโล อุมฺมงฺโค เอโกภาโส
 อลงฺกตเทวสภา วีย วิโรจติ. ตมตถํ
 ปกาเสนฺโต สตุถา อาก

๖๙๔. "ตสฺส ตํ วจันํ สุตฺวา
 ปณฺทิตสฺसानุสาริโน"^๑
 อุมฺมงฺคทวารํ วิวรีสุ
 ยนฺตยฺตเต จ อคฺคเพ"ติ.

ตตฺถ อนุสาริโนติ เวยฺยาวจฺจกราก.
 ยนฺตยฺตเต จ อคฺคเพติ สฺวจิสมฺภิก-
 สมฺปนฺนานิ. จ ทวารากฺวามิ.

เต อุมฺมงฺคทวารํ วิวรีตฺวา
 มหาสตุตสฺส อารุเจสุํ โส รณฺโณ
 สณฺณมกาสี "กาโล เทว ปาสาทา
 โอตฺรธา"ติ. ราชา โอตฺรติ. เสนโก
 สีสโต นาฬิตฺตํ อปนฺตฺวา สากฺกํ
 โอมุญฺจิตฺวา กจฺฉํ ทฬฺหํ พนฺธิ. อถ
 นํ มหาสตุโต ทิสฺวา "เสนก กิ
 กโรสี"ติ ปุจฺฉิ. ปณฺทิต อุมฺมงฺเคน

ประตุโคมดวงประทีปร้อยเอ็ดโคม.

คนรับใช้มโหสถเหล่านั้นลุกขึ้นไป
 เปิดประตูอุโมงค์แล้ว. อุโมงค์ทั้งสิ้นได้มี
 แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน รุ่งโรจน์ประดุจ
 เทพสภาที่ประดับแล้ว. พระศาสดาเมื่อ
 จะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า

๖๙๔. "คนรับใช้ของมโหสถบัณฑิต ได้ฟัง
 คำของมโหสถนั้น จึงช่วยกันเปิด
 ประตูอุโมงค์ และถอดลูกดาน
 อันประกอไปด้วยเครื่องยนต์".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้รับใช้
 ได้แก่ ผู้ทำการชวนชวายเป็นเลิกกิจการ.
 คำว่า ลูกดานอันประกอไปด้วยเครื่องยนต์
 ความว่า และบานประตูอันถึงพร้อมแล้ว
 ด้วยกลอนและลิ้ม.

คนรับใช้เหล่านั้นเปิดประตูอุโมงค์
 แล้ว จึงแจ้งให้พระมหาสัตว์ทราบ.
 มโหสถนั้น จึงกราบทูลนัยหมายแด่
 พระราชาว่า "ถึงเวลาแล้วพระเจ้าข้า
 ขอเชิญพระองค์ เสด็จลงจากปราสาท".
 พระราชาก็เสด็จลง. เสนกะเปลื้องหมวก
 จากศีรษะแล้วลดผ้าลงผูกชายกระเบน
 ให้มัน (นุ่งผ้าหยักรั้ง). ลำดับนั้น มโหสถ

^๑ น. อนุจาริโน.

คจฺจนฺเตหิ นาม เวจฺนํ โมเจตฺวา
 กจฺจํ ทพฺหํ พนฺธิตฺวา คนฺตพฺพนฺติ.
 “เสนก ‘อุมฺมงฺคํ ปวิสนฺโต โอนมิตฺวา
 ชนฺณฺเกหิ ปตฺติฏฺจาย ปวิสิสฺสามิ’ติ
 มา สญฺญมกาสี. สเจ หตฺถินา
 คนฺตกาโมสี, หตฺถิ อภีรฺห, สเจ
 อสฺเสน คนฺตกาโมสี, อสฺสํ อภีรฺห
 อจฺจํ อุมฺมงฺโค อญฺจารสฺสทฺตพฺเพโธ
 วิสาลทฺวาโร, ตฺวํ ยถารุจฺฉิยา อลงฺกต-
 ปฏฺยตฺโต รณฺโณ ปุรฺโต คจฺฉา”ติ
 อาห.

โพธิสฺสโต ปน เสนกสฺส คมนํ
 ปุรฺโต วิจาเรตฺวา ราชานํ มชฺฌเณ
 กตฺวา สยํ ปจฺจโต อโหสี. กิ
 การณา ? ราชา อลงฺกตอุมฺมงฺคํ
 โอโลเกนฺโต มา สณฺิกํ อคมาสีติ.
 อุมฺมงฺเค มหาชนสฺส ยาคุภตฺต-
 ชาทนียาทีนึ อปฺปมาณานึ อเหสฺสุ. เต
 มนุสฺสา ชาทนฺตา ปิวฺนฺตา อุมฺมงฺคํ
 โอโลเกนฺตา คจฺจนฺติ. มหาสฺสโตปิ
 “ยาถ ยาถ มหาราชา”ติ โจเทนฺโต
 ปจฺจโต ยาติ. ราชา อลงฺกตเทวสฺมํ
 วีย อุมฺมงฺคํ โอโลเกนฺโต ยาติ. ตมตฺถํ
 ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห

เห็นกิริยาของเสนกะ จึงถามว่า “แน่ะ
 อาจารย์เสนกะ ท่านทำอะไร”. เสนกะ
 ตอบว่า แน่ะบัณฑิต ธรรมดาคนทั้งหลาย
 ไปทางอุโมงค์ ฟังเปลื้องผ้าโพกนุ่งหยักรั้ง
 ไป. มโหดบัณฑิตแจ้งแก่เสนกะว่า
 “แน่ะท่านอาจารย์เสนกะ ท่านอย่าสำคัญ
 ว่า เราเมื่อเข้าอุโมงค์ต้องก้มคุกเข่า
 เข้าไป’ ถ้าท่านต้องการไปด้วยข้าง จงขึ้น
 ขี่ข้างไป ต้องการไปด้วยม้าจงขึ้นม้าไป
 เพราะอุโมงค์สูง ประตูกว้าง สูง ๑๘ ศอก
 ท่านจงประดับและตกแต่งตามชอบใจ
 ไปก่อนพระราชา”.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์จัดให้เสนกะไปก่อน
 จัดพระราชาเสด็จไปท่ามกลาง ตนไป
 ภายหลัง. เพราะเหตุอะไร มโหด
 จึงจัดอย่างนี้ ? เพราะพระเจ้าวิเทหราช
 เมื่อทอดพระเนตรอุโมงค์อันประดับแล้ว
 อย่างได้ค้อย ๆ เสด็จไป. ข้าวม้าขาวสวย
 และของควรเคี้ยวเป็นต้น ไม่มีประมาณ
 ในอุโมงค์ได้มีแล้วเพื่อมหาชน. คนเหล่านั้น
 ได้เคี้ยวกินดื่มชมดูอุโมงค์พลางเดินไป.
 ฝ่ายพระมหาสัตว์ทูลเตือนพระเจ้าวิเทห
 ว่า “ข้าแต่มหาราช ขอเชิญเสด็จไป ๆ
 พระเจ้าข้า” ได้ตามเสด็จไปข้างหลัง.
 พระราชาทอดพระเนตรอุโมงค์ได้เป็นดัง
 เทพสภาพอันประดับแล้ว ชมพลางเสด็จไป.

๖๙๕. "ปุรโต เสนโก ยาทิ
 ปจฺจโต จ มโหสถโต
 มชฺฌเม จ ราชา เวเทโห
 อมจฺจปริวาริตฺติ."

รณฺโณ อาคตภาวํ ฌตฺวา เต
 มาณวา รณฺโณ มาตฺรณฺจ เทวฺณฺจ
 ปุตฺตณฺจ ธีตฺรณฺจ อุมฺมงฺคา นีหริตฺวา
 มหาวิสาละมาพีเก จเปสฺสุ ราชานํ
 โพิสฺสิตฺเตน สทฺธิ อุมฺมงฺคา นิกฺขมิ.
 เต จตฺตาโร ชตฺติยา ราชานณฺจ
 ปณฺทิตณฺจ ทิสฺวา "นิสฺสํสยํ
 พรหตฺถคตฺมหา มยํ, อเมห คเหตุวา
 อาคเตหิ ปณฺทิตสฺส ปุริเสหิ
 ภวิตพฺพนุ"ติ มรณฺภยตฺชฺชิตา ภิตตฺสิตา
 มหาวิรวํ วิรวีสฺสุ.

จุพนีราชา กิร วิเทหฺรณฺโณ
 ปลายนภเยน คนฺตุวา คงฺคาตีเร

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความ
 นั้น จึงตรัสว่า

๖๙๕. "เสนกะเดินไปก่อน มโหสถเดินไป
 ข้างหลัง พระเจ้าวิเทหราช อัน
 อำมาตย์แวดล้อมแล้วเสด็จดำเนิน
 ไปท่ามกลาง".

คนหนุ่มรับใช้มโหสถเหล่านั้น รู้
 ความที่พระเจ้าวิเทหะเสด็จมา จึงนำ
 พระนางสลากเทวี พระราชมารดาของ
 พระเจ้าจุลนีพรหมทัต พระนางนันทาเทวี
 พระมเหสีของพระเจ้าจุลนี พระปัญญา
 จันทรราชกุมาร และพระปัญญาจันที่
 ราชกุมารีผู้เป็นพระราชโอรส และพระ-
 ราชธิดาของพระเจ้าจุลนีพรหมทัต ออก
 จากอุโมงค์ให้ประทับอยู่ที่พลับพลาอัน
 กว้างใหญ่. ฝ่ายพระเจ้าวิเทหะก็เสด็จ
 ออกจากอุโมงค์พร้อมกับมโหสถโพิสฺสิตว์.
 กษัตริย์ทั้ง ๔ เหล่านั้น ทอดพระเนตร
 เห็นพระเจ้าวิเทหะและมโหสถบัณฑิต
 ก็รู้ว่า "พวกเราถึงเงื้อมมือคนอื่นโดยไม่
 ต้องสงสัย อันเหล่าคนของมโหสถบัณฑิต
 จับพวกเรา" เป็นผู้อันมรณภัยคุกคาม
 ทั้งกลัวทั้งสะดุ้งร้องเสียงเอ็ดอึง.

ได้ยินว่าพระราชาจุลนี เสด็จไปตั้งการ
 รักษา ในสถานที่ที่มีประมาณ ๑ คาจุด

คาวุตมตเต จาเน อฏฐาสี. โส จ
 สนนินินุนาย รตติยา เตสั วิรว
 สุตฺวา “นฺนทาเทวียา สทฺโท วียา”ติ
 วุตฺตกาโม อโหสิ. “กุหิ นฺนทาเทวี
 ปสฺสสึ”ติ ปริหาสมเยน น กิณฺจ
 อาห.

มหาสตุโต ตสฺมี จาเน ปญฺจาลจฺนุที
 กุมาริกั รตนราสิมฺหิ จเปตฺวา
 อภิสึญฺจิตฺวา “มหาราช ตฺวํ อิมิสฺสา
 การณา อาคโตสิ, อัย อคฺคฺมเหสิ
 โหตุ”ติ อาห. ตึณิ นาวาสตานิ
 อฺปฏฺจเปสฺสุ. ราชา วิสาลมาพฺกา
 โอตริตฺวา อลงฺกตนาวิ อภिरุหิ. เตปิ
 จตฺตาโร ชตฺติยา นาวิ อภिरุหิ. ตมตฺถ
 ปกาเสนฺโต สตุถา อาห

๖๙๖. “อุมมุงฺคา นิกฺขมิตฺวาน
 เวเทโห นาวมารุหิ
 อภिरุญฺหญฺจ ตํ ญตฺวา
 อณฺุสาสี มโหสถโถ

๖๙๗. อัย เต สสฺสุโร เทว
 อัย สสฺสุ ชนาธิป

ใกล้ฝั่งคงคา ด้วยทรงเกรงว่า พระเจ้า
 วิเทหะจะเสด็จหนีไป. ก็พระเจ้าจุลนีนั้น
 เมื่อราตรีเงียบสงัด ได้ทรงสดับเสียงร้อง
 ของกษัตริย์ทั้ง ๔ เหล่านั้น เป็นผู้ใคร่จะ
 ตรัสว่า “เสียงนั้นเหมือนเสียงของนาง
 นันทาเทวี”. ก็ไม่ตรัสอะไรๆ ด้วยทรงเกรง
 การเย้ยหยันว่า “พระองค์ทอดพระเนตร
 เห็นพระนางนันทาเทวีที่ไหน”.

ณ ที่นั้นพระมหาสัตรีให้พระนางปัญจาล-
 จันท์กุมาริกา ประทับบนกองรัตนะถวายเป็น
 อภิเชกกราบทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า
 พระองค์เป็นผู้เสด็จมาเพื่อเหตุนี้ พระนาง
 ปัญจาลจันท์นี้ จงเป็นอัศวมเหสีของ
 พระองค์” ดังนี้. เรือ ๓๐๐ ลำได้เทียบอยู่
 แล้ว. พระราชาได้เสด็จลงจากพลับพลา
 กว้างใหญ่ เสด็จขึ้นสู่เรืออันประดับแล้ว.
 ฝ่ายกษัตริย์ทั้ง ๔ เหล่านั้น ก็เสด็จขึ้นสู่
 เรือแล้ว. พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศ
 ข้อความนั้น จึงตรัสว่า

๖๙๖. “พระเจ้าวิเทหะเสด็จออกจากอุโมงค์
 แล้ว เสด็จขึ้นสู่เรือ มโหสถบัณฑิต
 รู้ว่าพระเจ้าวิเทหะเสด็จขึ้นเรือแล้ว
 ได้ถวายนุศาสน์ว่า

๖๙๗. ขอเดชะ พระองค์ผู้จอมประชากร
 พระเจ้าจุลนีนี้ เป็นพระสัสสุระ

ยถา มาตุ ปฏิปตฺติ
 เอวํ เต โหตุ สสุสุยา.

๖๙๘. ยถาปี นียโก ภาตา
 โสทธิโย เอกมาตุโก
 เอวํ ปญฺจาลจนฺโท เต
 ทยิตพฺโพ รเถสภ.

๖๙๙. อัยํ ปญฺจาลจนฺที เต
 ราชปฺตฺตี อภิชฺฌิตา
 กามํ กโรหิ เต ตาย
 ภริยา เต รเถสภ"ติ.

ตตถ **อนุสาสีติ** เอวํ กิรฺสฺส
 อโหสิ "กทาเจส กุชฺฌิตฺวา จุพฺนีรณฺโถ
 มาตรํ มาเรยฺย, อภิรฺูปาย นนฺทาเทวียา
 สทฺธิ สํวสํ กปฺเปยฺย ราชกุมารํ
 มาเรยฺย, ปฏฺิณฺณมสฺส คฺhesฺสสามิ"ติ.
 ตสฺมา "อัยํ เต"ติอาทีนา วทฺนฺโต
 อนุสาสี.

ของพระองค์ พระนางนันทาทะวี
 นี้เป็นพระสัสสุของพระองค์ การ
 ปฏิบัติพระราชมารดาของพระองค์
 ฉันใด การปฏิบัติฉันของมีแต่
 พระสัสสุของพระองค์ฉันนั้น.

๖๙๘. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ อนึ่ง
 พระภาตาร่วมพระอุทรพระชนนี
 เดียวกันโดยตรง พระองค์ทรงมี
 ความรักใคร่ ฉันใด พระปัญญา
 จันทรราชกุมาร พระองค์ก็ควรทรง
 รักใคร่ฉันนั้น.

๖๙๙. พระองค์ผู้เป็นจอมทัพ พระนาง
 ปัญจาลจันที่ราชบุตรนี้ของพระเจ้า
 พรหมทัต อันพระองค์ทรงปรารถนา
 ขอพระองค์ทรงรักใคร่ในพระนาง
 ของพระองค์ พระนางจักเป็นมเหสี
 ของพระองค์ พระองค์อย่าทรง
 ดูหมิ่น".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ถวาย
อนุสาสน์ ความว่า ได้ยินว่ามโหสถ
 ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า "ในกาลบางครั้ง
 พระเจ้าวิเทหะนี้ ทรงกริ้วแล้ว พึงยัง
 พระราชมารดา ของพระเจ้าจูลนีให้สิ้น
 พระชนม์, พระองค์จะพึงสำเร็จการอยู่
 ร่วมกับพระนางนันทาทะวีผู้มีความงามยิ่ง

จะพึงยังปัญหาจันทรราชกุมาร ให้สิ้น
พระชนม์, เราจักให้พระเจ้าวิเทโหราช
ทรงรับปฏิญญา" ดังนี้. เพราะฉะนั้น
มโหสถ เมื่อจะกราบทูลด้วยคำว่า "อัย
เต" เป็นต้น จึงถวายอนุศาสน์แล้ว.

ตตถ อัย เต สสุสูโรติ อัย ตว
สสุสูรสสุ จุฬีนีรณโณ ปุตโต ปญจาล-
จนุทียา กนิฐฎภาติโก, อัย เต อิทานิ
สสุสูโร.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า พระเจ้าจุลนีนี้
เป็นพระสัสสุระของพระองค์ ความว่า
พระราชโอรสของพระเจ้าจุลนี ผู้เป็นพระ-
สัสสุระของพระองค์นี้ เป็นพระกนิฐฎภาดา
ของพระนางปัญหาจันที, พระเจ้าจุลนี
พรหมทัตนี้ทรงเป็นพระสัสสุระของพระองค์
ณ บัดนี้.

อัย สสุสูติ อัย อิมิสฺสา มาตา
นันทาทเววี นาม ตว สสุสุ.

คำว่า พระนางนันทาทเววีนี้ทรงเป็น
พระสัสสุ ความว่า พระสัสสุของพระองค์
ทรงพระนามว่านันทาทเววีนี้เป็นพระมารดา
ของพระนางปัญหาจันทีนี้.

ยถา มาตุติ ยถา มาตุ ปุตโต
วตฺตปฏฺิปปตฺตี กโรติ, เอวํ เต
เอติสฺสา โหตุ, พลวตฺรํ มาตุสญฺญํ
ปจฺจุปฏฺุจเปตฺวา มา กทาจิ นํ
โลภจิตฺเตน โอลิเกหิ.

คำว่า บุตรทำวัตรปฏิบัติแก่มารดา
ฉันใด ความว่า บุตรย่อมกระทำวัตรปฏิบัติ
แก่มารดา ฉันใด, พระองค์จงปฏิบัติ
แต่พระนางนันทาทเววีนี้ ผู้เป็นพระสัสสุ
ของพระองค์ ฉันนั้น, พระองค์จงเข้าไป
ตั้งไว้เฉพาะความสำคัญว่าเป็นพระมารดา
ให้มีกำลังยิ่ง ในกาลบางครั้งอย่าทรง
เล็งดูพระนางด้วยพระหฤทัยประกอบด้วย
ความโลก.

นียโกติ อชฺฌตฺติโก เอกปีตรา
 เอกมาตุยา ชาโต. ทยิตพฺโพติ
 ปิยายิตพฺโพ. ภริยาติ อัย เต ภริยา
 ภวิสฺสตี, มา เอติสฺสาย อวมานมกาสิตี.
 โส เอวํ รมฺโง ปฏฺิณฺณํ คนฺุหิ.

ราชา "สาธู"ติ สมฺปฏฺิณฺณิ. ราชมাত্রํ
 ปน อารพฺภ น กิณฺุจि กเถสิ.
 กิการณา ? ตสฺสา มหฺลลกภาเวเนว.
 อิทฺมฺปน สพฺพํ โพิสฺสโต ตีเร จตฺวา
 กเถสิ. อถ นํ ราชา มหาทฺกุชฺโต
 มุตฺตตาย คนฺุทฺกาโม หุตฺวา "ตาด
 ตวํ ตีเร จิตฺ กิ กโรสิ"ติ วตฺวา
 คาถมาห

๗๐๐. "อารุหฺ นาวํ ตรมาโน
 กิ นุ ตีรมฺหา ติฏฺุจฺสิ
 กิจฺจนา มุตฺตมฺหา ทฺกุชฺโต
 ยามทานิ มโหสธา"ติ.

ตี สุตฺวา มหาสฺสโต "เทว
 ตฺเมหฺหิ สทฺธิ คมนํ นาม มยฺหํ
 อยฺตุตฺนุ"ติ วตฺวา อาน

คำว่า โดยตรง ได้แก่ ผู้ประกอบในภายใน
 คือ เกิดโดยพระราชบิดาพระราชมารดา
 เดียวกัน. คำว่า **พึงรักใคร่** ได้แก่ พระองค์
 พึงประพัตริรักใคร่. คำว่า **เป็นพระมเหสี**
 ความว่า พระนางปัญจาลจันท์นี้ จักเป็น
 พระมเหสีของพระองค์ ๆ อย่าได้ทรงทำ
 ความดูหมิ่นพระนาง. มโหสถบัณฑิตนั้น
 ทูลเอาปฏิญญา กับพระราชอาอย่างนั้นแล้ว.

พระเจ้าวิเทหราช ทรงรับคำว่า
 "ดีแล้ว". ก็มโหสถบัณฑิตไม่กล่าวคำ
 อะไร ๆ ปรรามพระราชมารดาเลย.
 เพราะเหตุไร เพราะความที่พระราชมารดา
 เป็นผู้แก่นั่นเอง. ก็พระโพธิสัตว์ยืนกล่าว
 เรื่องทั้งปวงนี้ อยู่ที่ริมฝั่งคงคา. ลำดับนั้น
 พระราชาเป็นผู้ใคร่เสด็จไป เพราะความ
 เป็นผู้พ้นแล้วจากทุกข์ใหญ่ จึงตรัสว่า
 "ดูกรพ่อ เจ้ายืนอยู่ริมฝั่งคงคาทำอะไร"
 แล้วตรัสคาถาว่า

๗๐๐. "ดูกรรมโหด เจ้าจรับขึ้นเรือ จะยืน
 อยู่ที่ฝั่งทำไมหนอ เราทั้งหลาย
 เป็นผู้พ้นจากทุกข์ได้โดยยาก จง
 ไปกัน ณ บัดนี้เถิด".

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสนั้น
 จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ ชื่อว่า
 การตามเสด็จกับพระองค์ ยังไม่สมควร

แก่ข้าพระบาทก่อน” ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

๗๐๑. “เนส ฐมฺโม มหาราช
โยหิ เสนาย นายโก
เสนางคฺ์ ปริหาเปตฺวา
อตฺตานํ ปริโมเจเย.

๗๐๑. “ข้าแต่มหाराชเจ้า การที่ข้าพระองค์
เป็นนายกแห่งเสนา มาทอดทิ้ง
กองทัพ เอาแต่ตัวรอดนี้หาชอบ
ไม่.

๗๐๒. นิเวสนมฺหิ เต เทว
เสนางคฺ์ ปริหาปิตฺ
ตํ ทินฺนํ พุรฺหมทตฺเตน
อานยิสฺสํ รเถสฺสา”ติ.

๗๐๒. ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นจอมทัพ ข้า
พระบาท จักนำมาซึ่งกองทัพที่
พระองค์ทรงละทิ้งในปัจจุฉนคร
และสิ่งของ ที่พระเจ้าพรหมทัต
พระราชทานพระเจ้าข้า”.

ตตฺถ ฐมฺโมติ สภาโว. นิเวสนม-
หิตฺติ นครํ สนฺธายาห. ปริโมเจยติ
ปริโมเจยฺยํ. ปริหาปิตนฺติ ฉทฺทฺชิตฺตํ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ชอบ
ได้แก่ สภาวะ (ความเป็นเอง). คำว่า
นิเวศน์ ท่านกล่าวหมายเอานคร. คำว่า
พึงรอด ได้แก่ พึงเอาตัวรอดพ้น. คำว่า
ละทิ้ง ได้แก่ ทอดทิ้ง.

“เตสุ หิ มนุสฺเสสุ ทูรมคฺคํ
อาคเตสุ เกจิ ขาทนฺตา, เกจิ
ปิวนฺตา, เกจิ กิลมนฺตา นิทฺทํ
โอกฺกมนฺตา อมฺหากํ นิทฺทมนฺตภาวมฺปิ
น ชานิสฺสุ, เกจิ คิลานา มยา สทฺธิ
จตฺตาโร มาเส กมฺมํ กตฺวา มม
อุปการมนุสฺสา, เจตฺถพฺหู, น สกฺกา
มยา เอกมนุสฺสมฺปิ ฉทฺทฺเตตฺวา คนฺตุ,
อหิ ตาว นินฺตเตตฺวา สพฺพมฺปิ ตว

มโหสถกราบทูลว่า “ก็ครั้งเมื่อ
คนเหล่านั้น มาแล้วสิ้นทางไกล บางพวก
เคี้ยวกิน บางพวกดื่ม บางพวกเหน็ด-
เหนื่อย ก็ก้าวลงสู่ความหลับไม่รู้ความที่
พวกเราออกจากอุโมงค์แล้ว บางพวก
เจ็บป่วยกระทำการงานสิ้นสี่เดือน กับ
ข้าพระบาท เป็นพวกมีอุปการะแก่
ข้าพระบาท ก็บรรดาคนเหล่านั้นยังมีคน
อีกมาก, ข้าพระบาทไม่อาจทิ้งแม้คนหนึ่ง

เสนี พรหมทตฺเตน ทินฺนํ ฌนฺนุจ
 อวสิฏฺฐิ อานะสฺสามิ. ตุมฺเห มหาราช
 กตฺถจि อวิลมฺพนฺตา สีฆํ สีฆํ
 คจฺฉณ มยา โว อนฺตรามคฺเค
 หตฺถิสฺสวาหนาทินิ จปีตานิ กิลนฺต-
 กิลนฺตานิ ปหาย สมตฺถสฺมตฺเถ โยเค
 อภิรฺยุห สีฆํ สีฆํ มิถิลนฺครเมว
 ปวิสธา"ติ อาน.

ตโต ราชา คาถมาห

๗๐๓. "อปฺปเสโน มหาเสนี
 กถิ นิคฺคยฺห จสฺสสิ
 ทุพฺพลี พลวณฺเตน
 วิหฺนฺนฺนฺสฺสสิ ปณฺชิตา"ติ.

ตตฺถ นิคฺคยฺหาติ ปฏฺิปปฺผริตฺวา.
 วิหฺนฺนฺนฺสฺสสิติ กิลมิสฺสสิ.

ตโต โพรสิตฺตโต คาถมาห

๗๐๔. "อปฺปเสโนปิ เจ มนฺตี
 มหาเสนี อมนฺตินิ

ไป, ก็แต่ข้าพระบาทจักกลับก่อนนำเสนา
 ทั้งปวงของพระองค์และทรัพย์ที่พระเจ้า
 จุลนี้พรหมทัตประทานมาให้เหลือไว้.
 ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าได้
 ชักช้าในที่ไหน ๆ จงรีบเสด็จจับพลัน ขอ
 พระองค์ทรงละช้าง ม้า พาหนะเป็นต้น
 ที่ข้าพระบาทวางไว้ในระหว่างหนทาง
 ซึ่งเหน็ดเหนื่อยแล้ว เสด็จขึ้นยานอัน
 เข้มแข็งสามารถเสด็จเข้าสู่มิลินนคร
 ได้โดยรวดเร็ว".

ลำดับนั้นพระราชเจตริศคาถาว่า

๗๐๓. "ดูกรบัณฑิต เจ้ามีเสนาน้อย
 จักข่มพระเจ้าพรหมทัต ผู้มีเสนา
 มากได้อย่างไร เจ้าไม่มีกำลัง จัก
 เดือดร้อน เพราะพระเจ้าพรหมทัต
 มีกำลัง".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จักข่ม
 ได้แก่ แผลไปโดยเฉพาะ. คำว่า จัก
 เดือดร้อน ได้แก่ จักลำบาก.

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กล่าว
 คาถาว่า

๗๐๔. "ถ้าบุคคลมีความคิด ถึงจะมีเสนา
 น้อย ก็เอาชนะบุคคลผู้มีเสนามาก

ชินาติ ราชา ราชานอ
 อาทิจุโจทยนุตมนุ"ติ.

แต่ไม่มีความคิดได้ พระราชา
 พระองค์เดียว ทรงฉลาดในอุบาย
 ย่อมทรงชนะพระราชาทั้งหลาย
 ผู้ไม่ฉลาดในอุบายได้ ดังดวง-
 อาทิตย์อุทัย กำจัดความมืด
 ส่องแสงสว่างจ้า" ฉะนั้น.

ตตถ มนุตีติ มนุตาย สมนุภาคโต
 ปญญา อูปายกุสโล. อมนุตินนุติ
 อูปายกุสล. ชินาตีติ ปญญา
 ทุปญญณ ชินาติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มีความ
 คิด ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความคิด คือ
 มีปัญญาเป็นผู้ฉลาดในอุบาย. คำว่า
 ผู้ไม่มีความคิด ได้แก่ ผู้ไม่ฉลาดใน
 อุบาย. คำว่า ย่อมชนะ ความว่า
 พระราชามีพระปัญญา ย่อมทรงชนะ
 พระราชาผู้มีปัญญาเขลาได้.

ราชา ราชานอติ เอโกปี เอวรูป
 ราชา พหุปี ทุปญญนุ ราชาโน
 ชินาติเยว. ยถา กิณฺติ ? อาทิจุโจทยนุต-
 มนุติ ยถา อาทิจุโจ อุตฺนุโต ตมฺ
 วิธมิตฺวา อาโลกิ ทสฺเสติ, เอว
 ชินาติ เจว สุริโย วิย วิโรจติ จ.

คำว่า พระราชาพระองค์เดียวทรงชนะ
 พระราชาทั้งหลายได้ ความว่า พระราชา
 แม้พระองค์เดียวเห็นปานนั้น ย่อมทรง
 ชนะพระราชาทั้งหลายผู้มีปัญญาเขลา
 แม้จำนวนมากได้. เหมือนอะไร ? คำว่า
 ดังดวงอาทิตย์อุทัยกำจัดมืด ความว่า
 พระราชาทรงฉลาดพระองค์เดียว ย่อม
 ทรงชนะพระราชาผู้โง่เขลาจำนวนมาก
 ได้ดังดวงอาทิตย์อุทัยกำจัดมืดส่องแสง
 สว่างจ้า หรือดวงอาทิตย์รุ่งโรจน์อยู่
 ฉะนั้น.

มหาวชิราลงกรณ ม.ป.ป. ๒๕๒๕

อิทญจ ปน วตฺวา มหาสตุโต
 ราชานํ วนฺทิตฺวา “คจฺฉถ ตฺเมห”ติ
 วตฺวา ตํ อฺยุโยเชสิ. โส “มุตฺโต
 วตฺมฺหิ อมิตฺตฺหตฺถโต อิมิสฺสา จ
 ลทฺถตฺตา มโนโรเปปี เม มตฺถกํ
 ปตฺโต”ติ โฟธิสฺตฺตฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 อฺปฺปนฺนปิตฺติปาโมชฺชฺชฺชฺชฺชฺช
 เสนกสฺสฺส กเถนฺโต คาทมาห

๗๐๕. “สุสุขํ วต สํวาโส
 ปณฺชฺชิตฺเตหิตฺติ เสนก
 ปกฺขีว ปณฺชเร พนฺธ
 มจฺฉเ ชาลคเตริว
 อมิตฺตฺหตฺถตฺถคเต
 โมจฺยิ โน มโหสฺสโต”ติ.

ตตฺถ สุสุขํ วตฺวาติ อติ สุขํ
 วต อิทํ อธิกตรํ, โย สํวาโส
 ปณฺชฺชิตฺเตหิ. อิตฺติ การณฺตฺถ นิปาโต.
 อิทํ วุตฺตํ โหติ “ยสฺมา อมิตฺต-
 หตฺถตฺถคเต โมจฺยิ โน มโหสฺสโต,

ก็แล ครั้นพระโพธิสัตว์กราบทูล
 ดังนี้แล้ว ถวายบังคมพระราชา กราบทูล
 ว่า “ขอพระองค์จงเสด็จไปเถิด”. ส่งเสด็จ
 พระราชาแล้ว. พระเจ้าวิเทหะนั้นทรงระลึก
 ถึงคุณของพระโพธิสัตว์ว่า “เราเป็นผู้พ้น
 แล้วหนอ แม้ความประสงค์ของเราก็ชื่อว่า
 ถึงที่สุด เพราะเราได้นางปัญจาลจันท์นี้
 จากเงื้อมมือของพระเจ้าจุลนีพรหมทัต
 ผู้เป็นราชศัตรู” ดังนี้ ทรงเกิดปีติปาโมทย์
 เมื่อจะตรัสคุณ ของมโหสถบัณฑิต
 แก่เสนกะ จึงตรัสคาถาว่า

๗๐๕. “ดูกรอาจารย์เสนกะ การอยู่ร่วมกับ
 บัณฑิตทั้งหลาย เป็นสุขดีหนอ
 เพราะวามโหสถบัณฑิต ช่วย
 ปลดเปลื้องเราทั้งหลาย ผู้ตกอยู่ใน
 เงื้อมมือของศัตรูได้ เปรียบ-
 เหมือนบุคคล ช่วยปล่อยฝูงนกตัว
 ถูกขังอยู่ในกรงและเปรียบเหมือน
 บุคคลช่วยปล่อยปลา ตัวติดอยู่ใน
 ในแห ฉะนั้น”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สุขดีหนอ
 ความว่า การอยู่ร่วมกับบัณฑิตทั้งหลาย
 เป็นสุขดีหนอ คือการอยู่ร่วมกับบัณฑิต
 เป็นสุขยิ่งเหลือเกิน. ศัพท์ว่า อติ เป็น
 นิบาตลงในอรรถแห่งเหตุ. พระเจ้าวิเทหะ

ตสุมา เสนก วทามิ สุษุขี วัต อิทฺ,
โย เอวํ ปณฺฑิตฺเตหิ สํวาโส"ติ.

ตี สุตฺวา เสนโก ปณฺฑิตฺตสฺส
คุณิ กถนฺโต อาห

๗๐๖. "เอวเมว มหาราช
ปณฺฑิตา หิ สุขาวหา
ปกฺขิว ปณฺชเร พนฺธ
มจฺเณ ชาลคเตริว
อมิตฺตहतฺตถตฺถคเต
โมจยิ โน มโหดโ"ติ.

อถ วิเทหราชา นทิโต อุตฺตริตฺวา
โยชนนฺตเร มหาสตุเตน การิตคามํ
สมฺปตฺโต. ตตฺถสฺส โพิสตุเตน
จปีตมนุสฺสา หตฺถิวาหนาทีนํ เจว
อนฺนปานาทีนํ จ อํสุ. ราชา
กิลนฺตกิลนฺเต. หตฺถิสฺสสรเถ นีวตฺเตตฺวา
อิตเร อาทาย เตหิ สทฺธิ อญฺญํ คามํ
ปาปฺณิ. เอเตนฺปาเยน โยชนสฺตมคฺคํ

มีพระราชดำรัสที่ว่า "เพราะมโหดช่วย
ปลดเปลื้องพวกเราผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือ
ของศัตรู ดูกรอาจารย์เสนกะ ฉะนั้น เราจึง
กล่าวว่าการอยู่ร่วมกับบัณฑิตทั้งหลาย
เช่นนี้เป็นสุขดีหนอ".

อาจารย์เสนกะ ครั้นได้ฟังพระดำรัส
ของพระเจ้าวิเทหะนั้นแล้ว เมื่อจะ
สรรเสริญคุณของมโหดบัณฑิต จึงกล่าว
ว่า

๗๐๖. "ข้าแต่มหาราชเจ้าบัณฑิตทั้งหลาย
เป็นผู้นำความสุขมาให้ แม้จริง
ทีเดียว มโหดบัณฑิตช่วยปลด-
เปลื้องพวกเรา ผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือ
ของศัตรูได้เปรียบเหมือนคนช่วย
ปล่อยฝูงนก ตัวถูกขังอยู่ในกรง
หรือเปรียบเหมือน คนช่วยปล่อย
ฝูงปลาตัวติดอยู่ในแห ฉะนั้น".

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหะเสด็จขึ้น
จากเรือ เสด็จถึงบ้านที่มโหดให้สร้างไว้
ในระหว่าง ๑ โยชน์. ชนทั้งหลายที่มโหด
วางไว้ในที่บ้านนั้น ๆ ได้จัดพาหนะมีช้าง
เป็นต้น และเครื่องบริโภคมื้อข้าว น้ำ
เป็นอาทิไว้ถวายพระราชา. พระราชายัง
ช้าง ม้า และรถที่เมื่อยล้าแล้วให้กลับ
เปลี่ยนเอาสัตว์พาหนะเหล่าอื่น เสด็จถึง

๒๒๒-๒๒๓-๒๒๔-๒๒๕-๒๒๖-๒๒๗-๒๒๘-๒๒๙-๒๓๐-๒๓๑-๒๓๒-๒๓๓-๒๓๔-๒๓๕-๒๓๖-๒๓๗-๒๓๘-๒๓๙-๒๔๐-๒๔๑-๒๔๒-๒๔๓-๒๔๔-๒๔๕-๒๔๖-๒๔๗-๒๔๘-๒๔๙-๒๕๐

อติกุกมิตฺวา ปุณฺทิวเส ปาโตว มิถิลํ
ปาวิสฺสิ.

โพธิสฺสโตปิ อุมฺมงฺคทวารํ คนฺตุวา
อตุตฺตนา สนนฺททฺชคฺคํ โอมุญฺจิตฺวา
อุมฺมงฺคทวารเ วาลุกํ วิญฺญิตฺวา ตํ
ตตฺถ จเปสฺสิ. จเปตฺวา จ ปน อุมฺมงฺคํ
ปวิสฺสิตฺวา อุมฺมงฺคา นิกฺขมิตฺวา ตํ
นคฺรํ ปวิสฺสิตฺวา ปาสาทํ อภิรฺยุห
คนฺุโหทเก นหาตฺวา นานคฺคฺรสโกชนํ
ภุญฺชิตฺวา สยนฺวรคโต "มโนรโถ เม
มตฺถกํ ปตฺโต"ติ อาวชฺเชนฺุโต นิปชฺชติ.
อถสฺสสา รตฺติยา อจฺจุเยน จุฬนฺิราชา
เสนางฺคํ วิจาริยมาโน ตํ นคฺรํ อูปคมิ.
ตมตฺถํ ปกาเสนฺุโต สตฺถา อาห

๗๐๗. "รกฺขิตฺวา กสิณํ รตฺติ
จุฬเนยฺโย มหพฺพโล
อุเทนฺุตํ อรุณคฺคฺสุมิ
อุปการํ อุปาคมิ.

๗๐๘. อารฺยุห ปวริ นาคํ
พลวณฺุตํ สภฺุจฺหายนํ
ราชา อโวจ ปญฺจาโล
จุฬเนยฺโย มหพฺพโล.

บ้านอื่นต่อไปด้วยสัตว์พาหนะเหล่านั้น.
เสด็จล่วงมรรคา ๑๐๐ โยชน์ด้วยอุบายนี้
ในเช้าวันรุ่งขึ้น ก็เสด็จเข้าสู่มณฑลนคร.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ไปสู่ประตูอุโมงค์เปลื้อง
ดาบที่ตนเหน็บไว้ ออก ค่อยทลายที่ประตู
อุโมงค์ ผึ่งดาบไว้ในทรายนั่น. ก็แล ครั้น
ผึ่งดาบแล้วเข้าไปสู่อุโมงค์ ออกจาก
อุโมงค์เข้าไปสู่เมืองที่สร้างไว้ นั้น จึงขึ้นสู่
ปราสาทอาบน้ำหอมแล้วก็บริโภคโภชนา
อันมีรสเลิศต่าง ๆ แล้วไปสู่ที่นอนอัน
ประเสริฐ เมื่อรำพึงว่า "มโนรถของเรา
ถึงที่สุดแล้ว" ก็กลับไป. ลำดับนั้นพระเจ้า
จุลนี เมื่อตรวจเสนางคนิกร โดยกาลล่วง
ไปแห่งราตรีนั้น ก็เสด็จถึงอุปการนคร
นั้นแล้ว. พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศ
ข้อความนั้น จึงตรัสว่า.

๗๐๗. "พระเจ้าจุลนีผู้มีกำลังมาก ทรง
รักษาอยู่ตลอดราตรีทั้งคืน ครั้น
อรุณขึ้น ได้เสด็จถึงเมืองอุปการ.

๗๐๘. พระเจ้าปัญจาลราช ทรงพระนาม
ว่าจุลนี ผู้มีกำลังมาก เสด็จขึ้น
ข้างพระที่นั่งตัวประเสริฐ เป็นข้าง
มีกำลังอายุ ๖๐ ปี ได้รับสั่งกับ
เสนาของท้าวเธอ.

๗๐๙. สนนทุโธ มณีจุมเมน
 สรมาทาย ปาณินา
 เปสียะ อชฺฌภาสิตถ
 ปุณฺณคฺมุเพ สมากเต”ติ.

ตตถ กสิณนฺติ สกลํ นิสฺเสสํ
 รตฺตี. อฺเทนฺตฺนฺติ อฺเทนฺเต. อฺปการนฺติ
 ปญฺจาลนฺครํ อฺปาทาย มหาสฺตฺเตน
 การิตตฺตา “อฺปการนฺ”ติ ลทฺธนามํ
 นครมฺปาคมิ.

อโวจาติ อตฺตโน เสนํ อวจ. เปสียติ
 อตฺตโน เปสการเก. อชฺฌภาสิตถาติ
 อธิภาสิตถ, ปุเรตรเมว อภาสิตถ.

ปุณฺณคฺมุเพติ พหุสิปฺเปสฺ ปติฏฺฐิต
 อเนกสิปฺปญฺญ.

อิทานิ เต สรฺูปโต ทสฺเสตฺตุ อหา

๗๐๙. ท้าวเธอ ทรงสวมเกราะแก้วมณี
 พระหัตถ์จับศรได้ตรัสกับทวยหาญ
 ผู้รับใช้ซึ่งชำนาญในศิลปะ คือธนู
 ยิงแม่นยำ ยิงชนทรายไม่พลาด
 ซึ่งประชุมกันแล้ว”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ทั้งสิ้น**
 ได้แก่ ตลอดราตรีทั้งสิ้น คือ ไม่มีเหลือ.
 คำว่า **ขึ้นไป** ความว่า ครั้นเมื่ออรุณขึ้นไป
 อยู่. คำว่า **เมืองอุปการะ** ความว่า
 พระเจ้าจุลนีเสด็จไปถึงเมืองได้นามว่า
 “อุปการะ” เพราะความที่เมืองนี้ อัน
 พระมหาสัตว์อากัศย์ปัญจาลนครให้สร้าง
 แล้ว.

คำว่า **ได้รับสั่ง** ได้แก่ ได้รับสั่งกะเสนา
 ของพระองค์. คำว่า **กับคนรับใช้** คือ
 รับสั่งกับคนรับใช้ของพระองค์. คำว่า
ได้ตรัสแล้ว ได้แก่ ได้ทรงภาษิตยั้งแล้ว
 คือได้ทรงภาษิตก่อนกว่านั้นเอง.

คำว่า **ผู้ชำนาญในศิลปะมาก** ความว่า
 ผู้มีความรู้ศิลปะหลายอย่าง ตั้งอยู่ใน
 ศิลปะจำนวนมาก.

บัดนี้ เพื่อแสดงพระพุทฺทพจน
 เหล่านั้นโดยย่อ

๗๑๐. "หตุถาโรเห อนิกกฎเจ
 ฤทธิเก ปตติการเก
 อุปาสนมหิ กตหตุเถ
 วาลเวธ สมากเต"ติ.

ตตถ อุปาสนมหิตี ฌนุสิปเป.
 กตหตุเถติ อวิรุชฌนเวธิตาย สมปนฺน-
 หตุเถ.

อิทานิ ราชา เวเทหิ ชีวคฺคาหิ
 คณฺหาเปตุ อานาเปนฺโต อาห

๗๑๑. "เปเสถ กุณฺขเร ทนฺตี
 พลวณฺเต สฏฺฐิจหายเน
 มทฺทนฺตุ กุณฺขรา นครี
 เวเทเหเน สุมาปิตฺ.

๗๑๒. วจุชฺชนฺตมฺขา เสตา
 ติกุชฺคฺคา อฏฺฐิจเวธิน
 ปนฺณณฺนา ฌนฺเวเคน
 สมฺปตฺนฺตุ ตริตฺรา.

๗๑๓. มาณฺวา จมฺมิโน สุรา
 จิตฺตทณฺฑชฺยฺตาวุธา

๗๑๐. "ตรัสกะทวยหาญ คือ กองช้าง
 กองม้า กองรถ กองรบ ซึ่ง
 ชำนาญศิลปะ คือธนู ยิงแม่นยำ
 ยิงชนทรายไม่พลาด ซึ่งประชุมกัน
 แล้ว".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ธนู
 ได้แก่ ผู้ชำนาญในศิลปะคือธนู. คำว่า
 ยิงแม่นยำ ได้แก่ ผู้ซึ่งว่ามีฝีมือชำนาญ
 เพราะความเป็นผู้ยิงไม่พลาด.

บัดนี้ พระราชจูลนีพรหมทัต เมื่อ
 จะทรงบัญชา เพื่อให้จับพระเจ้าวิเทหะ
 ทั้งเป็น จึงตรัสว่า

๗๑๑. "ท่านทั้งหลาย จงไล่ช้างพลาย
 มีกำลังอายุ ๖๐ ปี จึงหย่อน
 กำลังไป ช้างทั้งหลายจงย้ายเมือง
 ที่พระเจ้าวิเทหะ รับสั่งให้สร้างไว้
 ดีเสีย.

๗๑๒. ลูกศรอันขาวเช่นเขี้ยวงา มีปลาย
 แหลมคม สามารถแทงกระดูกได้
 นอกนี้ยังไปแล้ว จงตกลงด้วย
 กำลังธนู.

๗๑๓. พวกทหารรุ่นหนุ่ม ล้วนแก้มกล้า
 สวมเกราะ มีอาวุธประกอบด้วย

ปกฺขนฺทึโน มหานาคา
 หตฺถินฺ โหนฺติ สมฺมุขา.

ด้ามอันวิจิตร ผุ่งข้างใหญ่แล่นไป
 จงหันหน้าสู่ข้างทั้งหลาย.

๗๑๔. สตุติโย เตลโธตาโย
 อจฺฉิมฺนุโต^๑ ปภสฺสุสรา
 วิชฺโชตมานา ติฏฺฐจฺนตฺ
 สตรํสีว ตารกา.

๗๑๔. หอกทั้งหลายที่ขัดชำระด้วยน้ำมัน
 มีแสงเป็นประกายรุ่งเรือง ดัง
 ดาวประกายพรึก มีรัศมีตั้งร้อย
 ตั้งอยู่ ฉะนั้น.

๗๑๕. อาวุธพลวณฺตานํ
 คุณิกายุรธารินํ
 เอตาทิสานํ โยธานํ
 สงฺคามะ อปฺลายนํ
 เวเทโห กุโต มุจฺฉิสฺสติ
 สเจ ปกฺชีว กาทติ.

๗๑๕. เมื่อพวกทหารของเราล้วนมีกำลัง
 อาวุธ สวมสังวาล คือเกราะ ไม่
 ล้าหนึ่ในสงครามเช่นนี้ พระเจ้า
 วิเทหะ จักพ้นไปแต่ที่ไหน หากจะ
 เป็นเหมือนนกบินไปในอากาศได้
 ก็จักพ้นไปได้อย่างไร:

๗๑๖. ตีส เม ปุริสนาวุโตย
 สพฺเพ เอเกกนิจฺจิตา
 เยสํ สมํ น ปสฺสามิ
 เกวลํ มหิมํ จริ.

๗๑๖. ทหารของเราล้วนเป็นชายฉกรรจ์
 ประมาณ ๓๙,๐๐๐ ซึ่งเราเที่ยว
 ไปทั่วแผ่นดิน ไม่เห็นทหารอื่น
 เทียมทัน สามารถตัดศีรษะข้าศึก
 เลือกเอาศีรษะหนึ่ง ๆ มา.

๗๑๗. นาคา จ กปฺปิตา ทนฺตี
 พลวณฺตา สมฺภูจฺฉิหายนา
 เยสํ ขนฺธะสุ โสภนฺติ
 กุมารา จารุทสฺสุสนา.

๗๑๗. อนึ่ง ข้างทั้งหลาย อันประดับแล้ว
 เป็นข้างมีกำลังอายุ ๖๐ ปี ซึ่ง
 เหล่าทหารหนุ่ม ๆ น่าดู มีผิวพรรณ
 ดุจทองคำดงามอยู่บนคอ.

^๑ ส. อจฺฉิมฺนุติ. ฉ. อจฺฉิมฺนุตา.

^๒ ฉ. สพฺเพเวเอเกกนิจฺจิตา.

๗๑๘. ปีตาลงุกาลา ปีตวสนา
ปีตตุตตรนิวาสนา
นาคกฤษณะสุ โสภณุตติ
เทวปุตตาว นนุทเน.
๗๑๙. ปาจิณวณฺณา เนตฺตีสสา
เตลโธตา ปภัสสุธา
นิฏฺฐิตา นรวีเรหิ
สมธารา สุนิสฺสิตา.
๗๒๐. เวลฺลุปิโน วิตมลฺล
สิกกฺกายสมยา ทพฺุหา
คหิตา พลวณฺเตหิ
สุปฺปหารปฺปหาริภิ.
๗๒๑. สุวณฺณณฺดรสมฺปนฺนา
โลहितกญฺจุปฐาริตา
วิวตฺตมานา โสภณุตติ
วิฑฺฑุชฺชวพฺภสมนฺนตเร.
๗๒๒. ปถกา จมฺมิโน สุธา
อสิจฺมมฺมสุส โกวิทา
ธนฺนุคฺคหา สิทธิขิตฺธา
นาคกฤษณะ นิปาติโน.
๗๑๘. ทหารทั้งหลาย มีเครื่องประดับ
สีเหลือง นุ่งผ้าห่มผ้าสีเหลือง
งดงามอยู่บนคอช้าง ดังเทพบุตร
ทั้งหลาย ในนั้นวันขึ้นดาวดึงส์-
พิภพ.
๗๑๙. ดาบทั้งหลาย มีสีดั่งปลาสดาด
ขัดด้วยน้ำมัน แสงวาววับ อัน
ทหารผู้แก่ล้า ทำเสร็จแล้ว
มีคมเสมอคมนัก.
๗๒๐. ดาบอันมีประกาย ปราศจากสนิม
ทำด้วยเหล็กกล้ามั่นคง อันเหล่า
ทหารผู้มีกำลัง เชี่ยวชาญในการ
ฟันดาบ ถือเอาเป็นคู่มือ.
๗๒๑. ดาบทั้งหลาย ล้วนแต่ด้ามทองคำ
ประกอบด้วยฝักสีแดง กวัดแกว่ง
ไปมา ย่อมงดงาม ดังสายฟ้า
แวววับ อยู่ในระหว่างก้อนเมฆ
ฉะนั้น.
๗๒๒. เหล่าทหารดาบผู้แก่ล้า สวม
เกราะ กวัดแกว่งอยู่ในอากาศ
ฉลาดในการใช้ดาบและโล่ ฝึก
มาอย่างชำนาญ สามารถจะตัด
คอช้างให้ขาดตกลง.

๗๒๓. เอตาทิเสหิ ปริกฺขิตฺโต
 นตฺถิ โมกฺโข อิตฺโต ตว
 ปภาวนฺเต น ปสฺสามิ
 เยน ตวํ มิถิลํ วเช"ติ.

ตตฺถ ทนฺตฺติ สมฺปนฺนทฺนฺเต
 วจฺจนฺตมฺขาทิ นิชาทฺนสฺทิสฺมฺขา.
 ปนฺนณฺนาติ วิสฺฐา. สมฺปตฺนฺตุ
 ตริตฺราติ เต เอวฺรฺปา สฺรา อิตฺริตฺรา
 สมฺปตฺนฺตุ สฺมาคจฺจนฺตุ. สมนฺเมสมฺวสฺสํ
 วิย สฺรวสฺสํ วสฺสธาติ อาณาเปสิ.

มาณฺวาติ ตฺรฺณโยธา. จมฺมิไนติ
 จมฺมฺหตฺธา. จิตฺตทฺณฺทฺยฺตฺวาธาติ
 จิตฺตทฺณฺทฺยฺตฺเตหิ อาวฺเชหิ สมนฺนาคตา.

ปกฺขนฺทิไนติ สงฺคามํ ปกฺขนฺทิกา.
 มหฺานาคาติ มหฺานาเคสุ โภณฺจนาทํ

๗๒๓. (ดูกรพระเจ้าวิเทหราช แต่ก่อน)
 พระองค์เป็นผู้อันเหล่าทหารเช่นนี้
 แวดล้อมแล้ว (แต่บัดนี้) การพัน
 ภัยของพระองค์จากที่นี่ ย่อมไม่มี
 ท่านจะพึงไปสู่กรุงมิถิลา ด้วย
 ราชานุกาฬใด เราไม่เห็นเหตุแห่ง
 ราชานุกาฬนั้น ของท่านเลย".

บรรดาค่าเหล่านั้น คำว่า ช้าง-
 พลายทั้งหลาย ได้แก่ ช้างทั้งหลาย
 ซึ่งมีงาสมบูรณ์แล้ว. คำว่า ชาวคมดุจ
 เขี้ยววงา ความว่า ลูกศรทั้งหลายคม
 เช่นกับเหล็กสะกิด. คำว่า ยิงไปแล้ว
 ได้แก่ ปล่อยไป. คำว่า ลูกศรนอกนี้
 จงตกลง ความว่า ลูกศรทั้งหลายนอกนี้
 เห็นปานนี้ นั่น จงตกลง คือ จงมาพร้อม.
 พระเจ้าจุลนี ทรงรับสั่งว่า เจ้าทั้งหลาย
 จงยังฝนคือลูกศรให้ตกอยู่ เหมือนเทวดา-
 วลาหก ยังฝนลูกเห็บให้ตกอยู่ ฉะนั้น.

คำว่า ทหารหนุ่ม ได้แก่ ทหารรุ่นหนุ่ม.
 คำว่า สวมเกราะ ได้แก่ มีมือถือโล่.
 คำว่า อาวุธประกอบด้วยด้ามอันวิจิตร
 ความว่า มาตามพร้อมแล้วด้วยอาวุธ
 ทั้งหมด ซึ่งประกอบด้วยด้ามอันวิจิตร.

คำว่า แล่นไป ได้แก่ ผุ่งช้างใหญ่
 แล่นไปสู่สงคราม. คำว่า ผุ่งช้างใหญ่

พระราชนิพนธ์โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

กตฺวา อาคฺฉนฺตฺสฺปิ นิจฺฉลํ จตฺวา
เตสํ ทนฺเต คเหตฺวา ลุณฺจิตฺุ สมตฺถา
โยธา.

สตรํสีว ตารกาติ สตรํสา วย
โอสรี ตารกา. **อาวุทพลวนฺตานิ**
อาวุทพลน ยุตฺตานํ.

คฺฤณิกายุทธารินฺนติ คฺฤณี วุจฺจติ กวจํ,
กวจานิ เจว กายุทธารณานิ จ
ธาเรณฺตานิ, กวจสงฺฆาตานิ วา กายุทธาร
ธาเรณฺตานิ. **สเจ ปกฺขีว กาทิตฺติ**
สเจ ปกฺขี วย อากาเสน ปกฺขนฺทนํ
กิริสฺสติ, ตถาปิ กิณฺติ มุจฺฉิสฺสตีติ
วทติ.

ตีส เม ปุริสฺนาวุโตยติ ปุริสานิ
ตีสสทฺสฺสานิ จ นวุติสฺตานิ จ
“ตีสนวุโตย”ติ วุจฺจนฺติ. **สพฺเพ เอกก-**
นิจฺจิตฺตาติ เอตฺตกา มยฺหํ โยธา ปเรสํ
หตฺถโต อาวุทํ คเหตฺวา ปจฺจามิตฺตานิ
สีสํ ปาตฺนสมตฺถา เอกกํ วิจฺฉินฺตฺวา
คฺหิตา อนิวตฺติโน โยธาติ ทสฺเสติ.

ความว่า ครั้นเมื่อฝูงช้างใหญ่บันลือเสียง
ลั่นมา เหล่าทวยหาญก็ยืนนิ่ง เป็นผู้
สามารถจับงาทั้ง ๒ ของช้างเหล่านั้น
บิดกระชากออกได้.

คำว่า **ดั่งดาวมรีศมีตั้งร้อย** ความว่า
เหมือนดาวประกายพริ้ว มรีศมีตั้งร้อย
ฉะนั้น. คำว่า **มีกำลังอาวุท** ได้แก่
ประกอบแล้วด้วยกำลังอาวุท.

คำว่า **สวมสังวาลคือเกราะ** ความว่า
เกราะท่านเรียกว่า สังวาล, เมื่อทหาร
ของเราสวมเกราะและเครื่องประดับคือ
สังวาล หรือว่าเมื่อสวมสังวาลทั้งหลาย
ที่เรียกว่า เกราะ. คำว่า **ถ้าเป็นเหมือน**
นกบินไปในอากาศได้จะพ้นไปได้อย่างไร
พระเจ้าจุลนีพรหมทัตตรัสว่า ถ้าพระเจ้า
วิเทหะเป็นเหมือนนก จักทำการบินไป
โดยอากาศ แม้เป็นเช่นนั้น จักพ้นไปได้
อย่างไร.

คำว่า **ทหารของเราล้วนเป็นชาย**
ฉกรรจ์ ๓๙,๐๐๐ คือ บรุษมี ๓๐ พัน
(สามหมื่น) และเก้าสิบบร้อย (เก้าพัน) ท่าน
เรียกว่า “ชายฉกรรจ์ ๓๙,๐๐๐ คน”.
คำว่า **ทหารทั้งหมดของเรา เป็นผู้**
สามารถตัดศีรษะข้าศึก เลือกเอา
ศีรษะหนึ่ง ๆ มา พระเจ้าจุลนีทรงแสดง

ถึงกำลังทวยหาญว่า ทหารทั้งหลาย
ของเรามีประมาณเท่านี้ จับอาวุธจากมือ
ของคนเหล่าอื่นมาเป็นผู้สามารถตัดศีรษะ
ของศัตรูทั้งหลายให้ตกไป เลือกถือเอา
ศีรษะหนึ่ง ๆ มา เป็นทหารที่ไม่ล่าถอย
ในสงคราม.

เกวลัม มหิมัม จรณุตติ สกल्पิ อิมัม
มเหิ จรณุตโต. สมัม น ปสฺสสามิตติ เยสฺส
สทิสฺส น ปสฺสสามิ, เตเยว เม โยธา
เอตตกาติ ทสฺเสติ. จารุทสฺสนาติ จารุ
วฺจฺจติ สฺวณฺณํ. สฺวณฺณวณฺณนาติ อตฺถิ.

คำว่า เทียวไปทั่วแผ่นดิน ความว่า
เทียวไปตลอดแผ่นดินนี้ทั้งสิ้น. คำว่า เรา
ไม่เห็นทหารอื่นที่เทียมทัน พระเจ้าจุลนี
ทรงแสดงว่า เราไม่เห็นทหารอื่นเหล่าใด
ที่จะเหมือน, ทหารเหล่านั้นมีประมาณ
เท่านี้ของเรา. คำว่า นาคู มีผิวพรรณดุจ
ทองคำ ความว่า ทองท่านเรียกว่าทองคำ,
อธิบายว่า มีผิวพรรณ ดุจทองคำ.

ปีตาลงการาติ ปีตวณฺณาลงการา.
ปีตวสนาติ ปีตวตฺถนินฺวตฺถา.
ปีตฺตุรานิวาสนาติ ปีตฺตุตฺตราสงฺคา.
ปาจันวณฺณาติ ปาสาณมจฺจนฺกสทิสฺสา.

คำว่า เครื่องประดับสีเหลือง ได้แก่
เครื่องประดับอันมีวรรณะเหลือง. คำว่า
นุ่งผ้าสีเหลือง ได้แก่ มีผ้านุ่งและผ้าห่ม
เหลือง. คำว่า ผ้านุ่งผ้าห่มสีเหลือง
ได้แก่ ผ้าห่มสีเหลือง. คำว่า มีสีดั่ง
ปลาสด ได้แก่ ดาบทั้งหลายมีสี
เชนกับปลาสด.

เนตฺตีสฺสาติ ขคฺคา. นรวีเรหิตติ วิริยวณฺเตหิ
ปณฺชิตฺตปฺริเสน. สฺนินฺสฺสิตาติ สฺนฺจ
นินฺสฺสิตา อตฺติกฺขินา.

คำว่า ดาบทั้งหลาย ได้แก่ พระขรรค์
ทั้งหลาย. คำว่า ชนผู้แก่กล้า ได้แก่
บุรุษผู้เป็นบัณฑิตมีความเพียร. คำว่า
คมนี้ ได้แก่ มีคมดี คือ มีคมยิ่ง.

เวลุลลาพีไนติ จิตมชฺฌนฺตีกสุริโย วย
 วิชฺชิตมานา. สิกฺกาเยสมยาติ สตุตฺวาเร
 โกลฺยจสฺสกุณฺเ ขาทาเปตฺวา คหิตฺเตน
 สิกฺกาเยเสน กตา.

สุปฺปหารปฺปหาริภีติ ทฬฺหปฺปหาเรหิ
 โยเรหิ. โโลหิตกณฺฺจฺปฐาริตาติ โโลหิต-
 วรรณาย โกลิยา สมนฺนาคตา.

ปถกาติ อาเส ปริวตฺตณฺสมตฺถา.
 อสิจฺมมฺสฺส โกวิทาติ เอเตสฺส คหณฺ
 กุสลา.

ธนฺฺคฺคฺหาติ ธนฺฺคฺคฺหกา. สิกฺขิตฺราติ
 ตสฺมี ธนฺฺคฺคฺหณฺ อติวีย สิกฺขิตา.
 นาคกฺขณฺธิปาทิไนติ หตฺถิกฺขณฺเ
 ขคฺเคน ฉินฺหิตฺวา ปาตณฺสมตฺถา.

นตฺถิ โมกุโขติ อมฺโภ เวเทห เปตก
 ปจฺมํ ตาว คหปติปฺตฺตฺสฺสาณฺภาเวน
 มุตฺโตสิ. อิทานิ ปน ตว โมกุโข

คำว่า ดาบอันมีประกายทั้งหลาย ได้แก่
 ดาบมีแสงรุ่งโรจน์อยู่ ดุจดวงอาทิตย์
 ในเวลาเที่ยงส่องแสงรุ่งเรืองอยู่ ฉะนั้น.
 คำว่า ดาบทั้งหลายทำด้วยเหล็กกล้า
 ความว่า ดาบทั้งหลายทำด้วยเหล็กกล้า
 อันเหล่าทหารผู้เชี่ยวชาญในการฟันดาบ
 ยังนกระเรียนทั้งหลายให้กลิ้งกิน สิ้น
 วาระเจ็ดครั้ง ถือเอาแล้ว.

คำว่า เชี่ยวชาญในการฟันดาบ ความว่า
 อันทหารทั้งหลายผู้มีการประหารมั่นคง.
 คำว่า ประกอบด้วยฝักสีแดง ได้แก่
 ประกอบด้วยฝักดาบมีสีแดง.

คำว่า ทหารราบ ความว่า เป็นผู้สามารถ
 กวัดแกว่ง (ดาบ) ในอากาศ. คำว่า ฉลาด
 ในการใช้ดาบและโล่ ได้แก่ เป็นผู้ฉลาด
 ในการถืออาวุธเหล่านั้น.

คำว่า ถือธนู ได้แก่ การใช้ธนู. คำว่า
 ฝึกมาอย่างชำนาญ ได้แก่ ศึกษามา
 อย่างเชี่ยวชาญในการใช้ธนูนั้น. คำว่า
 ตัดคอข้างให้ขาดตกลง ความว่า เป็น
 ผู้สามารถใช้ดาบตัดคอข้างให้ขาดตก
 ลงได้.

คำว่า การพันกายยอมไม่มี พระเจ้าจุลนี
 ตรัสว่า ดูกรพระเจ้าวิเทหะผู้เจริญ ผู้ละ
 โลกไป ครั้งแรกท่านเป็นผู้พันแล้ว เพราะ

นตฤติ วทิตี.

ปภาวนตฤติ อิทานิ เต ราชานูภาवं
น ปสุสามิ, เยน ตวंपิ มิถิลัม
คมิสฺสสิ, ชิตเต ชาเล ปวิญจมจฺโ
วีย อชฺช ชาโตติ.

เอว เวเทหิ ตชฺเชนฺโต “อิทานิ
นํ ชิวคฺคาหิ คณฺหิสฺสามิ”ติ วชิรํกุเสน
นาคํ โจเทนฺโต “คณฺหนถ ภิณฺทถ
วิชฺฌณา”ติ เสนํ อาณาเปนฺโต
จฺุพฺนีราชา อุปการนคฺริ อวตฺถรณฺโต
วีย อุปาคมิ. อถ นํ มหาสตุตฺสฺส
อุปนิชิตฺตปฺริสา “โก ชานาติ, ก็
ภวิสฺสตี”ติ อตฺตโน อุปญฺจาเก คเหตุวา
ปรีวารยีสฺ.

ตสฺมิ ขณเ โพิธิสฺตุโต สิริสยนา
อญฺจาย กตฺสรีรปฺพิชคฺคโน ภูตฺตปาตราโส
อลงฺกตปฺพิยตฺโต สตฺสหสฺสคฺขนิกั
กาสิกฺวตฺถํ นิวาเสตฺวา รตฺตกมฺพลั
เอกัเส กตฺวา สตฺตรตฺนชฺจิตฺติ เอกั
วลฺลชฺชนกาณจฺนทฺนทฺกั อาทาย

อานูภาพแห่งบุตรคฤหบดีเสียก่อน แต่
บัดนี้ การพ้นของท่านย่อมไม่มี.

คำว่า เหตุแห่งราชานูภาพนั้นของท่าน
พระเจ้าจุลนีพรหมทัตตรัสว่า แม้ท่านจัก
ไปสู่มิติลานครด้วยราชานูภาพใด, บัดนี้
เราย่อมไม่เห็นราชานูภาพนั้นของท่าน,
วันนี้ท่านเป็นประดุษปลาที่เข้าไปในแห
ที่เราซัดไปแล้ว ฉะนั้น.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต เมื่อตรัส
คูกคามพระเจ้าวิเทหะอย่างนี้ จึงทรง
ดำริว่า “บัดนี้เราจักจับเป็นพระเจ้าวิเทหะ”
ทรงเตือนข้างพระที่นั่งด้วยพระแสงขอ
ประดับเพชร ตรัสสั่งเสนาว่า “พวกเจ้า
จงจับ จงทำลาย จงแทง” เสด็จถึง
อุปการนคร ประหนึ่งจะทับถมนครนั้น
เสีย. ลำดับนั้น บุรุษที่พระมหาสัตว์วางไว้
ก็พาพวกอุปัฏฐากของตน แวดล้อม
พระมหาสัตว์ไว้ ด้วยคิดว่า “ใครจะรู้
เหตุการณ์อะไรจักมี”.

ขณะนั้น พระโพิธิสต์ว์ลุกจากที่นอน
อันมีสิริ มีการปฏิบัติสรีระอันทำแล้ว
บริโภคอาหารเข้าแล้ว ประดับตกแต่งแล้ว
นุ่งผ้ามาแต่แคว้นกาสิราคาตั้งแสน
ห่มผ้ากัมพลแดงเฉียงป่า ถือไม้เท้าทอง
สำหรับใช้อันหนึ่งประดับแล้วด้วยรัตนะ ๗

สุวรรณปาทุกิ อารุญห เทวจุจราหิ
วีย อลงกตอิตถึหิ วาลวีชนียา
วีชยมาโน อลงกตปาสาเท สีหปณฺชริ
วีวริตฺวา จุฬนีรณฺโณ อตฺตานํ
ทสฺเสนฺโต สกุกเทวราชสีลาเย อปฺราปรํ
จงฺกมิ.

จุฬนีราชาปิ ตสฺส อุตฺตมรูปสิริ
โอบิลเกตฺวา จิตฺตํ ปสาเทตฺถ นาสกฺขิ
“อิทานิ ตํ คณฺหิสฺสามิ”ติ ตฺริตฺตฺริโต
หตฺถิเมว เปเสสิ. ปณฺชิตฺโต จินฺตฺสิ
“อัยํ ราชา ‘เวเทเห เม อิธ
ลทฺโธ’ติ สณฺณาย ตฺริตฺตฺริโต
อาคจฺจนฺโตว น ชานาติ อตฺตโน
ปฺตฺตทาเร คเหตุวา อมฺหากํ ญโณ
ปฺหิตภาวํ มณฺเฑติ สุวณฺณาทาสสทิสฺ
มม มุขํ ทสฺเสตฺวา เตน สทฺธิ
กเถสฺสามิ”ติ. โส วาตปาเน จิตฺว
มจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
เกพี กเถนฺโต อาห

๗๒๔. “กินฺนุ สนฺตฺรมาโนว
นาคํ เปเสสิ กุณฺชริ
ปหมฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ลทฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

ประการ สวมรองเท้าทอง อันเหล่าสตรี
ตกแต่งแล้วดูนางเทพอัปสรพัดอยู่ด้วย
วาลวีชนี เปิดสี่หน้าชรบนปราสาท ซึ่ง
ตกแต่งแล้ว สำแดงตนแต่พระเจ้าจুলนี
พรหมทัต เดินกลับไปกลับมาด้วยลีลา
ดังลีลาของท้าวสักกเทวราช.

ฝ่ายพระเจ้าจูลนีทอดพระเนตรเห็นรูปสิริ
อันอุดมของมโหสถ ก็ไม่ทรงสามารถ
จะยังพระทัยให้เลื่อมใส ก็รีบไล่ช้าง
พระที่นั่งเข้าไปด้วยทรงดำริว่า “เราจัก
จับมโหสถให้ได้บัดนี้”. มโหสถบังคิ
คิดว่า “พระเจ้าจูลนีนี้ ด่วนเสด็จมาด้วย
ทรงสำคัญว่า ‘เราจักได้พระเจ้าวิเทหะ
ในที่นี้’ ชะรอยจะไม่ทรงทราบเราจับ
พระราชบุตร บุตรี และพระมเหสีของ
พระองค์ได้ แล้วส่งไปถวายพระราชา
ของเรา, เราจักแสดงหน้าของเราเช่นกับ
แวนทอง กล่าวกับพระเจ้าจูลนีนั้น”.
มโหสถนั้นยืนอยู่ที่หน้าต่างเปล่งเสียงอัน
ไพเราะ เมื่อจะกล่าวเยาะเย้ยพระเจ้าจูลนี
จึงกล่าวว่า

๗๒๔. “พระองค์ทรงด่วนไล่ช้างพระที่นั่ง
ตัวประเสริฐมาทำไมหนอ พระองค์
มีพระหฤทัยอันร่าเริง เสด็จมา
คงจะทรงเข้าพระทัยว่า ทรงเป็น
ผู้ได้ประโยชน์แล้ว.

๗๒๕. โอิหเวตํ ฌนุจาปี
ขุรปปี ปฏิสัห
โอหเวตํ สุภํ จมมํ
เวพฺพริยมณีนฺสนุนิภานุ”ติ.

ตตถ กุณฺชรรนฺติ เสฏฺฐจํ ปหฺนุจ-
รฺไปติ หฺนุจตฺตฺตฺจจิตฺโต โสมนสฺสชาโต.
อาคมสฺสิติ อากจฺฉสิ. ลทฺตฺตฺโตสฺมิตฺติ
นิปฺพนฺนตฺโตสฺมิ, มโนโรโถ เม มตฺถกํ
ปตฺโตติ มณฺณติ.

โอหเวตฺนฺติ เอตํ จาปสงฺฆาตํ ฌนุ
โอหฺร อวฺหฺร ฉทฺเทหิ โโก นุ เต
เอเตนตฺโต. ปฏิสัหฺราติ อปเนตฺวา
อณฺณสฺส วา เทหิ, ปฏิจฺจนฺเน วา
จาเน จเปหิ, ก็ ขุรฺปฺเปเน กริสฺสสิ.

จมฺมนฺติ เอตํ จมฺมมฺปิ อปเนหิ. อิทํ
หิ ตยา หิยฺโย ปฏิมฺกํ ภวิสฺสติ
ฉทฺเทหิ ตํ, มา เต สรีริ อฺปทฺทฺตํ
อโหสิ, สรีริ เต อกิลเมตฺวา ปาโตว

๗๒๕. ขอพระองค์ ทรงลดแสงณุนั้นเสีย
เถิด ทรงทิ้งลูกธนูเสียเถิด ทรง
เปลื้องเกราะอันงดงาม ประดุจดั่ง
แก้วไพฑูรย์ แก้วมณีนั้นออกเสีย
เถิด พระเจ้าข้า”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ช้าง
ได้แก่ ช้างตัวประเสริฐ. คำว่า พระทัย
ร่าเริง ได้แก่ มีพระทัยร่าเริงยินดีแล้ว
คือเป็นผู้มีพระทัยโสมนัสยินดีแล้ว. คำว่า
เสด็จมา ได้แก่ พระองค์เสด็จมาแล้ว.
คำว่า ทรงเป็นผู้ได้ประโยชน์แล้ว
ความว่า พระเจ้าจุลนีทรงสำคัญว่าเราเป็น
ผู้มีประโยชน์สำเร็จแล้ว, ความปรารถนา
ของเราถึงที่สุดแล้ว.

คำว่า ลดแสงณุนั้นเสียเถิด ความว่า
ขอพระองค์ทรงลด คือนำลง ได้แก่ ทิ้งธนู
กล่าวคือแสงณุนั้นเสียเถิด, ประโยชน์อะไร
หนอของพระองค์ ด้วยแสงณุนั้น. คำว่า
ทรงทิ้ง(ลูกธนู) ความว่า จงนำออกไป
ให้คนอื่น, หรือจงเก็บไว้ในที่ปกปิด,
พระองค์จักทรงทำอะไรด้วยลูกธนูนั้น.

คำว่า เกราะ ความว่า ขอพระองค์
จงทรงเปลื้องเกราะนั้นออกเสีย. ด้วยว่า
เกราะนี้จักเป็นของอันพระองค์สวมแล้ว
แต่วันวาน, พระองค์จงทิ้งเกราะนั้นเสีย,

อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย. ม-ท. ๒๗-๒๖

ตว นครี ปวิสาหิตี รมญา สหุธิ
เกพี อกาสิ.

โส ตสฺส วจันํ สุตฺวา “อัย
คหปติปฺตฺโต มยา สหุธิ เกพี กโรติ,
อชฺช เต กตฺตพฺพํ ชานิสฺสามิ”ติ ตํ
ตชฺเชนฺโต อาห

๗๒๖. “ปสนฺนฺมฺขวณฺโณสิ
มิตฺปฺพพฺพจ ภาสสิ
โหติ โข มรณกาล
เอทิสี วณฺณสมฺปทา”ติ.

ตตฺถ มิตฺปฺพพฺพจ ภาสสิตี
ปจฺมํ สิตํ กตฺวา ปจฺฉา ภาสนฺโต
มิตฺปฺพพฺพเมว ภาสสิ, มํ กสมฺมิญฺจิ น
คณฺเณสิ.

โหติ โขติ มรณกาล นาม ปุริสฺส
วณฺณสมฺปทา นาม เอวรูปา โหติเยว,
ตสฺมา ตวํ วิโรจสิ, อชฺช เต สีสํ
ฉินฺหิตฺวา ชยปानํ ปวิสฺสามิติ.

เพราะนั้นอย่าได้รบกวนพระสรีระของ
พระองค์เลย, พระองค์อย่าทรงลำบาก
พระสรีระของพระองค์เลย จงเสด็จเข้าไป
สู่พระนครของพระองค์แต่เช้าเถิด มโหสถ
ได้กระทำการเยาะเย้ยกับพระเจ้าจูลนี
ด้วยประการฉะนี้.

พระเจ้าจูลนีนั้น ทรงสดับคำของ
มโหสถนั้น ทรงดำริว่า “มโหสถบุตรของ
คฤหบดีนี้ กล่าวเยาะเย้ยกับเรา, วันนี้
เราจักรู้กิจที่เราควรจะทำแก่เธอ” ดังนี้
เมื่อจะทรงคุกคามมโหสถนั้น จึงตรัสว่า

๗๒๖. “เจ้าเป็นผู้มีสีหน้าผ่องใส และกล่าว
ถ้อยคำเคยยิ้มแย้ม ความสมบูรณ์
แห่งผิวพรรณเช่นนี้ ย่อมมีใน
มรณกาล”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า กล่าว
ถ้อยคำฝืนยิ้มแย้ม ความว่า ครั้งก่อน
เจ้าทำการยิ้มแย้ม ภายหลังเมื่อจะกล่าว
ย่อมกล่าวคำฝืนยิ้มแย้ม เจ้าย่อมไม่
นำพาในเหตุไร ๆ กะเรา.

คำว่า ย่อมมี พระเจ้าจูลนีตรัสว่า
ขึ้นชื่อว่า เวลาตายความสมบูรณ์แห่ง
ผิวพรรณเห็นปานนี้ของบุรุษ ย่อมมีเช่น
นี้แล เพราะฉะนั้นเจ้าจึงรุ่งเรือง, วันนี้เรา
จักตัดศีรษะของเจ้าแล้ว ตีมชัยปาน ดังนี้.

เอวํ ตสฺส เตน สทฺฐี กถิตกาเล
 มหาพลกายาปิ. มหาสตุตสฺส รูปสิริ
 ทิสฺวา “อมฺโห อมฺหากํ มโหสถปณฺธุติเตน
 สทฺฐี ปฏิมนฺเตติ, กิณฺนุโข กเถติ,
 เอเตสํ กถํ สฺถนิสฺสามา”ติ รณฺโถ
 สนฺตีกเมว อคมํสุ. ปณฺธุติโตปิ ตสฺส
 กถํ สฺถนิสฺสามา”ติ รณฺโถ สนฺตีกเมว
 อคมํสุ. ปณฺธุติโตปิ ตสฺส กถํ สุตฺวา
 “น มํ ‘มโหสถปณฺธุติโต’ติ ชานาสี,
 นานํ อตฺตานํ มาเรตุํ ทสฺสามี”ติ
 จินฺตเตตฺวา เทว มนฺโต เต กิณฺโน,
 เกวณฺณฺน จ ตยา จ หทฺเยน
 จินฺติตํ น ชาตํ, มุเชน กถิตเมว
 ชาตนฺ”ติ วตฺวา ตํ ปกาเสณฺโต อาห

ฝ่ายพลนิกายเป็นอันมากเห็นรูปสิริ
 แห่งพระมหาสัตร ในกาลแห่งมโหสถทูล
 กับพระเจ้าจุลนีอย่างนี้ จึงได้ไปสู่สำนัก
 พระเจ้าจุลนี อย่างนี้ด้วยคิดว่า “ผู้เจริญ
 พระราชาของพวกเรา ย่อมปรึกษากับ
 มโหสถบัณฑิต, ตรัสเรื่องอะไรหนอแล,
 พวกเราจักฟังพระดำรัส และถ้อยคำของ
 พระราชาและมโหสถ. ฝ่ายมโหสถบัณฑิต
 ได้ฟังพระดำรัสของพระราชาจึงคิดว่า
 “พระองค์ไม่ทรงรู้เราว่า ‘มโหสถบัณฑิต’
 เราจักไม่ให้ฆ่าตัวตาย” จึงทูลว่า “ข้าแต่
 สมมติเทพ ความคิดของพระองค์กระจาย
 แล้ว เรื่องที่เกวัญและพระองค์คิดด้วย
 หทัยไม่เกิดแล้ว, แต่เรื่องที่เกวัญและ
 พระองค์กล่าวด้วยปาก เกิดแล้วพระเจ้า-
 ข้า” เมื่อจะประกาศเรื่องนั้นจึงกล่าววว่า

๗๒๗. “โมฆมนฺเต คชฺชิตํ ราช
 กิณฺนมนฺโตสิ ชตฺตिय
 ทุคฺคณฺโห หิ ตยา ราชา
 ขลฺงฺเกเนว สินฺธโว.

๗๒๗. “ข้าแต่พระขัตติยราช พระดำรัส
 ที่พระองค์ตรัสคุกคามไว้ประโยชน์
 เสียแล้ว พระองค์เป็นผู้มีพระดำริ
 กระจายไปทั่วแล้ว พระองค์จะจับ
 พระราชาได้ยากดั่งม้าสินธพ อัน
 ม้ากระจอกไล่ไม่ทัน ฉะนั้น.

๗๒๘. ตินฺนฺโณ หियโย ราชา คงคํ
 สามจฺใจ สปริชฺชโน
 หัสราหํ ยถา ธงฺโก
 อนฺชวํ ปติสฺสตี”ติ.

๗๒๘. พระราชาของข้าพระองค์ พร้อม
 ด้วยอำมาตย์ ราชบริพารเสด็จข้าม
 แม่น้ำไปแล้วแต่เวลานี้ ถ้าพระองค์
 จักเสด็จติดตามไป พระองค์ก็จัก

ตตถ ภัณฺณมนฺโตสึติ โย ตยา
 เกวณฺณ สทุธิ สิริสยนคพฺเภ มนฺโต
 คหิโต, ตํ มม น ชานาตีติ มา
 สญฺญํ กิริ ปเคว โส มยา ชาโตติ
 วทามิ.

บุคคลเณหฺ นี ตยาติ มหาราช อมฺหากํ
 ราชานํ ตยา อสฺสขลฺงเกน สินฺธุโว
 วีย บุคคลเณหฺ ขลฺงกํ อารุเพฺहन
 ชวสมฺปนฺนํ อาชานีเย อารุยฺห คจฺจนฺโต
 วีย คเหตุํ น สกฺกาติ อตฺถเ. ขลฺงโก
 วีย นี เกวณฺโณ ตํ อารุเพฺหคปริโส
 วีย ตฺวํ ชวสมฺปนฺโน สินฺธุโว วีย
 อหํ, ตํ อารุเพฺหคปริโส วีย อมฺหากํ
 ราชานํ ทสฺเสติ.

ตก คือจักถึงความพินาศในระหว่าง
 เปรียบดั่งกาบินไล่พญาหงส์ จัก
 ต้องตกลงในระหว่างฉะนั้น”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มีพระดำริ
 กระจายไปทั่วแล้ว ความว่า เราย่อม
 กล่าวว่ พระองค์อย่าทำความสำคัญว่า
 ความดำริใดที่พระองค์กับแก้วฏู ประชุม
 (ลับ)กันในห้องบรรทมอันเป็นสิริ คนอื่น
 จักไม่รู้ความดำรินั้น, จะป่วยกล่าวไปใ
 ความดำรินั้น ข้าพระองค์รู้แล้ว.

คำว่า พระองค์จับพระราชชาติยาก
 อธิบายว่า ข้าแต่มหาราช พระราชาของ
 ข้าพระองค์ อันพระองค์จับได้ยาก
 เปรียบดั่งม้าสินธพ อันม้ากระจอก
 ไล่ไม่ทัน อุปมาดังพระเจ้าวิเทหะเสด็จ
 ขึ้นม้าอาชาไนยสมบุรณ์ด้วยความเร็ว
 พระองค์เสด็จขึ้นม้ากระจอก (ไม่มี
 ความเร็ว) ก็ไม่สามารถจะไล่ตามทัน
 ฉะนั้น. มโหสถบัณฑิตถวายเป็นเทียบ
 ว่าแท้จริงแก้วฏูเปรียบเหมือนม้ากระจอก
 พระองค์เปรียบเหมือนบุรุษผู้ขึ้นม้ากระจอก
 นั้น ข้าพระองค์เปรียบเหมือนม้าสินธพ
 ถึงพร้อมด้วยความเร็ว พระราชาของ
 ข้าพระองค์ เปรียบด้วยบุรุษผู้ขึ้นม้านั้น
 ดังนี้.

ตัญญุ โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก
โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก
โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก โศก

คำว่า **ข้ามแม่น้ำไปแต่วันวาน** ความว่า
ก็แลพระราชอาชญาของข้าพระองค์ พร้อมด้วย
ด้วยอำนาจ ราชบริพาร เสด็จข้าม
แม่น้ำไปแต่วันวาน, พระองค์มิได้เสด็จ
หนีไป แต่พระองค์เดียว.

อนุชานตี โศก ปณ ตวั ตั อนุชานตี
อนุชานตี, ยถา สุนทรราชหัตถ์
อนุชานตี ธงโก อนุชานตี ปติสุตติ,
เอวัง ปติสุตติ, อนุชานตี วินาส์
ปาปนิสุตติ วัตติ.

คำว่า **บินไล่** มโศกกล่าวว่่า ก็ถ้า
พระองค์จักรีบไป คือจกตามพระเจ้า
วิเทหะนั้นไป, พระองค์ก็จกตก คือจกถึง
ความพิเนาศในระหว่างเหมือนกาบินไล่
พญาหงส์ทองก็ตกลงในระหว่าง ถึง
ความพิเนาศ ฉะนั้น.

อิทานิ อจฺจมภีโต เกสรสีโห
วีย มหาสตุโต อุทาหรณิ อาหรนุโต
อาห

บัดนี้ พระมหาสัตว์มิได้สะดุ้งกลัว
เป็นผู้ราวกะโกรสรรราชสีห์ เมื่อจะนำ
อุทาหรณ์จึงกล่าวว่่า

๗๒๙. "สิคาลา รตฺติภาเคน
มฺลลํ ทิสฺวาน ก็สุกํ
มัสเปสฺติ มณฺเฑนฺตา
ปริพฺพูพฺหา มิคาธมา.

๗๒๙. "สุนัขจึงจอกเป็นสัตว์ดำซ้ำ กว่า
มฤค เห็นดอกทองกวาวบานด้วย
แสงจันทร์ ก็สำคัญว่าขึ้นเนื้อ
เข้าล้อมต้นอยู่.

๗๓๐. วิตฺติวตฺตาสฺสุ รตฺตีสฺสุ
อุคฺคตฺตสมิ ทิวากเร
ก็สุกํ มฺลลิตํ ทิสฺวา
อาสาชินฺนา มิคาธมา.

๗๓๐. ครั้นเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว เมื่อดวง
อาทิตย์ขึ้นมาแล้ว สุนัขจึงจอกซึ่ง
เป็นสัตว์ดำซ้ำกว่ามฤค ได้เห็น
ดอกทองกวาวบานแล้ว เป็นสัตว์
หมดความหวัง.

๗๒๙. วิทฺติวตฺตาสฺสุ รตฺตีสฺสุ
อุคฺคตฺตสมิ ทิวากเร
ก็สุกํ มฺลลิตํ ทิสฺวา
อาสาชินฺนา มิคาธมา.

๗๓๑. เอวเมว ตูมิ ราช
 เวเทห์ ปริวารย^๑
 อาสจฺฉินฺโน คมิสฺสสิ
 สีคาลา กิสุกั ยถา"ติ.

ตตถ ทิสฺวานาติ จนฺทาลิเกน
 โอลิเกตุวา. ปริพฺยุพฺหาติ ปาโตว
 มัสเปสี ขาทิตฺวา คมิสฺสามาติ
 ปริวาเรตุวา อฏฺฐังสุ.

วิตฺตฺวาตฺตาสฺสตี เต ยาสฺสุ ยาสฺสุ รตฺตีสฺสุ
 เอว อฏฺฐังสุ, ตาสฺสุ ตาสฺสุ อตฺติตาสฺสุ.
 ทิสฺวาติ ปาโตว สุริยาโลเกน กิสุกั
 ทิสฺวาน "นยิทํ มัสนุ"ติ ฅตฺวา
 ฉินฺนํสา หุตฺวา ปลายีสุ.

สีคาลาติ ยถา สีคาลา กิสุกั
 ปริวาเรตุวา อาสาฉินฺนา คตา, เอว
 ตูมิปี อธิ วิเทหฺรณฺโณ นตฺถิภาวํ

๗๓๑. ข้าแต่พระราชา พระองค์ทรงล้อม
 พระเจ้าวิเทหะ ก็จักทรงหมด
 ความหวัง เสด็จกลับไป เปรียบ
 เหมือนสุนัขจิ้งจอก ล้อมตัน
 ทองกวาว หมดความหวังกลับไป
 ฉะนั้น".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เห็น
 ได้แก่ เห็นดอกทองกวาวด้วยแสงจันทร์.
 คำว่า เข้าล้อม ความว่า สุนัขจิ้งจอก
 ทั้งหลาย (เห็นดอกทองกวาวด้วย
 แสงจันทร์) ก็เข้าล้อมตัน ใฝ่อยู่ด้วย
 สำคัญว่า พวกเราจักเคี้ยวกินขึ้นเนื้อ
 แต่เข้าเที่ยวแล้วไป.

คำว่า ครั้นเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ความว่า
 เหมือนสุนัขจิ้งจอกทั้งหลาย ได้ยื่นใฝ่
 ตันทองกวาว ครั้นเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว
 ฉะนั้น. คำว่า เห็น ความว่า ตอนเช้า
 สุนัขจิ้งจอกทั้งหลายเห็นดอกทองกวาว
 ด้วยแสงอาทิตย์ จึงรู้ว่า "นี่มิใช่ขึ้นเนื้อ"
 เป็นสัตว์หมดความหวังหนีไปแล้ว.

คำว่า สุนัขจิ้งจอกทั้งหลาย มโหสถ
 บัณฑิตแสดงว่า พวกสุนัขจิ้งจอกพากัน
 แวดล้อมตันดอกทองกวาว ถึงความหมด

^๑ ม. ปริวาริย.

ณตฺวา อาสาฉินฺโน หุตฺวา คมิสฺสสิ,
เสนํ คเหตุวา ปลาสิสฺสสิตี ทีเปติ.

ราชา ตสฺส ตํ อจฺจนฺมิตฺตวจฺนํ
สฺตฺวา จินฺตฺสิ “อัยํ คหปติปฺตฺโต
อติสฺสุโร หุตฺวา กเถสิ, นิสฺสํสยํ เวเทโห
ปลาปิโต ภวิสฺสตี”ติ อติวีย กุชฺฌิตฺวา
“ปุพฺพเพ มยํ คหปติปฺตฺตํ นิสฺสาย
อุทฺรสาฎกสฺสาปิ อสฺสามิกา ชาตา
อิทานิ เตน อมฺหากํ หตฺถคฺโต
ปจฺจามิตฺโต ปลาปิโต, พหุ วต โน
อนตฺถการโก, อุภินฺนํ กตฺตพฺพํ การณํ
อิมสฺสเสว กริสฺสามิ”ติ ตสฺส การณํ
กาตุํ อาณาเปฺนฺโต อาห

๗๓๒. “อิมสฺส หตฺถปาเท จ
กณฺณนาสญฺจ จินฺตฺถ
โย เม อมิตฺตํ หตฺถคฺตํ
เวเทหํ ปริโมจยิ.

๗๓๓. อิมํ มํสํว ปาตพฺยํ
สุเล กตฺวา ปจฺจนฺตุ นํ

หวังฉันใด, ถึงพระองค์ทรงทราบความ
ที่พระเจ้าวิเทหะไม่มีในที่นี้ ก็ทรงเป็นผู้
หมดหวังจักเสด็จกลับไป คือ จักทรงพา
กองทัพเสด็จหนีไปฉนั้น.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ได้ทรงสดับ
คำ ไม่สะดุ้งกลัวของมโหดนั้น จึงทรง
จินตนาการว่า “บุตรคฤหบดีนี้ เป็นผู้
กล้าพุดนัก, พระเจ้าวิเทหะจักเป็นผู้
อันมโหด ให้หนีไปแล้วโดยไม่สงสัย”
ทรงกริ้วเหลือเกิน ทรงรำพึงว่า “ครั้งก่อน
พวกเราอาศัยบุตรคฤหบดี เป็นผู้ไม่
เป็นเจ้าของ แม้เพียงผ้าสาฎกคาดพุง,
บัดนี้ปัจจามิตรถึงเงื้อมมือของเราทั้งหลาย
แล้ว มโหดก็ให้หนีไป มโหดกระทำให้
ความฉิบหายแก่เรามากหนอ, เราควร
ทำโทษแก่คนทั้ง ๒ (แต่ว่า)จักทำแก่
มโหดเท่านั้น” เมื่อจะทรงบังคับลงโทษ
แก่มโหด จึงตรัสว่า

๗๓๒. “เจ้าทั้งหลายจงช่วยกันตัดมือ เท้า
หู และจมูก ของมโหดผู้ปล่อย
พระเจ้าวิเทหะ ศัตรูของเราผู้
ตกอยู่ในเงื้อมมือของเราไปเสีย.

๗๓๓. เจ้าทั้งหลาย จงเสียบมโหด
ผู้ปล่อยพระเจ้าวิเทหะ ศัตรูของ

โย เม อมิตต์ หตถคตฺ
เวเทห์ ปริโมจยิ.

๗๓๔. ยถาปี อสุภจมุมนํ
ปจฺพยา วิหนียติ
สีหสฺส อโถ พุยคฺขมฺสฺส
โหติ สงฺกฺขมาหตฺ.

๗๓๕. เอวณุตํ วิหนิตฺวาน
เวธยิสฺสามิ สตฺติยา
โย เม อมิตต์ หตถคตฺ
เวเทห์ ปริโมจยิ"ติ.

ตตฺถ ปาตพฺพนฺติ ปจิตพฺพยฺตฺตํ
มิกาทีนํ มํสํ วิย อิมํ คหปติปฺตฺตํ
สุเล อาวุณฺติวา ปจฺนตฺ. สีหสฺส
อโถ พุยคฺขมฺสฺสชาติ เอเตสญฺจ ยถา
จมุมนํ สงฺกฺขมาหตฺ โหติ, เอวํ โหตุ.

เวธยิสฺสามิติ วิชฺฌาเปสฺสามิติ.

เรา ซึ่งตกอยู่ในเงื้อมมือของเรา
ไปเสียในหลาว แล้วจึงอย่างมัน
ให้ร้อนเหมือนอย่างเนื้อ ฉะนั้น.

๗๓๔. บุคคลแทงหนังวัว ลงบนแผ่นดิน
หรือบุคคลเกี่ยวหนังราชสีห์ หรือ
เสือโคร่ง ชูดมาด้วยขอ ฉันไค.

๗๓๕. เราจักให้เจ้าทั้งหลาย ช่วยกัน
ทิ่มแทงมโหสถ ผู้ปล่อยพระเจ้า
วิเทหะศัตรูของเรา ซึ่งตกอยู่ใน
เงื้อมมือไป ฆ่าเสียด้วยหอก
ฉันนั้น."

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ฟังอย่าง
ให้ร้อน ความว่า เจ้าทั้งหลายจงเสียบ
บุตรคฤหบดีนี้ที่หลาว แล้วฟังอย่างมัน
ให้ร้อนเหมือนอย่างเนื้อมฤคเป็นต้น ฉะนั้น.
คำว่า หรือบุคคลเกี่ยวหนังราชสีห์
หรือเสือโคร่ง ความว่า บุคคลเกี่ยวหนัง
ราชสีห์หรือเสือโคร่งเหล่านั้น ชูดมา
ด้วยขอ ฉันไค เจ้าทั้งหลายจงทิ่มแทง
มโหสถ นำมาฆ่าด้วยหอก ฉันนั้น.

คำว่า เราจักยังเจ้าทั้งหลายให้
ทิ่มแทง พระเจ้าจุลนีตรัสว่า ฉันจักให้
พวกเจ้าแทงมโหสถให้ตาย (ด้วยหอก).

ตี สุตฺวา มหาสตุโต หลิตฺ กตฺวา
 “อโย ราชาน ชานาติ อุตฺตโน
 เทวียา จ พนฺธวานญฺจ มยา มิถิลํ
 ปหิตภาวํ, เตน เม อิทํ กมฺมกฺรณํ
 วิจาเรติ, โภจฺวเสน โข ปน มํ
 อสุนา วา วิชฺฌเมยฺย, อญฺญํ วา
 อุตฺตโน รุจฺจนกํ กเรยฺย, หนฺนทาหํ
 โสกาตุรํ อิมํ เวทนาปฺปตฺตํ กตฺวา
 หตฺถิปิฏฺฐเจเยว นํ วิสญฺญิ กตฺวา
 นิปชฺชาเปตฺตํ ตํ การณํ อารโจะสุสามิ”ติ
 จินฺตเตตฺวา อาห

พระมหาสัตว์ ฟังพระดำรัสของ
 พระเจ้าจุลนีนั้นก็หัวเราะ คิดว่า “พระราชานี้
 นี้ไม่รู้ความที่เราส่งพระมเหสีและพงศ์พันธุ์
 ของพระองค์ไปสู่มิลินคร เพราะเหตุนั้น
 จึงทรงพิจารณาลงโทษ กรรมกรรมนี้แก่เรา
 จะยิงเราด้วยลูกศร หรือทำโทษอย่างอื่น
 ตามชอบพระทัยของพระองค์ด้วยอำนาจ
 ความพิโรธ, เอาเถิดเราจักแจ้งเหตุการณ์
 นั้น เพื่อทำพระองค์ให้โศกาตุร เสวยทุกข์
 บรรทมสลบอยู่บนหลังช้างพระที่นั่ง ดังนี้
 แล้ว จึงกล่าววว่า

๗๓๖. “สเจ เม หตฺถปาเท จ
 กณฺณนาสญฺจ เจทสิ
 เอวํ ปญฺจาลจฺนุทสฺส
 เวเทเห เจทยิสฺสติ.

๗๓๖. “ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ตัดมือ
 เท้า หู และจมูกของข้าพระองค์
 ฉันทใด พระเจ้าวิเทหะ ก็จักทรง
 รับสั่งให้ตัดพระหัตถ์เป็นต้น ของ
 พระปัญจาลจันทรราชโอรส ฉันทนั้น.

๗๓๗. สเจ เม หตฺถปาเท จ
 กณฺณนาสญฺจ เจทสิ
 เอวํ ปญฺจาลจฺนุทียา
 เวเทเห เจทยิสฺสติ.

๗๓๗. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ตัดมือ
 เท้า หู และจมูกของข้าพระองค์
 ฉันทใด พระเจ้าวิเทหะ ก็จักทรง
 รับสั่งให้ตัดพระหัตถ์เป็นต้น ของ
 พระปัญจาลจันที่ราชธิดา ฉันทนั้น.

๗๓๘. สเจ เม หตฺถปาเท จ
 กณฺณนาสญฺจ เจทสิ

๗๓๘. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ตัดมือ
 เท้า หู และจมูกของข้าพระองค์

- เอวี่ นนุทาย เทวียา
เวเทโห ฉะทยิสฺสติ.
๗๓๙. สเจ เม หตฺถปาเท จ
กณฺณนาสญฺจ ฉะทสิ
เอวณฺเต ปุตฺตทารุสฺส
เวเทโห ฉะทยิสฺสติ.
๗๔๐. สเจ มิสฺสญฺจ ปาตพฺยั
สุเล กตฺวา ปจิสฺสสิ
เอวี่ ปญฺจาลจฺนุทสุส
เวเทโห ปาจยิสฺสติ.
๗๔๑. สเจ มิสฺสญฺจ ปาตพฺยั
สุเล กตฺวา ปจิสฺสสิ
เอวี่ ปญฺจาลจฺนุทียา
เวเทโห ปาจยิสฺสติ.
๗๔๒. สเจ มิสฺสญฺจ ปาตพฺยั
สุเล กตฺวา ปจิสฺสสิ
เอวี่ นนุทาย เทวียา
เวเทโห ปาจยิสฺสติ.
- ฉนฺได พระเจ้าวิเทหะ ก็จักทรง
รับสั่งให้ตัดพระหัตถ์เป็นต้น ของ
พระนันทาเทวี อัครมเหสี ฉนนัน.
๗๓๙. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ตัดมือ
เท้า หู และจมูกของข้าพระองค์
ฉนฺได พระเจ้าวิเทหะ ก็จักทรง
รับสั่งให้ตัดพระหัตถ์เป็นต้น ของ
พระราชบุตร พระราชบุตรี และ
พระมเหสีของพระองค์ ฉนนัน.
๗๔๐. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้เสียบ
เนื้อของข้าพระองค์ ที่หลาวแล้ว
อย่างให้ร้อน ฉนฺได พระเจ้าวิเทหะ
ก็จะทรงรับสั่งให้เสียบเนื้อ ของ
พระปัญจาลจันทรราชโอรส ที่หลาว
แล้วอย่างให้ร้อน ฉนนัน.
๗๔๑. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้เสียบ
เนื้อของข้าพระองค์ ที่หลาวแล้ว
อย่างให้ร้อน ฉนฺได พระเจ้าวิเทหะ
ก็จะทรงรับสั่งให้เสียบเนื้อ ของ
ปัญจาลจันที่ราชธิดา ที่หลาวแล้ว
อย่างให้ร้อน ฉนนัน.
๗๔๒. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้เสียบ
เนื้อของข้าพระองค์ ที่หลาวแล้ว
อย่างให้ร้อน ฉนฺได พระเจ้าวิเทหะ
ก็จะทรงรับสั่งให้เสียบเนื้อ ของ

๗๔๓. สเจ มัสถุจ ปาตพยุ
 สฺสุเล กตฺวา ปจิสฺสสฺสี
 เอวํ เต ปุตฺตทารุสฺส
 เวเทเห ปาจยิสฺสตี.

๗๔๔. สเจ มํ วิหนิตฺวาน
 เวธยิสฺสสฺสี สตุตฺติยา
 เอวํ ปญฺจาลจฺนุทฺสฺส
 เวเทเห เวธยิสฺสตี.

๗๔๕. สเจ มํ วิหนิตฺวาน
 เวธยิสฺสสฺสี สตุตฺติยา
 เอวํ ปญฺจาลจฺนุทฺติยา
 เวเทเห เวธยิสฺสตี.

๗๔๖. สเจ มํ วิหนิตฺวาน
 เวธยิสฺสสฺสี สตุตฺติยา
 เอวํ นนุทฺทาย เทวียา
 เวเทเห เวธยิสฺสตี.

พระนางนันทาทะวี อัครมเหสีแล้ว
 อย่างให้ร้อน ฉนั้นนั้น.

๗๔๓. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้เสียบ
 เนื้อของข้าพระองค์ ที่หลาวแล้ว
 อย่างให้ร้อน ฉนั้นใด พระเจ้าวิเทหะ
 ก็จักทรงรับสั่งให้เสียบเนื้อ พระ-
 ราชบุตร พระราชบุตรี และมเหสี
 ของพระองค์ให้ร้อน ฉนั้นนั้น.

๗๔๔. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ทิ่มแทง
 ข้าพระองค์ด้วยหอก ฉนั้นใด พระเจ้า
 วิเทหะ ก็จักทรงรับสั่งให้ทิ่มแทง
 พระปัญจาลจันทรราชโอรส ด้วย
 หอก ฉนั้นนั้น.

๗๔๕. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ทิ่มแทง
 ข้าพระองค์ด้วยหอก ฉนั้นใด พระเจ้า
 วิเทหะ ก็จักทรงรับสั่งให้ทิ่มแทง
 พระปัญจาลจันที่ราชธิดา ด้วย
 หอก ฉนั้นนั้น.

๗๔๖. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ทิ่มแทง
 ข้าพระองค์ด้วยหอก ฉนั้นใด พระเจ้า
 วิเทหะ ก็จักทรงรับสั่งให้ทิ่มแทง
 พระนางนันทาทะวีอัครมเหสี ด้วย
 หอก ฉนั้นนั้น.

๗๔๗. สเจ มํ วิหนิตวาน
 เวชยิสฺสสิ สตุติยา
 เอวนุเต ปุตฺตทวารุสฺส
 เวเทเห เวชยิสฺสติ.

๗๔๘. เอวํ โน มนุติตํ รโห
 เวเทเหเน มยา สห
 ยถา ปลสตี จมมํ
 โกนุติมนุตาสุ นิฏฺจตี
 อูเปตี ตนุตาณาย
 สรานํ ปฏฺิหนุตเว.

๗๔๙. สุขาวโห ทุกขญฺโห
 เวเทหุสฺส ยสฺสสิโน
 มตินุเต ปฏฺิหนุณามิ
 อุสฺสํ ปลสเตน วา"ติ.

ตตฺถ เจทยิสฺสตีติ ปณฺุชิตุสฺส
 กิร จุฬินินา หตฺถปาทา ฉินฺนนาติ
 สุตฺวาว เจทยิสฺสติ.

ปุตฺตทวารุสฺสาคิ มม เอกุสฺส ฉินฺน-
 ปจฺจุยา ตว ทฺวิญฺณํ ปุตฺตทานญฺเจว

๗๔๗. ถ้าพระองค์ จักทรงรับสั่งให้ทิมแห่ง
 ข้าพระองค์ด้วยหอก ฉันได พระเจ้า
 วิเทหะ ก็จักทรงรับสั่งให้ทิมแห่ง
 พระราชบุตรพระราชบุตรี และ
 มเหสีของพระองค์ ฉันนั้น.

๗๔๘. ข้อความ ดังกราบทูลมาอย่างนี้
 อันข้าพระองค์ทั้งสอง คือพระเจ้า
 วิเทหะ กับข้าพระองค์ได้ปรึกษา
 ตกลงกันไว้แล้วในที่ลับ โฉหนัก
 ประมาณ ๑๐๐ ปละ อันข้างหนึ่ง
 ทำสำเร็จแล้วด้วยมีดของข้างหนึ่ง
 ย่อมช่วยป้องกันตัว เพื่อห้าม
 ลูกศรทั้งหลาย ฉันได.

๗๔๙. ข้าพระองค์ เป็นผู้นำความสุข
 บรรเทาทุกข์ถวายพระเจ้าวิเทหะ
 ผู้เรื่องยศ ก็จำต้องทำลายลูกศร
 คือพระดำริของพระองค์ ด้วยโฉ
 หนัก ๑๐๐ ปละ คือความคิดของ
 ข้าพระองค์ ฉันนั้น ขอเดชะ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จักรับสั่ง
 ให้ตัด ได้แก่ พระเจ้าวิเทหะจักรับสั่ง
 ให้ตัด เพราะทรงสดับว่า พระเจ้าจุลนี
 รับสั่งให้ตัดมือและเท้าของมโหสถบัณฑิต.

คำว่า พระราชบุตรพระราชบุตรีและ
 พระมเหสี ความว่า พระเจ้าวิเทหะ

อคฺคมเสลียา จาติ ตินฺณมฺปิ ชน่านํ
อมุหากํ ราชา เชนยิสฺสตี.

ของข้าพระองค์จ้กรับสั่งให้ตัดมือ เท้า
ปาก และจมูกของชนแม่ทั้งสาม คือ
พระราชบุตร พระราชบุตรี ทั้งสอง และ
พระอัคมเสลียของพระองค์ เพราะการตัด
มือ เท้า ปาก และจมูกของข้าพระองค์
คนเดียวเป็นเหตุ.

เอวํ โน มนุติตํ รโหติ มหาราช
มยา จ วิเทหราชเณ จ เอวํ รหสิ
มนุติตํ “ยํ ยํ อิวเณ มยหํ
จุพนีราชา กาเรสิ, ตํ ตํ ตตถ
ตสฺส ปุตุตทารานํ กตฺตพฺพนุ”ติ.

คำว่า ข้อความดังทูลมานี้ อันพระเจ้า
วิเทหราชกับข้าพระองค์ได้ปรึกษาดกลง
กันไว้แล้วในที่ลับ ความว่า ความคิด
อย่างนี้ อันพระเจ้าวิเทหะกับข้าพระองค์
ได้ปรึกษาดกลงกันไว้แล้ว ในที่ลับว่า
“พระเจ้าจุลนีรับสั่งให้ทำโทษใด ๆ แก่
ข้าพระองค์ในที่นี้ พระเจ้าวิเทหะพึงทำ
โทษนั้น ๆ แก่พระราชบุตร พระราชบุตรี
และพระมเหสีของพระองค์ ในที่นั้น
พระเจ้าข้า”.

ปลสฺตนฺติ ปลสฺตปฺปมานํ พหุ ชาเร
ชาทาเปตฺวา มุทฺฎากวํ อฺปนฺตี จมฺมํ
โกนฺติมนฺตาสฺสญฺจิตนฺติ โคนฺติมนฺตา
วฺจฺจติ จมฺมการสฺตถํ, ตาย โคนฺติ-
มนฺตาย กนฺตฺนลฺลิตานํ กตฺตตฺตา สฺญฺช
ญฺจิตํ.

คำว่า ๑๐๐ ปละ ความว่า โล่ประมาณ
๑๐๐ ปละ ซึ่งนายช่างหนึ่งใช้น้ำต่าง
จำนวนมากให้กัดแล้ว จึงเข้าถึงความเป็น
ของอ่อน. คำว่า โล่อันช่างหนึ่งทำให้
สำเร็จด้วยมีดของช่างหนึ่ง ความว่า
คัสตราของหนึ่งท่านเรียกว่า มีดของ
ช่างหนึ่ง (โกนฺติมนฺตา) โล่ ชื่อว่า
ช่างหนึ่งทำให้สำเร็จดีแล้ว เพราะความที่
โล่ อันนายช่างกระทำให้เป็นรอยฉลุ ด้วย
มีดนั้น.

อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย. ป-ท. ๒๗-๒๗

ตาดานายาติ ยถา ตัม จมฺมํ สงฺคาเม
 สรานํ ปฏิหนฺตเว สรีรตานิ อุเปติ,
 สเวปี ปฏิหนิตฺวา สรีริ รกฺขติ.
 สุขาวโหติ มหาราช อหิปิ อมฺหากํ
 รมฺโถ ปจฺจามิตฺตานํ นิวารณฺตเถน
 ตสฺส สรปฺริตานิ จมฺมํ วยิ สุขาวโ.

ทุกฺขนฺุโหติ กายิกเจตสิกสุขํ อวหามิ,
 ทุกฺขํ นฺุเทมิ. มตฺตินฺุเตติ ตสฺมา ตว
 มตี ปญฺญํ อสุํ เตน ปลสฺตจฺมฺเมน
 วยิ อตฺตไน มติยา ปฏิหนฺยุนิสฺสามีติ.

ตี สุตฺวา ราชา จินฺุเตสิ
 “คฺหปติปฺตุโต ก็ เอวํ กเถสิ ยถา
 กิร อหิ เอตสฺส กมฺมกฺรณํ กโรมิ,
 เอวํ วิเทหราชา มม ปฺตุตทารสฺส
 กมฺมกฺรณํ กริสฺสติ, น ชานาติ
 เอส มม ปฺตุตทารานํ อารกฺขสฺส
 สฺสํวิทิตภาวํ, อิทานิ มริสฺสติ,

คำว่า ป้องกันตัว ความว่า โฉนนั้น
 ย่อมช่วยป้องกันตัว เพื่อห้ามลูกศร
 ทั้งหลายในสงครามคือ ย่อมกำจัดลูกศร
 ทั้งหลาย รักษาสรณะไว้. คำว่า เป็นผู้นำ
 ความสุข ความว่า ข้าแต่มหาราช
 แม้ข้าพระองค์เป็นผู้นำความสุขมาถวาย
 แต่พระราชของข้าพระองค์ เพราะ
 อรรถว่า ป้องกันราชศัตรูเหมือนโล่ป้องกัน
 ลูกศรของศัตรู ฉะนั้น.

คำว่า บรรเทาทุกข์ ความว่า ข้าพระองค์
 ย่อมนำความสุขทางกายและทางใจมา
 คือ ย่อมบรรเทาความทุกข์เสีย. คำว่า
 ความดำริของพระองค์ มโหสถกล่าววว่า
 เพราะฉะนั้นข้าพระองค์จักกำจัดลูกศร
 คือ ความดำริ ได้แก่ พระบัญญัติของ
 พระองค์ ด้วยความคิดของข้าพระองค์
 ซึ่งเปรียบเหมือนโล่หนัก ๑๐๐ ปละ
 ฉะนั้น.

พระเจ้าจุลนี ครั้งทรงสดับคำของ
 มโหสถนั้น ก็ทรงดำริว่า “คฤหบดีบุตร
 พุดอย่างนี้ทำไม ได้ยินว่า เราทำกรรมกรรม
 แก่เขาฉันใด พระเจ้าวิเทหะจักทำ
 กรรมกรรมแก่โอรสและมเหสีของเราฉันนั้น
 มโหสถนี้ย่อมไม่รู้ความที่การรักษาโอรส
 และมเหสีอันเราจัดแจงดีแล้ว มโหสถจัก

มรณภยเนว วิลปติ นาสุส วจัน
สททหามี"ติ.

มหาสตุโต "อัย มั ภยเน กเถตีติ
มณฺเฑติ, ชานาเปสุสามิ นนุ"ติ
จินฺเตตฺวา อาน

๗๕๐. "อิงฺฆ ปสุส มหาราช
สุณฺณํ อนฺเตปฺริ ตว
โอโรธา จ กุมารา จ
ตว มาตา จ ชตฺตिय
อุมฺมุคฺคา นีหริตฺวาน
เวเทหฺสุสฺส ปนามิตา"ติ.

ตตฺถ อุมฺมุคฺคาติ มยา "อตฺตโน
มาณเว เปเสตฺวา ปาสาทา โอตารา-
เปตฺวา อุมฺมุคฺเคเนว อานฺธาเปตฺวา
มหาอุมฺมุคฺคา นีหฺราเปตฺวา พนฺธฺวา
เต เวเทหฺสุสฺส อุปนามิตา"ติ.

ตี สุตฺวา ราชฺชา จินฺเตสิ "อัย
ปณฺชิตฺโต อติวีย ทฬฺหิ กตฺวา กเถสิ,
มยา จ รตฺติภาเค คงฺคาย ปสุเสน
นฺนฺทาเทวียา วีย สทฺโท วิสุสฺสโต

ตายเตยฺวนี้ จึงบ่นเพื่อเพราะกลัวความ
ตายนั่นเอง เราไม่เชื่อคำของมโหด".

พระมหาสตุตฺวิคิดว่ "พระราชานี้ ย่อม
สำคัญเรว่่า ย่อมพูดเพราะความกลัว,
เรว่่าจกัยัังพระราชานััน ให้ทรงทราบ
(ความจริง)" จึงกล่าวว่่า

๗๕๐. "ข้าแต่มหาราช เชิญพระองค์
ทอดพระเนตรพระราชนิเวศน์ อัน
ว่างเปล่าของพระองค์ ข้าแต่
พระบรมกษัตริย์ นางสนม กุมาร
ทั้งหลาย และพระราชชนนี ของ
พระองค์ ข้าพระองค์นำออกทาง
อุโมงค์ นำไปถวายพระเจ้า
วิเทหะแล้ว พระเจ้าข้า".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่่า ทาง
อุโมงค์ มโหดบัณฑิตกราบทูลว่่า "เฝ่ว
พงค์พัันธ์ของพระองค์ อันข้าพระองค์ส่ง
เหล่าทหารหนุ่มไปให้พาลงจากปราสาท
ให้นำมาทางอุโมงค์นั้นแล แล้วให้นำออก
จากมหาอุโมงค์ นำเข้าไปถวายพระเจ้า
วิเทหะแล้ว"

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ได้ทรงสดับ
คำมโหดนั้น จึงทรงดำริว่่า "มโหด
บัณฑิตนี้ กล่าวคำมั่นคงเหลือเกิน, ก็ใน
เวลารাত্রีเรว่่าได้ยินเสียง เหมือนเสียง

อัย โปนฺนทเทวี ช้างแม่น้ำคงคา, คฤหบดี
 สจฺจํ ภณฺเณยฺยา"ติ อุปฺปนฺนพลโสโก
 สตี ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อโสจฺนฺโต วย
 เอกํ อมจฺจํ ปกฺโกสาเปตฺวา ชานนฺตฺถาย
 เปเสนฺโต อิมํ คาถมาห

๗๕๑. "อิงฺฆ อนฺเตปฺริ มยฺหิ
 คนฺตฺวาน วิจิณาถ นํ
 ยถา อิมสฺส วจฺนํ
 สจฺจํ วา ยถิ วา มฺสา"ติ.

โสปี สปริวาริ ราชนิเวสนํ
 คนฺตฺวา ทวาริ วิวริตฺวา อนฺโต
 ปวิสิตฺวา หตฺถปาเท พนฺธิตฺวา มุขํ
 ปิทฺหิตฺวา นาคทนต์เกสุ โอลคฺคิตะ
 อนฺเตปฺรปาลเก จ ชุชฺชวามนกาทโย
 จ มหานเส ภาชนานิ ภินฺนานิ
 ตตฺถ วิปฺปกิณฺณํ ขาทนียํ โภชนียํ
 รตนสมรทวารานิ วิวริตฺวา กตฺรตฺนวิโลปี
 วิวฏฺทวาริ สิริคพฺภํ ทิสฺวา ยถา-
 วิวฏฺทเว ทวารวาทปาเนหิ ปวิสิตฺวา
 จรมานํ กากคณฺณจฺจ ฉชฺชิตฺตคามสทิสํ
 สุสานฺณมฺหิ วย นิสฺสิรกํ ราชภวนํ
 ทิสฺวา ปุณาคนฺตฺวา รณฺโถ อาโรจฺนฺโต
 อิมํ คาถมาห

นางนันทาทะวี ช้างแม่น้ำคงคา, คฤหบดี
 บุตรนี้ เป็นบัณฑิตมีปัญญามาก บางครั้ง
 ฟังกล่าวจริง" ดังนี้ มีความโศกมีกำลัง
 เกิดขึ้นแล้ว ทรงดำรัสดีไว้มั่น เป็น
 เหมือนไม้ทรวงเครือโคก เมื่อจะทรงรับสั่ง
 ให้ตรัสเรียกอำมาตย์คนหนึ่งมา ทรงส่ง
 ไปเพื่อทราบเรื่อง จึงตรัสคาถานี้ว่า

๗๕๑. "เชิญพวกท่าน จงไปสู่ราชนิเวศน์
 ของเรา แล้วตรวจตราดูคำของ
 มโหสถนี้ จริงหรือเท็จ".

ฝ่ายอำมาตย์นั้นพร้อมด้วยบริวาร
 ไปสู่พระราชนิเวศน์เปิดประตูเข้าไปภายใน
 ได้เห็นคนรักษาภายในพระราชนิเวศน์
 และเหล่านางปริจาริกานารีที่ค่อมแคะ
 เป็นต้น ถูกผูกมือและเท้าอุดปากติดไว้
 กับไม้ฉากทนต์ทั้งหลาย ภาชนะในห้อง
 เครื่องแตกทำลาย ของควรเคี้ยว ควร
 บริโภค เกื่อนกล่นในที่นั้น และห้องอันมี
 สิริ มีประตูเปิด มีการปล้นรัตนะ อันเหล่า
 บัณฑิตเปิดประตูคลังรัตนะกระทำแล้ว
 และได้เห็นฝูงกาเข้าไป โดยพระทวาร
 และบานพระแกลซึ่งเปิดทิ้งไว้ เทียวไป
 อยู่ ราชนิเวศน์หาสิริมิได้ เช่นกับบ้าน
 ที่ทิ้งแล้ว หรือเป็นราวกะว่าพื้นสุสาน

จึงกลับมา เมื่อจะทูลแจ้งเหตุแก่พระราชา
จึงกล่าวคาถานี้ว่า

๗๕๒. “เอวเมตํ มหาราช
ยถา อาม มโหสถ
สุณฺณํ อนฺตปุริ สพฺพํ
กาทปตฺนํ ยถา”ติ.

๗๕๒. “ข้าแต่มหาราช มโหสถกราบทูล
ฉันใด คำนั้นเป็นจริงฉันนั้น พระ-
ราชานิเวศน์ทุกแห่งว่างเปล่า เป็น
ดุจที่ลงกินของฝูงกา ขอเดชะ”.

ตตฺถ กาทปตฺนํ ยถาติ
มจฺจคนฺนุเชหิ อากเตหิ กากคณฺเหหิ
สมากิณฺณเณ สมุทฺทตีเร จิตฺติตคามโก
วีย.

บรรดาค่าเหล่านั้น คำว่า เป็นดุจ
ที่ลงกินของฝูงกา ความว่า เป็นดุจที่อัน
ฝูงแห่งกามาประชุมกันแล้วด้วยกลิ่นแห่ง
เนื้อทั้งหลาย และเป็นดุจบ้านอันคนทิ้ง
แล้ว ที่ริมฝั่งมหาสมุทร.

ตี สุตฺวา ราชชา จตฺนุํ ชนानํปิ
วิปฺปโยคสมฺภเวเน โสเกเน กมฺปมาโน
“อิทํ ทุกฺขํ มม คหปติปฺตฺตี นิสฺสาย
อุปฺปนฺนุ”ติ ทณฺฑเชน ปหโต อาสีวิโส
วีย โพิธิตฺตฺตฺสฺส อติวีย กุชฺฌมิ.

พระเจ้าจุลนี ได้ทรงสดับคำของ
มโหสถก็ทรงหวั่นไหวพระราชหฤทัย ด้วย
ความโศกอันเกิดจากความพลัดพรากจาก
กษัตริย์ทั้ง ๔ ทรงดำริว่า “ทุกข์นี้ เกิด
แก่เราเพราะอาศัยคฤหบดีบุตร” ทรงกริ้ว
พระโพิษัตว์เหลือเกิน เปรียบเหมือน
งูพิษที่ถูกตีด้วยท่อนไม้ ฉะนั้น.

มหาสตุโต ตสฺส โภธนาการ์ ทิสฺวา
“อโย ราชชา มหายโส กทาจิ โภธวเสน
‘กี เม เอเตหี”ติ ขตฺตียมานเน มํ
วิเหเจยฺย, ยนฺนุนาหํ นนฺทาเทวี อิมินา
น ทิฏฺฐปฺพุทฺธํ วีย กโรนฺโต ตสฺสา
สรีรวณฺณํ วณฺณเณยฺย, อถ โส ตํ
อนฺนุสฺสริตฺวา ‘สจฺหาหํ มโหสถํ มาเรสฺสามิ,

พระมหาสัตว์เห็นพระอาการกริ้วของ
พระเจ้าจุลนีนั้น จึงคิดว่า “พระราชา
พระองค์นี้พระยศใหญ่ พึงเบียดเบียนเรา
ด้วยขัตติยมานะด้วยสามารถแห่งความ
โกรธในกาลบางคราวว่า ‘จะต้องการ
อะไรด้วยกษัตริย์ทั้ง ๔ เหล่านี้ ของเรา’
ไหนหนอ เราจักทำพระนางนั้นทาเทวี

อรรถกถาชาดก ชุททกนิกาย. ป-ท. ๒๗-๒๗

เอวรูปี อิตถีรตน์ น ลภิสฺสามิ,
 ตํ อมาเรนฺโต ปน ตํ ลภิสฺสามีติ
 จินฺเตตฺวา อตฺตโน ภริยาย สีเนเห
 น กิณฺจิ มยฺหํ ภริสฺสตี”ติ จินฺเตตฺวา
 อตฺตโน รกฺขนตฺถํ ปาสาทะ จิตฺว
 รตฺตกมฺพลนฺตเว สุวณฺณวณฺณํ พาหุ
 อนีหริตฺวา ตสฺสา คตมคฺคาจิกุ-
 ขนฺวเสเนว ตํ วณฺณนฺโต อาห

๗๕๓. “อิโต คตา มหาราช
 นารี สพฺพคฺโสภนา
 โกสุมฺภผลกฺสุสฺโสณี
 หัสคคฺครภาณินี.

๗๕๔. อิโต นีตา มหาราช
 นารี สพฺพคฺโสภนา
 โกเสยฺยวสนา สามา
 ชาตฺรูปสุเมขลา.

ให้เป็นเหมือนพระราชานี้ยังไม่เคยเห็น
 พึงสรรเสริญพระสรีวรรณแห่งพระนาง
 นั้น ลำดับนั้น พระราชาก็จะทรงระลึกถึง
 พระนางนั้นทรงรำพึงว่า ‘ถ้าเราข้ามโหสถ
 เราก็จักไม่ได้ธิดีรัตนะเป็นปานนี้ เราไม่
 ข้ามโหสถนั้น ก็จักได้พระนางอีก’ ดังนี้
 จักไม่ทรงทำอะไรแก่เรา เพราะทรงรักใคร่
 ในพระมเหสีของพระองค์” ก็ยืนอยู่บน
 ปราสาทเพื่อรักษาตน ก็นำแขนมีสีดุก
 ทองคำออกในระหว่างผ้ากัมพลแดง เมื่อ
 จะสรรเสริญพระนางนั้นทาเทวีอัครมเหสี
 นั้น ด้วยสามารถแห่งการทูลมรรคาที่
 พระนางนั้นเสด็จไป จึงกล่าววว่า

๗๕๓. “ข้าแต่มหาราชเจ้า พระนางนั้นทา-
 เทวี เสด็จไปแล้วจากอุโมงค์นี้
 เป็นผู้ทรงโฉมงามทั่วสรรพางค์
 มีพระโสณีงาม ดั่งแผ่นทองคำ
 ธรรมชาติ มีปรกติตรัสด้วย
 พระสำเนียงอันอ่อนหวานดังเสียง
 ลูกหงส์น้อย.

๗๕๔. ข้าแต่มหาราชเจ้า พระนางนั้นทา-
 เทวี อันข้าพระองค์นำออกไปแล้ว
 จากอุโมงค์นี้ เป็นผู้ทรงโฉมงาม
 ทั่วสรรพางค์ ทรงพระภุษาโกสัย
 มีพระสรีระเหลืองอร่าม มีสายรัด
 พระองค์งามทำด้วยทองคำ.

๗๕๕. สุรตตปาทา กลุยาณี
 สุวณฺณมณีนเมขลา
 ปาเรวตกุขี สุตฺนุ
 พิมฺโไพฏฺจา ตนฺมชฺฌมิมา.

๗๕๖. สุชาตา ภูชลภูจิว
 เวทิว ตนฺมชฺฌมิมา
 ทิมฺสุสา เกสา อสิตา
 อีสกคฺคปโวลลิตา.

๗๕๗. สุชาตา มิคฺจฺฉาปิว
 เหมนฺตคฺคสิขาริว
 นทิว คิริทฺคฺเคสุ
 สญฺจนฺนา ชุทฺทเวฬุภิ.

๗๕๘. นาคนาสุรฺกฺลฺยาณี
 ปจฺมา^๑ ติมฺพฺรุตฺถนี
 นาติทิมฺมา นาติรสฺสา
 นาโลมา นาติโลมกา^๒ตี.

๗๕๕. พระนางนันทาทะวี มีพระบาทแดง
 สดใส ทรงโฉมงดงาม มีสายรัด
 พระองค์สำเร็จด้วยแก้วมณี แกม
 สุวรรณ มีพระเนตรงามดังตา
 นกพิราบ มีพระสร้อยระดังงาม
 พระโอษฐ์แดงดังผลตำลึงสุก มี
 บั้นพระองค์บางประหนึ่งจะรวบกำ
 ด้วยมือ.

๗๕๖. มีบั้นพระองค์เล็กเรียว ดังเถา
 นาคลด้า อันเกิดดีแล้ว และดุจ
 กาญจนไฟที มีพระเกศายาวดำ
 ปลายช้อนขึ้นเล็กน้อย.

๗๕๗. มีดวงพระเนตรเชื่องดังดวงตาของ
 ลูกเนื้อทรายอันเกิดดีแล้ว และดุจ
 เปลวเพลิงในฤดูเหมันต์ ย่อม
 งดงาม ด้วยเส้นพระโลมาเล็ก ๆ
 ดังแม่น้ำใกล้ภูผา อันดารดาษไป
 ด้วยไม้ไผ่เล็ก ๆ ฉะนั้น.

๗๕๘. พระนาง มีพระเพลางามดังวง
 กุญชร มีพระถันยุคลงงาม ดังคู่
 ผลมะพลับทอง งามเป็นที่หนึ่ง มี
 พระส้นฐานพอดดี ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก
 มีพระโลมาพองามไม่มากนัก".

^๑ ฉ. ปรมมา.

^๒ ฉ. ...โลมสา.

ตตถ อิตติ อุมมุงค์ ทสฺเสติ.
 โกสมุภผลกสฺสฺโสณินิ วิสาลกาณฺจน-
 ผลกา วีย สฺนุทฺรโสณิ. **หังคคฺครภาณินิ**
 โคจรตฺถาย จรฺนุตานิ หังไปตกานํ
 วีย คคฺคเรน มธฺเรน สรภณฺเณน
 สมนฺนาคตา.

โกเสยฺยวสนาติ กาณฺจนขจิตโกเสยฺย-
 วตฺถวสนา. **สามาติ** สฺวณฺณสรีรา.
 ปเรวตกฺขีติ ปญฺจสฺส ปสาเทสฺส
 อคฺคภูจาเนสฺส ปเรวตสฺกฺณสทิสกฺขี.
 สฺตฺนุติ โสภนสรีรา.

พิมฺโพฐาติ พิมฺพผลํ วีย สฺมภูจฺโฐจ-
 ปริโยสานา. **ตฺนุขฺมิมาติ** กรมิตตฺนุ-
 มขฺมิมา. **สุชาตา** **ภุชฺลภูจิวาติ**
 วิชฺมภูตกาเล วาเตริตฺรตฺตปฺลฺลววิลาสินี
 สุชาตา ภุชฺลตา วีย วิโรจติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จาก
 อุมิงค์นี้ ความว่า มโหสถย่อมแสดง
 อุมิงค์. คำว่า พระโสณิงามตั้งแผ่น
 ทองคำธรรมชาติ ความว่า พระนาง
 นันทาทะวีมีพระโสณิงามเปรียบประดุจ
 แผ่นทองคำธรรมชาติอันกว้างขวาง. คำว่า
 มีปรกตัตริสด้วยสำเนียงอ่อนหวานดัง
 เสียงลูกหงส์น้อย . ความว่า พระนาง
 นันทาทะวีทรงประกอบด้วยการตรัสด้วย
 สำเนียงอ่อนหวาน คือ ไพเราะ เหมือน
 ลูกหงส์น้อยตัวเที่ยวไป เพื่อต้องการ
 อาหาร.

คำว่า ทรงพระภุษาโกสัย ได้แก่ ทรง
 ภุษาโกสัยประดับด้วยทอง. คำว่า มีสระ
 เหลืองอร่าม ได้แก่ มีสระดังทอง.
 คำว่า ดวงพระเนตรตั้งต่านกพิราบ
 ความว่า พระนางนันทาทะวี มีพระเนตร
 เช่นกับตาแห่งนกพิราบ ในสถานที่ตั้ง
 ความเลิศน่าเลื่อมใส ๕ แห่ง. คำว่า
 มีพระองค์งาม ได้แก่ มีพระสรีระงาม.

คำว่า มีพระโอษฐ์แดงเหมือนผลตำลึง
 สุก ได้แก่ มีริมพระโอษฐ์เกลี้ยงดีเหมือน
 ผลตำลึง(สุก). คำว่า มีบันพระองค์บาง
 ร่างน้อย ได้แก่ มีบันพระองค์บางร่างน้อย
 กำรอบด้วยมือ. คำว่า ดังเถานาคลดา

เวทีวาทิ กาณจนเวที วีย ตนุมาชฺฌิมา.
 อีสกคฺคปเวลลิตาติ อีสกํ อคฺคเสสุ
 โอนตา, อีสกคฺคปเวลลิตา ไปตถนียา
 อคฺคํ วีย วินตา.

มิกฺขฉาปีวาทิ ปพฺพตสาณุมฺหิ
 ชาตา เอกวสุสิกา มิคไปตกา วีย
 วิสาลกฺขิตฺตฺตา.^๑ เหมนุตคฺคสิขาริวาทิ
 โอบาสวณุตตาย เหมนุตเต อคฺคสิขา วีย
 โสภติ. ชุทฺทเวฬุภีติ ยถา ชุทฺทกเวฬุภี
 สญฺจนฺนา สา นที โสภติ, เอวํ
 ตนุโลมราชิยา โสภติ.

กฺลฺยาณีติ จวิมฺสเกสฺสนหารุฏฺฐิณํ วเสน
 ปญฺจวิธเณ กฺลฺยาณเณ สมนฺนาคตา.

อันเกิดดีแล้ว ความว่า งามดุจใบไม้อ่อน
 สีแดง ถูกลมกระทบแล้วไหว ในเวลาเมื่อ
 ทรงเยื้องกรายว่องไว ย่อมงดงามเหมือน
 นาคลดา อันเกิดดีแล้ว ฉะนั้น.

คำว่า ดุจไฟที ได้แก่ บันพระองค์เล็ก
 ประดุจเวทีประดับด้วยทองคำ ฉะนั้น.
 คำว่า มีปลายซ้อนขึ้นเล็กน้อย ความว่า
 พระนางมีปลายพระเกศางอนขึ้นเล็กน้อย
 คือ งอนขึ้นเหมือนปลายมีดที่เขาหันเนื้อ
 ฉะนั้น.

คำว่า ดุจตาลูกเนื้อทรายอันเกิดดี
 แล้ว ความว่า พระนางนั้นทาเทวีประกอบ
 ด้วยพระเนตรกว้างใหญ่ประดุจตาลูกมฤค
 ๑ ขวบเกิดแล้วที่เนินภูเขา ฉะนั้น. คำว่า
 ดุจเปลวเพลิงในเหมันตฤดู ความว่า
 ดวงพระเนตรของพระนางย่อมงดงาม
 เหมือนเปลวเพลิงในเหมันตฤดู เพราะมี
 แสงสว่าง. คำว่า ดารดาษไปด้วยไม้ไผ่
 เล็ก ๆ ความว่า ย่อมงดงามด้วยเส้น
 พระโลมาเล็ก ๆ เปรียบดังแม่น้ำอัน
 ดารดาษด้วยไม้ไผ่เล็ก ๆ งดงาม ฉะนั้น.

คำว่า มีพระสรระงดงาม ได้แก่ ประกอบ
 ด้วยความงาม ๕ อย่าง ด้วยสามารถ

^๑ ฉ. วิสาลกุตติยุตตา.

ปจมา ติมฺพฺรุตฺตนิติ ปจมา อุตฺตมา
สฺวณฺณผลเก จปีติ สฺวณฺณติมฺพฺรทฺวยมิว
ตฺตสฺสา สณฺจฺจณสมฺปนฺนํ นินฺนฺตรํ
ถนฺยคฺลํ.

เอวํ มหาสฺตฺเต ตฺตสฺสา รุปลิรี
วณฺณณฺเตเยว สฺสา เตน ปุพฺเพ
อทิฏฺฐปุพฺพา วีย อโหสิ. ราชฺา พฺลวสิเนหํ
อุปฺปาเทสิ. อถสฺส สิเนหุปฺตฺตี ฅตฺวา
มหาสฺตฺโต อนนฺตรํ คาถมาห

๗๕๙. “นฺนุทาย นฺน มรณฺน
นฺนุทสิ สิรีวาหน
อหฺบฺจ นฺน นฺนุทา จ
คฺจฺฉาม ยมสาธนฺน”ติ.

ตตฺถ สิรีวาหนฺติ สิรีสมฺปนฺน-
พาหน มหาราช นฺน ตฺวํ เอวํ

แห่งพระฉวี พระมังสา พระเกศา
พระนหารุ และพระอัฐิทั้งหลาย. คำว่า
มีพระถันยฺคฺลตั้งคู่ผลมะพลับทองงาม
เป็นที่หนึ่ง ความว่า พระถันยฺคฺลของ
พระนาง ถึงพร้อมด้วยพระสัณฐานไม่มี
ระหว่าง เปรียบตั้งคู่ผลมะพลับทอง ที่เขา
วางไว้บนแผ่นกระดานทองคำงามเป็น
ที่หนึ่ง คือสูงสุด.

เมื่อพระมหาสัตฺว์ทูลพรรณนารูปสิรี
แห่งพระนางนันทาทิวีอย่างนี้ พระรูปสิรี
นั้นได้เป็นเหมือนอันพระเจ้าจฺลนึพรหมทัต
ยังไม่เคยได้ทอดพระเนตรเห็นมาแต่ก่อน.
พระเจ้าจฺลนึพรหมทัต ก็ยังความเส่นหา
เป็นกำลังให้เกิดขึ้น. ลำดับนั้น พระมหาสัตฺว์
รู้ความเกิดขึ้นแห่งความเส่นหา ของ
พระเจ้าจฺลนึนั้น (ในพระนางนันทาทิวี)
จึงกล่าวคาถาเป็นลำดับว่า

๗๕๙. “ข้าแต่พระองค์ ผู้มีพาหนะอัน
สมบุรณ์ด้วยสิรี พระองค์ทรง
ยินดี ด้วยการทิวงคตของพระนาง
นันทาทิวีเป็นแน่ ข้าพระองค์และ
พระนางนันทาทิวี ก็จักไปสู่สำนัก
ยมราชเป็นแน่”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มีพาหนะ
อันสมบุรณ์ด้วยสิรี มีเหตฺทูลว่า

อุตุตมรูปธราย นนุทาย มรณน
นนุทสีติ วทติ.

คจฺจมาติ สเจ หิ ตฺวํ มํ
มาเรสุสสี, เอกํเสเนว อมฺหากํ ราชา
นนุทํ มาเรสุสติ. อิติ นนุทา จ
อหฺนฺจ ยมสุส สนฺตํ คมิสุสาม, ยโม
อเมห อฺโก ทิสฺวา นนุทํ มยฺหเมว
ทสุสติ, ตสุส มยฺหํ มริตฺวาปิ ตาทิสํ
อิตฺถิรตฺนํ ลภนฺตสุส ก็ ฉิซฺชิสฺสติ,
นาหํ อตฺตโน มรณน ปฺริหานี
ปฺสฺสามิ เทวาติ เอวํ กิร นํ อาท.

อิติ มหาสตุโต เอตฺตเก จาเน
นนุทเมว วณฺณเสสิ, น อิตเร ตโย
ชเน วณฺณเสสิ. ก็การณชาติ ? สตุตา
หิ นาม ปิยภริยาย วีย เสสชเนสุ
อาลยํ น กโรนฺติ น มาตรํ วา
สฺรณฺตา ปฺตฺตฺตโรปี น สริสุสนฺติ
ตสุมา ตเมว วณฺณเสสิ, ราชมาตรํ

ข้าแต่มหाराชเจ้า ผู้มีพาหนะอันสมบุรณ์
ด้วยสิริ พระองค์ย่อมทรงยินดีด้วยการ
ทิวงคตของพระนางนันทาทเทวี ผู้ทรงไว้
ซึ่งพระรูปอันอุดมอย่างนั้นแน่.

คำว่า **จะไป** มโศกจึงทูลว่า ก็ถ้าหาก
พระองค์ ยังข้าพระองค์ให้ตายไซ้,
พระราชาของข้าพระองค์ ก็จักยัง
พระนางนันทาทเทวี ให้ตายเช่นเดียวกัน.
พระนางนันทาทเทวีและข้าพระองค์จักไป
สู่สำนักยมราช โดยส่วนเดียว ยมราช
เห็นข้าพระองค์ทั้งสอง ก็จักประทาน
พระนางนันทาทเทวีแก่ข้าพระองค์โดยแท้,
เมื่อข้าพระองค์ถึงจะตาย ก็ได้อิตถิรตนะ
เช่นนั้น ประโยชน์อะไรจักขาดไปแล้ว,
ข้าพระองค์ย่อมไม่เห็นความเสื่อม เพราะ
การตายของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า.
ได้ยืนว่ามโศกได้กราบทูลพระเจ้าจุลนี-
พรหมทัต นั้นอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พระมหาสัตว์สรรเสริญพระนาง
นันทาทเทวี ในฐานะมีประมาณเท่านี้ หา
สรรเสริญกษัตริย์ทั้ง ๓ นอกนี้ไม่ ด้วย
ประการฉะนี้. เพราะเหตุไร ? เพราะ
ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ทำความ
เสน่หาอาลัยในชนที่เหลือทั้งหลายเหมือน
ภรรยาที่รัก เมื่อไม่ระลึกถึงมารดา ก็ย่อม

มหลลภาเวน วณฺเณสิ. ภาณฺสมฺปนฺเน
มหาสตุเต มธุรสฺเรน วณฺเณนฺเตเยว
นนฺทา เทวี อาคนฺตฺวา รมฺโอบุ ปุโรโต
จิตฺตา วีย อโหสิ. ตโต ราชา จินฺตฺสิ
“จเปตฺวา มโหสถปณฺทิตฺ อญฺโอบุ มม
ปิยภริยํ อานตฺวา ทาตุํ สมตฺโถ
นาม นตฺถิ”ติ. อถสฺส นํ สรณฺตสฺเสว
โสโก อุปฺปชฺชติ.

อถ นํ มหาสตุโต “มา จินฺตฺยิตฺถ
มหาราช เทวี จ เต ปุตุโต จ
มาตา จ ตโย ชนาปี อาคจฺฉิสฺสนฺติ,
มม คมนเมเวตฺถ ปมาณํ, ตสฺมา
ตฺวํ อสฺสาสิ ปฏิลภาหิ นรินฺทา”ติ
ราชานํ อสฺสาเสสิ.

อถ ราชา จินฺตฺสิ “อหํ อตฺตโน
นครํ สุรกฺขิตํ สุโคปีตํ กาเรตฺวา อิมํ

ไม่ระลึกถึงบุตรและธิดา เพราะเหตุนั้น
พระมหาสัตว์ จึงสรรเสริญพระนางนั้นทา-
เทวีเท่านั้น ไม่สรรเสริญพระราชมารดา
เพราะความเป็นผู้ชราแล้ว. ครั้นเมื่อ
พระมหาสัตว์ผู้สมบูรณ์ด้วยญาณสรรเสริญ
พระนางนั้นทาเทวีด้วยเสียงอ่อนหวาน
พระนางนั้นทาเทวีได้เป็นเหมือนมาประทับ
ยืนอยู่หน้าพระที่นั่งพระเจ้าจุลนีพรหมทัต.
แต่นั้น พระราชาจึงทรงดำริว่า “ยกเว้น
มโหสถบัณฑิตเสีย คนอื่น ชื่อว่าสามารถ
จะนำพาเอาภรรยาที่รักมาให้แก่เรา ย่อม
ไม่มี” ดังนี้. ลำดับนั้น เมื่อพระราชาทรง
ระลึกถึงพระนางอยู่นั่นเอง ความโศกเศร้า
เกิดขึ้นแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ยังพระราชาให้เบา
พระทัยด้วยทูลว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า
พระองค์อย่าทรงวิตกไปเลย พระราชเทวี
พระราชบุตรและพระราชชนนีทั้ง ๓
พระองค์จักเสด็จกลับมา, การกลับไปของ
ข้าพระองค์นั้นแหละเป็นประมาณในการ
เสด็จกลับมาของกษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์นั้น
ข้าแต่พระจอมประชาชน เพราะฉะนั้น
พระองค์จงได้วางพระราชหฤทัยเถิด”.

ลำดับนั้นพระเจ้าจุลนีทรงดำริว่า “เรา
ให้ทำการรักษาคุ้มครองเมืองของเรา

อุปการนครี เอตตเคน พลพาหนน
 ปริกขิปิตวา จิต อัย ปณฺชิตโต เอว
 สุโคปีตปิ มม นครา เทวิญฺจ เม
 ปุตตญฺจ มาตรวญฺจ อาเนตฺวา เวเทหฺส
 ทาเปสิ อเมหฺส จ เอว ปริวาเรตฺวา
 จิตเสวฺว เอกสฺสาปี อชานนฺตสฺส
 เวเทหิ สเสนาวาหนิ ปลาเปสิ กิณฺนุ
 โข ทิพฺพมายิ ชานาติ อุทาหุ
 จกฺขุโมहनฺน"ติ. อถ นํ ปุจฺจนฺโต
 คาถมาห

๗๖๐. "ทิพฺพํ อธิยเส มายิ
 อกาสิ จกฺขุโมหนิ
 โย เม อมิตฺตํ หตฺถคตฺ
 เวเทหิ ปริโมจยิ"ติ.

ตี สุตฺวา มหาสฺตโต "มหาราช
 อหิ ทิพฺพมายิ ชานามิ, ปณฺชิตา
 หิ ทิพฺพมายิ อุกฺคณฺหิตฺวา ภย
 สมฺปตฺเต อตฺตานํปี ปรีปี ทฺกฺขโต
 ปริโมเจนฺตียเวา"ติ วตฺวา อห

๗๖๑. "อธิยนฺติ เว มหाराช
 ทิพฺพมายิธ ปณฺชิตา

เป็นอันดีแล้ว มาตั้งล้อมอุปการนครด้วย
 พลพาหนะประมาณเท่านี้ มโหดบัณฑิต
 นี้ ยังนำเอาพระราชเทวี ไอรส ธิดาและ
 ราชชนนีของเราจากเมือง ซึ่งเรารักษา
 ดีแล้วอย่างนี้ ไปให้พระเจ้าวิเทหะได้ และ
 เมื่อพวกเราตั้งล้อมอยู่อย่างนี้นั้นแหละ
 มโหดยังพระเจ้าวิเทหะทิ้งพลพาหนะ
 ให้หนีไปได้เพียงคนเดียว ก็ไม่มีใครรู้
 มโหดย่อมนรู้เล่ห์กลอันเป็นทิพย์ หรือว่า
 อุบายบังตาหนอ". ลำดับนั้น พระเจ้าจูลนี
 เมื่อจะตรัสถามข้อความนั้นกะมโหดนั้น
 จึงตรัสคาถาว่า

๗๖๐. "มโหด ได้ปล่อยพระเจ้าวิเทหะ
 ศัตรูของเรา ซึ่งตกอยู่ในเงื้อมมือ
 เรา ทำเล่ห์กลอันเป็นทิพย์ หรือว่า
 ได้ทำอุบายบังตา".

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสนั้น
 จึงกราบทูลว่า "ข้าแต่มหाराชเจ้า
 ข้าพระองค์ย่อมนรู้เล่ห์กลอันเป็นทิพย์
 จริงอยู่ บัณฑิตทั้งหลายย่อมเรียนเล่ห์กล
 อันเป็นทิพย์ ครั้นเมื่อภัยมาถึงก็ช่วย
 ปลดเปลื้องตนบ้างผู้อื่นบ้าง ให้พ้นจาก
 ทุกข์" จึงกล่าวคาถาว่า

๗๖๑. "ข้าแต่มหाराชเจ้า บัณฑิตทั้งหลาย
 ในโลกนี้ ย่อมทำเล่ห์กลอันเป็น

เต โมจยนฺติ อุตฺตานิ
ปณฺฑิตา มนฺติโน ชนา.

๗๖๒. สนฺติ มาณวปฺตฺตา เม
กุสลา สนฺธิเชทกา
เยสํ กเตน มคฺเคน
เวเทเห มิถิลํ คโต"ติ.

ตตฺถ ทิพฺพมายุธฺธาติ ทิพฺพมายุ
อิธ. มาณวปฺตฺตาติ อฺปฏฺจาทฺรฺณโยธา.
เยสํ กเตนาติ เยหิ กเตน. มคฺเคนาติ
อลงฺกตอุมฺมงฺเคน.

อิทํ ปน สุตฺวา ราชา
“อลงฺกตอุมฺมงฺเคน กิร เวเทเห คโตติ
วทติ, กิทิโส นุ โข อุมฺมงฺโค"ติ
อุมฺมงฺคํ ทฏฺฐกาโม อโหสิ. อถสฺส
อิจฺจิตํ ฅตฺวา มหาสตุโต “ราชา
อุมฺมงฺคํ ทฏฺฐกาโม ทสฺเสสฺสามิสฺส
อุมฺมงฺคนุ"ติ ทสฺเสนฺตุโต อิมํ คาถมาห

ทิพฺยํ บัณฺฑิตผู้มีควมรู้เหล่านั้
ย้อมปลดเปลี่องตนเองได้.

๗๖๒. พระเจ้าวิเทหะเสด็จไปยังมิถิลานคร
โดยทางที่เหล่าทหารร่นหนุ่ม เป็น
คนฉลาด เป็นทหารชุดอูมิ่งค์ของ
ข้าพระองค์มีอยู่ทำไว้ พระเจ้าข้า”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า บัณฺฑิต
ทั้งหลายในโลกนี้ (ย้อมทำ) เล่ห์กล
อันเป็นทิพฺย ได้แก่ เหล่าบัณฺฑิตในโลกนี้
ย้อมทำเล่ห์กลอันเป็นทิพฺย. คำว่า
ทหารร่นหนุ่ม ได้แก่ พวกทหารร่นหนุ่ม
ผู้ทำการบำรุง. คำว่า ที่ทหารทำไว้ ได้แก่
พวกทหารเหล่าใดทำไว้. คำว่า โดยทาง
ได้แก่ โดยอูมิ่งค์อันประดับแล้ว.

ก็พระราชาครั้งทรงสดับคำนี้ ได้
เป็นผู้ใคร่จะทอดพระเนตรอูมิ่งค์ โดย
ทรงดำริว่า “มิเสถย้อมพูดว่า ‘ได้ยินว่า
พระเจ้าวิเทหะ เสด็จไปทางอูมิ่งค์ที่
ตกแต่งไว้’, อูมิ่งค์เป็นเช่นไรหนอ”.
ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์รู้ว่าพระเจ้าจุลนี
ปรารถนาจะทอดพระเนตรอูมิ่งค์ จึง
คิดว่า “พระราชาใคร่จะทอดพระเนตร
อูมิ่งค์ เราจักแสดงอูมิ่งค์แก่พระราชา”
เมื่อจะแสดงจึงกล่าวคาถานี้ว่า

๗๖๓. "อิ้งษ มหาราช
 อุมมงค์ สาร มาปิต
 หตุณัน อถ อสุธานี
 รณัน อถ ปตติณ
 อาโลกภูตฺติ ติฏจนตฺติ
 อุมมงค์ สารุณีภูจิตนุ"ติ.

ตตถ หตุณันนุติ ไปตถกมฺมจิตต-
 กมฺมวเสน กตานิ เอเตสํ หตุณินานิน
 ปนฺตีหิ อุปโสภิตํ อลงกตเทวสภาสทิสํ
 เอโกภาสํ หตุวา ติฏจนตฺติ อุมมงค์
 ปสฺส เทวาติ.

เอวญจ ปน วตุวา "มหาราช
 มม ปญญาเย มาปิต จนุทสฺส
 สุริยสฺส จ อภูจิตภูจฺจาเน วีย ปากโฏ
 อลงกตอุมมงค์ อสีติมหาทวารานิ จ
 จตฺตสฺสจฺจ จุลลทวารานิ จ เอกสเต
 สยนคพฺพา จ อนนสเต ที่ปคพฺพา
 จ ปสฺส, มยา สทฺธิ สมคฺโค
 สมฺเมทมานิ หตุวา อตฺตไน ปริวารเณ

๗๖๓. "ข้าแต่มหาราชเจ้า เชิญพระองค์
 ทอดพระเนตรอุโมงค์ ซึ่งสร้างไว้
 ดีแล้ว งามรุ่งเรืองด้วยระเบียบ
 แห่งกองพลช้าง กองพลม้า
 กองพลรถ และกองพลราบ อัน
 นายช่างทำด้วยไปตถกรรม (การ
 แกะสลัก) จิตรกรรม (การเขียน)
 อันตั้งอยู่ สำเร็จดีแล้ว".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า แห่ง
 กองพลช้าง มโหราศาสตร์ว่า ข้าแต่สมมติเทพ
 ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรอุโมงค์
 อันมีแสงสว่างเป็นอันเดียวเช่นกับเทวสภา
 อันตกแต่งแล้ว ซึ่งนายช่างเข้าไปทำให้
 งามแล้ว ด้วยระเบียบแห่งกองพลทั้งหลาย
 เหล่านั้น มีกองพลช้างเป็นต้น อันนายช่าง
 ทำแล้วด้วยสามารถไปตถกรรม (การแกะ
 สลัก) จิตรกรรม (การเขียนให้จิตร)ตั้งอยู่.

ก็แล ครั้นมโหราศาสตร์อย่างนี้แล้ว
 จึงทูลต่อไปว่า "ข้าแต่มหาราชเจ้า อุโมงค์
 อันตกแต่งแล้ว ข้าพระองค์ให้สร้างไว้ด้วย
 ปัญญาของข้าพระองค์ เป็นราวกะว่า
 ปราบแล้วในที่ตั้งขึ้นแห่งดวงจันทร์และ
 ดวงอาทิตย์ พระองค์จงทอดพระเนตร
 ประตุน้อย ๘๐ ประตุน้อย ๖๔ ห้อง
 นอน ๑๐๑ โคมดวงประทีป ๑๐๑

สทธิ อุปการนครี ปวิส เทวา”ติ
นครทวารี วิวราเปสิ.

ราชา เอกสตราชปริวุโต นครี ปาวิสสิ.
มหาสตุโต ปาสาทา โอริยุห ราชานัน
วนทิตวา ตั สปริวารี อาทาย อุมมุงค
ปาวิสสิ. ราชา อลงกตอุมมุงค เทวสมภ
วีย ทิสวา โพิธิตตตสส คุณ
วณณนโต อาห

๗๖๔. “ลามภา วต วิเทหานัน
ยสสิเม เอทิสา ปณฺฑิตา
สมเร วสนฺติ วิชิตฺเต(รฏฺเฐ)
ยถา ตวฺมสิ มโหเสธา”ติ.

ตตฺถ วิเทหานนฺติ. เอวรูปานัน
ปณฺฑิตานัน อากรสฺส อฏฺฐจฺานนฺตสฺส
วิเทหานัน ชนปทสฺส ลามภา วต.
ยสสิเม เอทิสาติ ยสฺส อิม เอวรูปา
ปณฺฑิตา อุปายกฺุสลา เอกสมเร วา
เอกปฺปเทเส วา เอกรฏฺเฐ วา วสนฺติ,
ตสฺส ลามภา วต.

พระองค์จึงเป็นผู้พร้อมเพรียงบันเทิง กับ
ด้วยข้าพระองค์ เสด็จเข้าไปสู่อุปการนคร
พร้อมด้วยบริวาร ของพระองค์เถิด
พระเจ้าข้า” ดังนี้ ให้เปิดประตูเมืองแล้ว.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ผู้อันพระราชา
ร้อยเอ็ดแควดล้อม เสด็จเข้าสู่เมือง.
พระมหาสัตว์ลงจากปราสาทถวายบังคม
พระราชาแล้ว พาพระราชาทั้งราชบริพาร
เข้าสู่อุโมงค์. พระราชาทอดพระเนตร
เห็นอุโมงค์ที่ตกแต่งแล้วเป็นดุจเทพสภา
เมื่อจะทรงพรรณนาคุณแห่งพระโพธิสัตว์
จึงตรัสว่า

๗๖๔. “ดูกรรมโหด เป็นลามกของชนชาว
วิเทหรัฐหนอ บัณฑิตทั้งหลาย
เป็นผู้เหมือนท่านเช่นนี้ นี้อยู่ใน
เรือน ในแวนแคว้นของผู้ใด เป็น
ลามกของผู้นั้น”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า แห่ง
ชนชาววิเทหรัฐ ความว่า เป็นลามกของ
ชนบทแห่งวิเทหรัฐหนอ ซึ่งเป็นที่ตั้งให้เกิด
แห่งบัณฑิต เห็นปานนั้น. คำว่า บัณฑิต
ผู้เป็นเหมือนท่านเช่นนี้ นี ย่อมอยู่ใน
เรือน ในแวนแคว้นของผู้ใด ความว่า
เหล่าบัณฑิตเห็นปานนี้ นี้ เป็นผู้ฉลาดใน
อุบาย ย่อมอยู่ในเรือนเดียวกัน ในประเทศ

ยถา ตวมสึติ ยถา ตวั อสิ,
 ตาทิเสน ปณฺธิเตน สทฺธิเยว เอกรรุเจ
 เอกชนปเท เอกนคเร เอกเคเห วสิตุ,
 ลภนฺติ, เตสํ วิเทหฺรภูจฺวาสิเนญฺเจว
 มิถิลนครวาสินญฺจ ตยา สทฺธิ เอกโต
 วสิตุ ลภนฺตานํ ลภานฺติ วทติ.

อดสฺส มหาสตุโต เอกสตสยน-
 คพฺพา ทสฺเสสิ. เอกสฺส ทฺวาเร วิวริเต
 สพฺเพ วิวรรณฺติ. เอกสฺส ทฺวาเร ปิทฺหิต
 สพฺเพ ปิทฺหนฺติ. ราชา อุมฺมงฺค
 โอลิเกนฺโต ปุโรโต คจฺฉติ. ปณฺธิโต
 ปจฺจโต. สพฺพา เสนา อุมฺมงฺคเมว
 ปวิสิสฺสุ ราชา อุมฺมงฺคโต นิกุมฺมิ.
 ปณฺธิโต ตสฺส นิกุมฺนตภาวํ ฅตฺวา
 สยํ นิกุมฺมิตฺวา อญฺเฌสํ นิกุมฺมิตฺ
 อทฺตฺวา อุมฺมงฺคทฺวารํ ปิทฺหนฺโต อาณิ
 อกฺกมิ. อสิติมหาทฺวารานิ จตฺสภฺจิ-
 จุลลทฺวารานิ เอกสตสยนคพฺภทฺวารานิ
 จ อเนกสทฺทีปคพฺภทฺวารานิ จ
 เอกปฺปหาเรเนว ปิถยิสฺสุ. สกฺโล อุมฺมงฺโค
 โลกนฺตนิรโย วยิ อญฺฐกาโร อโหสิ.

เดียวกัน หรือในแวนแคว้นเดียวกันของ
 ผู้ใด, เป็นลาภของผู้นั้นหนอ.

คำว่า ผู้เป็นเหมือนท่าน พระเจ้าจุลนี
 ตรัสว่า บัณฑิตผู้เป็นเหมือนท่าน, คน
 ทั้งหลาย ย่อมได้เพื่ออยู่ในแวนแคว้น
 เดียวกัน ในชนบทเดียวกัน ในเมืองเดียว
 กัน และในเรือนเดียวกัน กับด้วยบัณฑิต
 เช่นนั้น คือเป็นลาภของชาววิเทหรัฐนั้น
 นั้นเอง และชนชาวมิถิลานคร ซึ่งได้อยู่
 ร่วมกับท่าน.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์แสดง
 ห้องนอน ๑๐๑ ห้อง แต่พระเจ้าจุลนีนั้น
 ครั้งประตูห้องหนึ่งเปิดแล้ว ประตูทั้งหมด
 ก็เปิด. ครั้งเมื่อประตูห้องหนึ่งปิดแล้ว
 ประตูทั้งหมดก็ปิด. พระราชาทอดพระเนตร
 อูเมงค์เสด็จไปข้างหน้า มโหดบัณฑิต
 ตามเสด็จไปข้างหลัง. เสนาทั้งปวงก็เข้าไป
 สู่อูเมงค์. พระราชาเสด็จออกจากอูเมงค์.
 มโหดบัณฑิตรู้ว่าพระราชาเสด็จออก
 ตนเองก็ออกตามเสด็จ แต่ไม่ให้ชนเหล่าอื่น
 ออกไป เมื่อจะปิดประตูอูเมงค์ก็เหยียบ
 เครื่องสลักยนต์. ประตูใหญ่ ๘๐ ประตู
 น้อย ๒๑ ประตูห้องนอน ๑๐๑ ประตู
 โคมดวงประทีป ๑๐๑ ก็ปิดด้วยการ
 เหยียบสลักยนต์ครั้งเดียว. อูเมงค์ทั้งสิ้น

มหาชนโน ภัตสีโต มรณภยตชฺชิตโต
อโหสิ.

มหาสตุโต หิโยโย อุมมุงค์ ปวิสฺนุโต
ยํ ชคฺคํ วาลุกํ วิญฺญูหิตฺวา จเปสฺสิ, ตํ
คเหตฺวา ภูมิตโต อฏฺฐจารสหตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
อากาสํ อุลลฺลงฺกิตฺวา ตโต โอรุยฺห
ราชานํ หตฺถเณ คเหตฺวา อสฺสี อุกฺคิริตฺวา
ตาสฺเสตฺวา “มหาราช สกฺลชมฺพุทฺธิปฺรชฺชํ
กสฺสา”ติ ปุจฺฉิ. โส ภัตโต “ตฺตฺตฺตฺต
ปณฺฑิตา”ติ วตฺวา “อภยํ เม เทหิ”ติ
อาห. ปณฺฑิตโต “มา ภายิ มหาราช,
นาหนตฺตํ มาเรตฺตฺกามตฺตาย ชคฺคํ ปฺรามสฺสี,
มม ปณฺณวนุภาวํ ทสฺเสตฺตํ ปฺรามสฺสินุ”ติ
วตฺวา ชคฺคํ รณฺโถ เณ อทาสฺสิ
อถ นํ ชคฺคํ คเหตฺวา จิตฺตํ โส
อาห “สเจ มหาราช มํ มาเรตฺตฺกาโม
อิทาเนว อิมินา ชคฺเคน มํ มาเรหิ,
สเจ อภยํ ทาตฺตฺกาโม, อภยํ เม
เทหิ”ติ. “ปณฺฑิต มยา ตฺตฺตฺตฺต
ทินฺนเมว, ตฺตฺตฺต มา จินฺตฺตฺต”ติ อาจิกฺขิ.
อสฺสี คเหตฺวา อุกฺโกปิ อณฺณมณฺณ
อทุพฺภตฺตาย สปฺถิ กวีสุ.

ได้มีตราวกะโลกันตนรก. มหาชนทั้งกลัว
ทั้งสะดุ้ง อันภัยคือความตายคุกคามแล้ว.

พระมหาสัตว์หิบบดาบที่ตนเข้าไปสู่อุโมงค์
คุ้มทนายฝั่งไว้เมื่อวานนี้ แล้วกระโดดจาก
พื้นขึ้นไปสู่อากาศสูง ๑๘ ศอก แล้วลง
จากอากาศ จึงจับพระหัตถ์พระราชินีไว้
เงื้อมดาบขึ้นให้ตกพระทัย ทูลถามว่า
“มหาราชราชสมบัติในชมพูทวีปเป็นของ
ใคร”. พระเจ้าจูลนีทรงกลัวจึงตรัสตอบว่า
“เป็นของเธอท่านบัณฑิต” แล้วตรัสว่า
“เธอจงให้อภัยแก่ข้าพเจ้า”. มโหสถบัณฑิต
ทูลว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อย่า
ทรงกลัวเลย ข้าพระองค์จับดาบ ใครจะ
ปลงพระชนม์พระองค์ก็หาไม่ ข้าพระองค์
จับดาบเพื่อแสดงอานุภาพแห่งปัญญา
ของข้าพระองค์” ได้ถวายดาบที่พระหัตถ์
ของพระราชินีแล้ว. ลำดับนั้นมโหสถนั้น
ทูลพระเจ้าจูลนีนั้น ผู้ทรงถือดาบในมือ
ประทับยืนอยู่ว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า
ถ้าพระองค์ ใคร่จะทรงฆ่าข้าพระองค์
ก็จงฆ่าข้าพระองค์ ด้วยดาบนี้บัดนี้เถิด,
ถ้าพระองค์ทรงใคร่พระราชทานอภัย
ก็จงพระราชทานอภัยข้าพระองค์เถิด”.
พระเจ้าจูลนีตรัสตอบว่า “ดูกรบัณฑิต
ข้าให้อภัยแก่เธอจริง ๆ เธออย่าคิด
อะไรเลย”. พระราชาจูลนีพรหมทัตกับ

อถ ราชา โภธิสตติ อหา
 “ปณฺฑิต เอวํ ปณฺญาพลสมฺปนฺโน
 หุตฺวา ราชํ กสมฺมา น คณฺหสิ”ติ.
 “มหาราช สจฺจํ อิจฺฉนฺโต อชฺเชว
 สกลสมฺพุทฺธิปราชานอ มาเรตฺวา ราชํ
 คณฺเหยฺยํ, ปรี มาเรตฺวา ยสคณฺโณ
 ปน ปณฺฑิตเตหิ นปฺปสฺสจฺนุ”ติ. อถ นํ
 ราชานอ “ปณฺฑิต มหาชนนอ ทฺวารํ
 อลภมาโน ปรีเทวติ, อุมฺมงฺคทฺวารํ
 วิวริตฺวา มหาชนนสฺส ชีวิตทานํ เทหิ”ติ.
 โส ทฺวารํ วิวริ. สกลอ อุมฺมงฺโค
 เอโกภาโส อโหสิ. มหาชนนอ อสฺสาสํ
 ปฏิลภิ. สพฺเพ ราชานอ เสนาย สทฺธิ
 อุมฺมงฺคา นิกฺขมิตฺวา ปณฺฑิตสฺส
 สนฺติกํ อคมํสุ. มหาสตุโต ญญานา
 สทฺธิ วิสาลมาพฺเก อญฺจาสิ.

อถ นํ เต ราชานอ อหํสุ
 “ปณฺฑิต นิสฺสา ย ชีวิตํ โน ลทฺธํ.
 สเจ มฺหุตฺตํ อุมฺมงฺคทฺวารํ น วิวริยิตฺถ,
 สพฺเพสํ โน ตตฺถเว มรณํ ภวิสฺสตี”ติ.

มโหดบัณฑิตทั้ง ๒ ต่างก็จับดาบทำ
 สาบาน เพื่อไม่ประทุษร้ายต่อกันและกัน.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสกับ
 พระโภธิสตว่า “ดูกรบัณฑิต เธอเป็น
 ผู้ถึงพร้อมด้วยกำลังแห่งปัญญาอย่างนี้
 เหตุไรไม่ยึดเอาราชสมบัติเสีย”. มโหด
 ตอบว่า “ถ้าข้าพระองค์อยากได้ ก็จะฆ่า
 พระราชา ในสกลสมพุทฺธิปเสวในวัน
 นี้เดียว ฟังยึดเอาราชสมบัติ, ก็แต่การฆ่า
 ผู้อื่นแล้วถือเอายศ นักปราชญ์ทั้งหลาย
 ไม่สรรเสริญ”. ลำดับนั้น พระราชาตรัส
 ว่า “ดูกรบัณฑิต มหาชนไม่ได้ประทุ ก็พา
 กันคร่ำครวญ เธอจงเปิดประตูอุโมงค์
 ให้ชีวิตเป็นทานแก่มหาชน”. มโหดนั้น
 เปิดประตูอุโมงค์. อุโมงค์ทั้งสิ้น ก็เป็น
 แสงสว่างเป็นอันเดียวกัน. มหาชนกลับได้
 ความโล่งใจแล้ว. พระราชาทั้งหมด
 ออกจากอุโมงค์ไปด้วยเสนา ได้ไปสู่
 สำนักมโหดบัณฑิตแล้ว. มโหดโภธิสต
 ได้ยืนอยู่ลับพลาอันกว้างขวาง กับ
 พระราชาจุลนีพรหมทัต.

ลำดับนั้น พระราชาทั้งหลายเหล่านั้น
 ตรัสกะมโหดนั้นว่า “พวกข้าพเจ้าได้ชีวิต
 เพราะอาศัยท่าน ถ้าท่านไม่เปิดประตู
 อุโมงค์อีกครู่เดียว ความตายจักมีแก่

“น มหาราชาโน อิทาเนว ตุมหากัม
มัม นิสุสสาย ชีวิตัม ลทุถัม ปุพฺพเพปิ ตุมฺเห
มมัมเยว นิสุสสาย ชีวิตัม ลภิตถา”ติ.

“กทา ปณฺฑิตา”ติ. “เตนหิ สุณฺณาถ
จเปตฺวา อมฺหากัม นครัม สกลชมฺพฺทึเป
รชฺชัม คเหตุวฺวา อุตฺตรปญฺจาลนฺครัม
คนฺตฺวา อญฺยานเ ชยปานิ ปาตุํ
สุรายน ปฏฺยตฺตกาละ สรฺธา”ติ. “อาม
ปณฺฑิตา”ติ.

“ตทา เอส ราชา เกวฏฺฏณฺณ สทฺธิ
ทุมฺมนฺตนา วิสโยชิตาย สุรายน เจว
มจฺจมฺสาทีหิ จ ตุมฺเห มาเรตุํ ตัม
กิจจัม กตฺวา ปโยเชสิ, อถาหิ ‘มา
มยิ ธรฺนฺเตว อิมสฺส อนาถมรณฺ
โหตุ’ติ จินฺตเตตฺวา อตฺตโน ปุริเส
เปเสตฺวา สพฺพภาชนานิ ภินฺทาเปตฺวา
เอเตสฺส มนฺตัม ภินฺทิตฺวา ตุมฺหากัม
ชีวิตทานัม อทาสินฺ”ติ.

พวกข้าพเจ้าทั้งปวงในอุโมงค์นั้นนั่นเอง”.
มโหสถทูลตอบว่า “ข้าแต่มหาราชา
ทั้งหลาย พระองค์ได้พระชนมชีพเพราะ
อาศัยข้าพระองค์ ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่
แม้ในกาลก่อน พวกพระองค์ ก็ได้
พระชนมชีพ เพราะอาศัยข้าพระองค์
เช่นกัน”.

กษัตริย์เหล่านั้นตรัสถามว่า “เมื่อไร
บัณฑิต”. มโหสถทูลว่า “ถ้าเช่นนั้นขอ
พระองค์จงฟัง พระองค์ทรงระลึกถึง
กาลที่พระเจ้าจุลนีทรงยึดราชสมบัติ ใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้นไว้ได้ ยกเว้นเมืองของ
ข้าพระองค์ แล้วเสด็จกลับมาอุตร-
ปัญฺจาลราชธานี แล้วจัดแจงแต่งสุรา
เพื่อดื่มช้ายบาน ในสวนหลวงได้หรือ”.
พระราชานเหล่านั้นรับว่า “ระลึกได้
บัณฑิต”.

มโหสถทูลว่า ในกาลนั้น พระราชาจุลนี
นี้กับแก้วผู้มีความคิดชั่วได้ประกอบกิจ
นั้น เพื่อปลงพระชนมชีพพระองค์ทั้งหลาย
ด้วยสุราประกอบด้วยยาพิษ และด้วย
ปลาและเนื้อเป็นต้น, ครั้งนั้นข้าพระองค์
จึงรำพึงว่า ‘ครั้นเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่
อย่าให้ท่านเหล่านี้ได้สิ้นพระชนมชีพ โดย
หาที่พึงมิได้เลย’ จึงส่งคนทั้งหลายของ
ข้าพระองค์ ไปให้ทำลายภาชนะทั้งปวง

เต สพฺเพปี ตํ สุตฺวา อุพฺพิคฺค-
 มาณสา หุตฺวา จุฬนฺีราชานํ ปุจฺฉิสฺสุ
 “สจฺจํ กิร มหาราชชาติ”. “อาม มยา
 เกวณฺณสุส กถํ คเหตุวา เอวํ กถํ,
 สจฺจเมว ปณฺุติโต กเถสี”ติ. เต
 สพฺเพปี มหาสตุตํ อาลิงฺคิตฺวา
 “ปณฺุติต สพฺเพสํ โน ตวํ ปติฏฺฐา
 ชาโตสี, ตํ นิสฺสาย มยํ ชีวิตํ
 ลภามา”ติ สพฺพปสาธเนหิ โพิธิสตุตฺสุส
 ปุชฺชํ กริสฺสุ.

ปณฺุติโต ราชานํ เอวมาห “มหาราช
 ตุมฺเห มา จินฺตยิตฺถ ปาปมิตฺต-
 สํสคฺคฺสุเสเวโส โทโส, อิม ราชานो
 ขมาเปธา”ติ.

ราชา “มยา ทุปฺปุริสํ นิสฺสาย
 ตุมฺหากํ เอวรูปํ กถํ, เอส มยฺหํ
 โทโส ขมถ เม โทสํ, น ปุณฺาหํ
 เอวรูปํ กริสฺสามิ”ติ ขมาเปสิ. เต
 อญฺญมณฺุณํ อจฺจยํ เทเสตฺวา สมคฺคา

ทำลายความคิดของคนเหล่านั้นเสีย ให้
 ชีวิตทาน แต่พระองค์ทั้งหลาย”.

พระราชานเหล่านั้น แม้ทั้งหมดได้
 ฟังคำของมโศลกนั้น ก็มีหทัยหวาดเสียว
 จึงทูลถามพระเจ้าจุลนีว่า “ข้าแต่มหาราช
 ได้ยินว่า เรื่องนั้นจริงหรือพระเจ้าข้า”.
 พระเจ้าจุลนีตรัสรับว่า “จริง หม่อมฉัน
 เชื่อถ้อยคำของอาจารย์แก้วฏู จึงทำอย่าง
 นั้น มโศลกบัณฑิต กล่าวคำจริงทีเดียว”.
 พระราชานเหล่านั้นทั้งหมดพากันสวมกอด
 พระมหาสัตว์ตรัสว่า “แน่ะบัณฑิต ท่าน
 เป็นที่พึ่งของพวกข้าพเจ้าแม้ทุกคน พวก
 ข้าพเจ้าอาศัยท่าน จึงได้รอดชีวิตมา”
 ดังนี้ ทำการบูชาพระโพธิสัตว์ด้วย
 เครื่องประดับทั้งปวง.

มโศลกบัณฑิตทูลพระเจ้าจุลนีอย่างนี้ว่า
 “ข้าแต่มหาราช พระองค์อย่าทรงคิดเลย
 นี้เป็นโทษของการคบมิตรชั่วโดยแท้
 ขอพระองค์ทรงยังพระราชานเหล่านี้ ให้
 ยกโทษ”.

พระเจ้าจุลนีตรัสว่า “เราได้ทำกรรม
 เห็นปานนี้แก่พวกท่าน เพราะอาศัย
 คนชั่ว, นั่นเป็นความผิดของข้าพเจ้า
 ท่านทั้งหลาย จงยกโทษแก่ข้าพเจ้า ๆ
 จักไม่ทำกรรมเห็นปานนี้อีก” ดังนี้ ให้

สมโมทมานา อหะสุ. อถ ราชา
พานุ ชาทนีย โภชนีย ตูริยคณฺฐ-
มาลาทีนิจ ออาหาราเปตฺวา เตหิ
สพฺเพหิ สทฺธิ สตุตฺตาหิ อุมฺมงฺเคเยว
กัปปิตฺวา นครํ ปวิสิตฺวา มหาสตุตฺตสฺส
มหาสกุการํ กาเรตฺวา เอกสตราช-
ปฺริวฺโต มหาตเล นิสิตฺติตฺวา ปณฺตฺติตํ
อตฺตโน สนฺติเก วสาเปตฺกามตาย
อาห

๗๖๕. “วุตฺติญฺจ ปฺริหารญฺจ
ทิกฺขณํ ภตฺตเวตฺตณํ
ททามิ วิปฺลเ โภเค
ภฺยชฺ กาเม รรมสฺส จ
มา วิเทหํ ปจฺจคฺมา
กั วิเทโห กริสฺสตี”ติ.

ตตฺถ วุตฺตินฺตฺติ ยสฺส นิสฺสิตํ
ชีวิตวุตฺตี. ปฺริหารนฺตฺติ คามนิคมทานํ
ภตฺตนฺตฺติ นิวาปี เวตฺตนฺตฺติ ปฺริพฺพยํ
โภเคติ อญฺเฌปี เต วิปฺลเ โภเค
ททามิ.

พระราชาทรงหลายทรงยกโทษแล้ว. พระ-
ราชาเหล่านั้นแสดงโทษแก่กันและกันแล้ว
เป็นผู้พร้อมเพรียงชื่นชมต่อกัน. ลำดับนั้น
พระเจ้าจุลนีพรหมทัตให้นำของควรวเคี้ยว
ควรวบริโภคเป็นอันมาก และดนตรี ของ
หอมและดอกไม้เป็นต้นมา ทรงเล่นใน
อุโมงค์ตลอด ๗ วัน กับกษัตริย์เหล่านั้น
ทั้งหมด เสด็จเข้าสู่พระนครเวดล้อม
ด้วยหมู่พระราชาทรง ๑๐๑ ทรงให้ทำ
สักการะใหญ่แก่พระมหาสัตว์ ประทับนั่ง
ที่พื้นใหญ่ ณ มหาราชมณเฑียร ตรัส
เพื่อความเป็นผู้ใคร่จะยังมโหสถบัณฑิต
ให้อยู่ในสำนักของพระองค์ว่า

๗๖๕. “เราจะให้เครื่องเลี้ยงชีพ เครื่อง-
บำรุง เบี้ยเลี้ยง และบำเหน็จ
เพิ่มขึ้นสองเท่า และให้โภคสมบัติ
อันไพบุลย์อีก เจ้าจงใช้สอย และ
จงรื่นรมย์ในกามเถิด เจ้าอย่ากลับไป
ไปหาพระเจ้าวิเทหะเลย พระเจ้า
วิเทหะจักทรงทำประโยชน์อะไร”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เครื่อง
เลี้ยงชีพ ความว่า วัตถุเป็นเครื่องอาศัย
เลี้ยงชีพ. คำว่า เครื่องบำรุง ได้แก่
การให้บ้านและนิคม. คำว่า เบี้ยเลี้ยง
ได้แก่ เหยื่อหรืออาหารเป็นเครื่องเลี้ยง.

คำว่า บำเหน็จ ได้แก่ เสบียงค่าจ้าง.
คำว่า โภคสมบัติ ความว่า เราจะให้
โภคสมบัติอันไพบุลย์แม่เหล่าอื่นแก่ท่าน.

ฝ่ายมโหสถบัณฑิต เมื่อจะทูลห้าม
พระราชานั้น จึงกล่าวว่า

ปณฺฑิตโต ปน นํ ปฏิกุชิปนฺโต
อาห

๗๖๖. “โย จเชถ มหาราช
ภตฺตารํ ธนการณา
อุภินฺนํ โหติ คารโยห
อตฺตโน จ ปรสฺส จ
ยาว ชีเวยฺย เวเทโห
นาณฺณสฺส ปุริโส สियํ.

๗๖๖. “ข้าแต่มหาราช ผู้ใดสละท่าน
ผู้ชুবเลี้ยงตน เพราะเหตุแห่งทรัพย์
ผู้นั้นยอมมุกตนเอง และคนอื่น
ติเตียนได้ทั้งสองฝ่าย พระเจ้า
วิเทหะ ยังทรงพระชนม์อยู่เพียง
ใด ข้าพระองค์ไม่พึงเป็นคนของ
พระราชาคืออื่นเพียงนั้น.

๗๖๗. โย จเชถ มหาราช
ภตฺตารํ ธนการณา
อุภินฺนํ โหติ คารโยห
อตฺตโน จ ปรสฺส จ
ยาว ติฏฺเฐยฺย เวเทโห
นาณฺณสฺส วิชิตे วเสตี”ติ.

๗๖๗. ข้าแต่มหาราช ผู้ใดพึงสละท่าน
ผู้เลี้ยงตน เพราะเหตุแห่งทรัพย์
ผู้นั้นยอมมุกตนเอง และคนอื่น
ติเตียนได้ทั้งสองฝ่าย พระเจ้า
วิเทหะยังทรงพระชนม์อยู่เพียงใด
ข้าพระองค์ไม่พึงอยู่ในแวนแคว้น
ของพระราชาคืออื่น เพียง
นั้น”.

ตตฺถ อตฺตโน จ ปรสฺส จาติ
“เอวรूपิ हि ธนการणा मयाव अत्तनो
ภत्तारं प्रिज्जनन्तेन पापि गतनु”ติ
अत्ता अत्तानपि क्रहति, อिमिना
धनकारणा अत्तनो भत्तारं प्रिज्जनन्तो

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ถูกตนเอง
และคนอื่นติเตียนได้ มโหสถกล่าวว่า
ตนยอมมติเตียนตนเองว่า “ก็ความชั่วเห็น
ปานนี้ อันเราผู้สละท่านผู้ชুবเลี้ยงตน
เพราะเหตุแห่งทรัพย์ทำแล้ว” ถึงคนอื่นก็

ปาปณฺโหม อยฺนติ ปโรปิ ครหติ.
ตสฺมา น สกฺกา ตสฺมี ธรฺนเต
มยา อญฺญสฺส วิชิตฺเต วสิตฺนฺติ.

อถ นํ ราชฺา อหฺ "เตนฺหิ
ปณฺชิตฺตํ ตว ญฺญโถ ทิวฺงคตฺกาคเล
อิธ อคฺนฺตุํ ปฏฺิณฺณํ เทหิ"ติ. โส
"สาธฺุ เทว อหํ ชีวฺนฺโต อคฺมิสฺสํ"ติ
ปฏฺิชาเนนฺติ. อถสฺส ราชฺา สตฺตทานํ
มหาสกฺกาเร กตฺวา สตฺตทาหฺจฺเยน ปฺน
อาปฺจฺจนฺกาคเล "อหํ เต ปณฺชิตฺตํ
อิทฺถจฺิตฺถจฺ ทมฺมี"ติ วทฺนฺโต คาคมาห

๗๖๘. "ทมฺมิ นิกฺขสฺหสฺสนฺเต
คามาสีตฺถจฺ กาสิสฺสุ
ทาสีสฺตานิ จตฺตาริ
ทมฺมิ ภริยาสฺตญฺจ เต
สพฺพิ์ เสนางฺคมาทาย
โสตุถิ์ คจฺจ มโหสฺถา"ติ.

ตตฺถ นิกฺขสฺหสฺสนฺติ ปญฺจ-
สฺวณฺณณนฺน เอโก นิกฺโข, นิกฺขานํ

ติเตยฺยวํ บุคฺคณฺีสฺสละทํานฺผู้ชฺุบเลยฺงตน
เพราเหตุแห่งทฺร์พฺย์ ชื่อว่าผู้มีธรรม
อันลามก. เพราะฉะนั้น ครั้นเมื่อพระเจ้า
วิเทหะนั้น ยังทรงพระชนม์อยู่ อัน
ข้าพระองค์ไม่สามารถจะอยู่ในแคว้น
ของพระราชาอื่นได้.

ลำดับนั้น พระเจ้าจุลนีตรัสกะ
มโหสถว่า "ดูกรบัณฑิตถ้าเช่นนั้น
ในกาลแห่งพระราชของเจ้าทิวงคตแล้ว
เจ้าจงให้ปฏิญญาเพื่อมา ณ นครนี้".
มโหสถนั้นทูลรับพระดำรัสว่า "ดีแล้ว
พระเจ้าข้า ข้าพระองค์มีชีวิตรอยู่จักมา".
ลำดับนั้น พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ทรงทำ
มหาสักการะ แก่พระมหาสัตว์สิ้นเจ็ดวัน
เมื่อจะตรัสว่า "ดูกรบัณฑิตข้าจะให้
สิ่งนี้ ๆ แก่เจ้า" ในเวลาเมื่อทูลลา โดย
กาลล่วงไปเจ็ดวันอีก จึงตรัสคาถาว่า

๗๖๘. "ดูกรมโหสถ เราจะให้ทองพันแห่ง
บ้าน ๘๐ หลัง ในแคว้นกาสีแก่
ท่าน เราจะให้นางทาสี ๔๐๐ คน
ภรรยา ๑๐๐ คน แก่ท่าน ท่าน
จงพาเสนางคนิกรทั้งหมด ไปโดย
สวัสดิ์".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ทอง
พันแห่ง ความว่า ทองแห่งหนึ่งหนัก

สหุสฺสํ. คาเมติ เย คามา สํวจฺจเร
 สํวจฺจเร สตสหุสฺสญฺจานสงฺกา, เต
 คาเม ทมฺมิ. กาสิสฺสูติ กาสิกฺกรญฺเจสุ.
 ตํ วิเทหฺรญฺจสุสฺส อาสนฺนํ ตสฺมา
 ตตฺถสุสฺส อสฺสิตคาเม อทาสี.

โสปี ราชานํ อาท “มหาราช
 ตุมฺเห พนฺธวานํ มา จินฺตยิตฺถ
 อหํ มม รมฺโย คมนกาเลเยว
 ‘มหาราช นนฺทาเทวี มาตฺตฺตฺตฺตฺต
 จเปยฺยาสี, ปญฺจาลจฺนทํ กนิญฺจภาติ-
 กญฺจานเนติ วตฺวา ธีตฺตฺตฺตฺต
 โว อภิเสกํ ทาเปตฺวา ราชานํ อฺยโยเชสฺสี,
 มาตฺตฺตฺตฺต โว นนฺทาเทวีญฺจ ปุตฺตฺตฺต
 สีสฺสเมว เปเสสฺสสามี”ติ. ราชาน “สาธ
 ปณฺชิตา”ติ อตฺตโน ธีตฺตฺตฺต ทาทพฺพานิ
 ทาสทาสีโคมฺหิสวตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 หิริญฺจอลงฺกตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
 “อิมานิ ตสฺสสา ทเทยฺยาสี”ติ
 มหาสตฺตํ ปญฺจฺจาเปตฺวา เสนาพาหนสฺส
 กตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต วิจาเรนฺโต อาท

ห้ำกหาปณะทอง รวมทองหนึ่งพันแห่ง.
 คำว่า บ้านทั้งหลาย ความว่า บ้าน
 เหล่าใด ในปีหนึ่ง ๆ มีส่วยตั้งขึ้น
 แสนกหาปณะ เราจะให้บ้านเหล่านั้น
 แก่ท่าน. คำว่า ในแคว้นแคว้นกาสิ
 ได้แก่ ในกาสิกรรัฐ กาสิกรรัฐนั้น อยู่ใกล้
 วิเทหรัฐ เพราะฉะนั้น พระเจ้าจุลนี
 พรหมทัต จึงได้พระราชทานบ้าน ๘๐
 หลัง ในกาสิกรรัฐนั้น แก่มโหสถนั้น.

ฝ่ายมโหสถบัณฑิตนั้น กราบทูล
 พระราชาจุลนีว่า “ข้าแต่มหาราช พระองค์
 อย่าทรงวิตกถึงพระราชวงศ์เลย ข้าพระองค์
 ได้ทูลพระราชอาของข้าพระองค์ไว้ ใน
 เวลาพระองค์เสด็จมิลินทรว่า ‘ข้าแต่
 มหาราช ขอพระองค์พึงทรงตั้งพระนาง
 นันทาทะวีไว้ในตำแหน่งพระราชชนนี
 จงทรงตั้งพระปัญจาลจันทรราชกุมารไว้ใน
 ตำแหน่งพระกนิญฺจภาดา’ ดังนี้ แล้ว
 ถวายการอภิเชกพระราชธิดาของพระองค์
 กับพระเจ้าวิเทหะแล้ว ได้ส่งพระเจ้า
 วิเทหะเสด็จกลับมิลินทร, ข้าพระองค์
 จักส่งพระราชมารดาพระนางนันทาทะวี
 และพระราชโอรสของพระองค์กลับมา
 โดยเร็ว”. พระเจ้าพรหมทัตตรัสรับว่า
 “ดีแล้วบัณฑิต” ให้มโหสถรับฝากข้าทาส
 ชาย หญิง โค กระบือและเครื่องประดับ

๗๖๙. “ยาว ททนต์ หตุถินัน
 อสุสานัน ทิคุณัน วิธ
 ตปฺเปนฺตุ อนฺนปาเนน
 ฤทิกเก ปตฺติการเก”ติ.

ตตฺถ ยาวาติ น เภวลัน
 ทิคุณเมว ยาว ปโหติ, ตาว
 หตุถินนฺจ อสุสานนฺจ ยวโคธฺมาทิวินัน
 เทธาติ วทติ. **ตปฺเปนฺตุติ** ยตฺตเคน
 อนฺตรามคฺเค อกิลมนฺตา คจฺจนฺติ,
 ตตฺตกั ททนต์ตา ตปฺเปนฺตุติ.

เอวญฺจ ปน วตฺวา ปณฺทิต
 อญฺโยเชนฺโต อาห

๗๗๐. “หตุถิ อสุเส ฤถ ปตฺติ
 คจฺฉเวทาทย ปณฺทิต

หรือทอง เงิน ช้าง ม้า รถอันตกแต่ง
 แล้ว เป็นต้นอันควร พระราชทานแก่
 พระราชธิดาของพระองค์ด้วยพระดำรัสว่า
 “ท่านพึงให้สิ่งมีวิญญาณและหาวิญญาณ
 มิได้เหล่านี้ แก่พระปัญจาลจันที่บุตร
 ของเรา” เมื่อทรงพิจารณาราชกิจอันควร
 ทำแก่เสนาและพาหนะ จึงตรัสว่า

๗๖๙. “พวกเจ้าจงให้อาหารแก่ ช้าง ม้า
 เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าเพียงใด จงเลี้ยง
 ดูกองรถ และกองราบให้อิ่มหน้า
 ด้วยข้าวและน้ำเพียงนั้น”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพียงใด
 พระเจ้าพรหมทัตว่า พวกเจ้าจงให้อาหาร
 เพิ่มเป็นสองเท่ายังไม่สมควร, พวกท่าน
 จงให้โภชนาหาร มีข้าวเหนียวและข้าวสาลี
 เป็นต้น แก่ช้างทั้งหลาย และม้าทั้งหลาย
 จนเพียงพอ. คำว่า ให้อิ่มหน้า ความว่า
 ช้างม้าทั้งหลาย ไม่ลำบากไปในระหว่าง
 ทางด้วยอาหารมีประมาณเท่าใด จงให้
 อาหารจนอิ่มหน้ามีประมาณเท่านั้น.

ก็แล ครั้นพระเจ้าจุลนีพรหมทัต
 ตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะส่งมโหสถบัณฑิต
 ไป จึงตรัสว่า

๗๗๐. “ดูกรรมโหสถ ท่านจงพาเอากองช้าง
 กองม้า กองรถ และกองราบไป

ปัสสตุ ตั มหาราชา
เวเทเห มิถิลั คตनु"ติ.

ตตถ มิถิลั คตनुติ โสตุถินา
ตั มิถิลนครี สมุปัตตัม ปัสสตุ.

อิตติ โส ปณฺชิตสฺส มหนฺตัม
สกุการัม กตฺวา อุกฺกยฺเชสิ. เตปิ
เอกสตราชาโน มหาสกุการัม กตฺวา
พหุ ปณฺณาการัม อทฺสฺ. เตสฺ สนฺตึเก
อุปนิกฺขิตฺตกปฺริสาปิ ปณฺชิตเมว
ปริวารยีสฺ. โส มหนฺเตน ปริวารเณ
มคฺคัม ปฏฺิพชฺชิตฺวา อนฺตรามคฺเคยว
จฺุพฺนิรณฺญา ทินฺนคาเมหิ อายัม
หฺราเปตฺุ ปฺริสํ เปเสตฺวา เวเทหฺรฏฺุจ
สมุปาปฺณิ. เสนโกปิ กิร อนฺตรามคฺเค
ปฺริสํ จเปตฺวา "จฺุพฺนิรณฺโย อาคมนํ
วา อนาคมนํ วา ชานิตฺวา ยสฺส
กสฺสจฺิ อาคมนนฺยจฺ มยฺหํ อาริเจหิ"ติ
อาณาเปสิ.

โสปิ ตฺิโยชนมตฺถเกยว มหาสตุตฺติ
ทิสฺวา อาคนฺตฺวา "ปณฺชิตโต กิร
มหนฺเตน ปริวารเณ อาคจฺุจตี"ติ
เสนกสฺส อาริเจสิ. โส ตัม สุตฺวา

พระเจ้าวิเทหมหาราชา จงทอด
พระเนตรท่าน ผู้ไปถึงมิลินนคร".

บรรดาค่าเหล่านั้น คำว่า ถึง
มิลินนคร ความว่า พระเจ้าวิเทหะจง
ทอดพระเนตรท่าน ผู้ถึงพร้อมมิลินนคร
โดยความสวัสดิ.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ทรงทำ
สักการะใหญ่ แก่มโศภนบัณฑิต ทรง
ส่งให้กลับไปด้วยประการฉะนี้. ฝ่าย
พระราชาร้อยเอ็ดเหล่านั้น ก็ทรงทำ
สักการะใหญ่ ถวายเครื่องบรรณาการ
เป็นอันมากแก่พระโพธิสัตว์. ฝ่ายบุรุษ
อันมโศภนวางไว้ในสำนักพระราชาร้อยเอ็ด
เหล่านั้น ก็มาแวดล้อมมโศภนบัณฑิต
มโศภนบัณฑิตเดินทางไปด้วยบริวารมาก
ส่งคนให้ไปนำส่วยมาจากบ้านที่พระราช
จุลนีพระราชทานในระหว่างทางก็ไปถึง
วิเทหรัฐ. ได้ยินว่าฝ่ายเสนกะวางคนไว้
ในระหว่างทาง สั่งว่า "เจ้าจงรู้ว่าพระเจ้า
จุลนีเสด็จมาหรือไม่เสด็จมา และบอกถึง
การมาของใครคนหนึ่ง" แก่เรา ดังนี้.

ฝ่ายคนที่เสนกะวางไว้ แม่นั้น เห็นพระ-
มหาสัตว์มาแต่ไกล ที่สุดทางประมาณ ๓
โยชน์ จึงมาบอกแก่เสนกะว่า "ข้าว่า
มโศภนบัณฑิตมาด้วยบริวารเป็นอันมาก".

ราชกุลิ อคมาสิ. ราชาปี ปาสาทตเล
 จิตฺว วาตปาเนน พหิ โอลิเกนุโต
 มหตี เสนํ ทิสฺวา “มโหสถปณฺฑิตสฺส
 เสนา มนุทา, อัยํ ปน อติวिय มหตี
 ทิสฺสตี, กจฺจि นุโข จุฬนฺิราชา อาคโต
 สียา”ติ ภูตตสิโต ตมตถํ ปุจฺจนุโต
 อาห

๗๗๑. “หตฺถิ อสฺสา รธา ปตฺตี
 เสนา สาทิสฺสเต มหา
 จตฺรงฺคินิ ภูสิรฺูปา^๑
 กิณฺุ มณฺุณฺตี ปณฺุชิตา”ติ.

อถสฺส เสนโก ตมตถํ อาโรเจนุโต
 อาห

๗๗๒. “อานนุโท เต มหาราช
 อุตฺตโม ปฏฺิทิสฺสตี
 สพฺพิ เสนางฺคมาทาย
 สิตฺถิปฺปตฺโต มโหสถโถ”ติ.

ตี สุตฺวา ราชา อาห “เสนก
 ปณฺุชิตสฺส เสนา มนุทา, อัยํ ปน

เสนกะนั้นได้ฟังเหตุ นั้น ได้ไปสู่อราชตระกูล.
 ฝ่ายพระเจ้าวิเทหะ ประทับยืนอยู่ ณ
 พื้นปราสาท ทอดพระเนตรดูข้างนอก
 ทางบานพระแกล เห็นเสนากำนวนมาก
 ทรงรำพึงว่า “เสนาของมโหสถบัณฑิต
 มีน้อย, แต่เสนานี้ปรากฏมากเหลือเกิน
 พระเจ้าจุลนี จะเป็นผู้เสด็จมาบ้างกระมัง
 นนอ” ทั้งทรงกลัวทั้งทรงสะดุ้ง เมื่อ
 จะตรัสถามข้อความนั้นกับพวกอาจารย์
 ทั้ง ๔ จึงตรัสว่า

๗๗๑. “เสนาคือกองข้าง กองม้า กองรถ
 กองรบ ปรากฏมากมาย เป็น
 จตฺรงฺคินิ น่าสะพรึงกลัว บัณฑิต
 ทั้งหลาย จะสำคัญอย่างไรนนอ”.

ลำดับนั้น เสนกะนั้นเมื่อจะกราบทูล
 ข้อความนั้น แต่พระองค์ จึงกล่าวคาถาว่า

๗๗๒. “ข้าแต่มหาราช ความยินดีสูงสุด
 จักปรากฏแต่พระองค์ มโหสถ
 พากองทัพทั้งปวงมาถึงแล้ว โดย
 ความสวัสดิ”.

พระเจ้าวิเทหะ ทรงสดับคำของ
 เสนกะนั้น จึงตรัสว่า “ดูกรเสนกะ เสนา

^๑ ฉ. ภูสิรฺูปา.

^๒ ฉ. มณฺุณฺสิ ปณฺุชิต.

มหตี"ติ. "มหाराช จุฬนีราชา เตน
ปสาทิโต ภวิสฺสตี, เตนสฺส ปสนฺนเนน
ทินฺนา เสนา ภวิสฺสตี"ติ. ราชา
นคเร ภริยฺจาราเปสิ "นคฺริ อลงฺกริตฺวา
ปณฺทิตสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กโรนฺตุ"ติ.
นาคฺรา ตถา กรีสฺสุ. ปณฺทิตโต นคฺริ
ปวิสฺสิตฺวา ราชกฺลํ คนฺตุวา ราชานํ
วณฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสฺสีทิ. อถ นํ
ราชา อญฺจาย อาลิงฺกิตฺวา ปลฺลกวร-
คโต ปฏิสฺนถารํ กโรนฺโต อาห

ของมโหดบัณฑิตมีน้อย แต่เสนานี้
มากมาย". เสนกะทูลตอบว่า "ข้าแต่
มหาราชมโหดจักทำพระเจ้าจุฬนีให้ทรง
เลื่อมใสแล้ว พระเจ้าจุฬนีนั้นทรงเลื่อมใส
แล้ว จักพระราชทานเสนาแก่มโหด".
พระเจ้าวิเทหะให้บุรุษตีกลองป่าวประกาศ
ในพระนครว่า "ชาวเมืองทั้งหลายจงตกแต่ง
พระนครทำการต้อนรับมโหดบัณฑิต".
ชาวพระนครได้ทำตามประกาศนั้นแล้ว.
มโหดบัณฑิตเข้าไปสู่พระนครแล้วไปสู่
ราชตระกูลถวายบังคมพระราชแล้วนั่ง
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้นพระราช
เสด็จลุกขึ้นสวมกอดมโหดแล้ว จึงเสด็จ
ไปประทับพระราชบัลลังก์อันบวร เมื่อจะ
ทรงทำปฏิสนธาร จึงตรัสว่า

๗๗๓. "ยถา เปตํ สุสานสมิ
 ฉนฺทเตตฺวา จตุโร ชนา
 เอวํ กปฺปิลิเย ตฺยมหา
 ฉนฺทชยิตฺวา อิธาคตา.
๗๗๔. อถ ตฺวํ เกน วณฺณเนน
 เกน วา ปน เหตุนา
 เกน วา อตฺถชาเตน
 อตฺตานํ ปริโมจยิ"ติ.

๗๗๓. "ชน ๔ คน นำคนตายไปทิ้งไว้
ในป่าช้า ฉันท พวกเราทิ้งเจ้าไว้
ในกัปปิลรัฐแล้ว กลับมาในที่นี้
ก็ฉันทนั้น.
๗๗๔. เมื่อเป็นเช่นนั้น เจ้าเปลื้องตน
พ้นมาได้ เพราะเหตุอะไร เพราะ
ปัจจัยอะไร หรือเพราะผลอะไร".

ตตฺถ จตุโร ชนาติ ปณฺทิต
ยถา นาม กาลกตํ จตฺตาริ ชนา

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ชน ๔
คน อธิบายว่า คน ๔ คน นำคนตาย

มณฺเฑน สฺสานํ เนตฺวา ตตฺถ นํ
ฉทฺเทตฺวา อนเปกฺขา คจฺจนฺติ, เอวํ
กปิลรฏฺเฐ ตํ ฉทฺเทตฺวา มยํ
อิธาคตาติ อตฺถเ.

วณฺเฑนาติ การณฺน. เหตุนาติ
ปจฺจเยน อตฺถชาเตนาติ อตฺถเณ.
ปริโมจยฺตีติ อมิตฺตหตฺถคโต เกณ
การณฺน เกณ ปจฺจเยน เกณ อตฺถเณ
อตฺตานํ โมจสีติ ปุจฺจติ.

ตโต มหาสตุโต อาห

๗๗๕. “อตุถิ อตฺถเณ เวเทห
มณฺตุํ มนฺเตน ขตฺติย
ปริวารยิสฺสํ ราชานํ
ชมฺพุทฺธิปว สาคโร”ติ.

ตสฺสตุถเ อหิ มหาราช เตหิ
จินฺติตํ อตุถิ อตฺตนา จินฺติตฺเตน

แล้วไปสูป่าช้าด้วยเตียง แล้วทิ้งคนตาย
ไว้ในป่าช้านั้น ไม่มีความห่วง ไปอยู่
ฉันใด พวกเราทิ้งเจ้าไว้ในกปิลรัฐมาแล้ว
ในที่นี่ ก็ฉันนั้น.

คำว่า วณฺเฑน แปลว่า ด้วยเหตุ คำว่า
เหตุ แปลว่า ด้วยปัจจัย. คำว่า
อตฺถชาเตน แปลว่า ด้วยผล. คำว่า
ปลดเปลื้อง พระเจ้าวิเทหะตรัสถามว่า
เจ้าเป็นผู้ถึงเงื้อมมือศัตรูแล้ว ย่อม
ปลดเปลื้องตนได้ เพราะเหตุปัจจัยและ
ผลอะไร.

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ (เมื่อจะทูล
ข้อความนั้นแด่พระเจ้าวิเทหะ) จึงกล่าวว่า

๗๗๕. “ข้าแต่พระเจ้าวิเทหะ ข้าพระองค์
ป้องกันข้อความ ที่พวกนั้นคิดไว้
ด้วยข้อความที่ข้าพระองค์คิดแล้ว
ข้าแต่บรมกษัตริย์ ข้าพระองค์
ป้องกันความคิด ที่พวกนั้นคิดไว้
ด้วยความคิดของข้าพระองค์ (ไซ้
แต่เท่านั้น)ข้าพระองค์ยังช่วยป้องกัน
พระเจ้าจุลนี อันพระราชาร้อยเอ็ด
ห้อมล้อม เป็นราชบริพารตั้งสาคร
กันล้อมชมพูทวีปไว้ ฉะนั้น”.

อธิบายเนื้อความแห่งคานานี้ว่า
ข้าแต่มหาราชาเจ้า ข้าพระองค์ยังป้องกัน

อตฺถเน เตหิ มนฺติตฺ มนฺตํ อตฺตโน
 มนฺเตน ปริวาเรสี. น เกวลญจ
 เอตฺตกเมว, เอกสตราชปริวารํ ตํปิ
 ราชานํ ชมฺพุทฺธิปํ สาคโร วีย
 ปริวารยิสฺสนฺติ. สพุทฺ อดฺตนา กตกมฺมํ
 วิตุถาเรน กเถสิ.

ตํ สุตฺวา ราชา ตฺสึ. อถสุส
 ปณฺทิตอ จุฬนึรณฺญา อตฺตโน ทินฺน-
 ปณฺณาการํ อากิขฺนฺโต. อาห

๗๗๖. “ทินฺนํ นิกุขสทฺสฺสํ เม
 คามาสิตีญฺจ^๑ กาสิสฺสุ
 ทาสีสฺตานิ จตฺตาริ
 ทินฺนํ ภริยาสฺตญฺจ เม
 สพุทฺ เสนางฺคมาทาย
 โสตุถินามฺหิ อิทฺทาคโต”ติ.

ข้อความที่พวกนั้นคิดแล้ว ด้วยข้อความ
 ที่ข้าพระองค์คิดแล้ว, ข้าพระองค์ป้องกัน
 ความคิดที่พวกนั้นคิดแล้ว ด้วยความคิด
 ของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ป้องกันเหตุ
 มีประมาณเท่านี้อย่างเดียว ก็หาไม่
 ข้าพระองค์ยังล้อมพระราชาม้านั้น ผู้มี
 พระราชาร้อยเอ็ดเป็นบริวารไว้, ดุจสาคร
 อันล้อมชมพูทวีปไว้ ฉะนั้น. ท่านจงกล่าว
 กิจกรรมทั้งหมด อันท่านทำแล้วโดย
 พิศดาร.

พระเจ้าวิเทหะ ทรงสดับคำของ
 มโหสถโดยพิสดารนั้น ก็ทรงโสมนัสยินดี.
 ลำดับนั้น มโหสถบัณฑิต เมื่อจะทูลแถลง
 ถึงเครื่องราชบรรณาการที่พระราชาจูลนี
 พระราชทานแก่ตนจึงกล่าวว่า

๗๗๖. “พระเจ้าพรหมทัต พระราชทาน
 ทองคำพันแห่ง บ้าน ๘๐ หลัง
 ในแคว้นกาสี พระราชทานทาสี
 ๔๐๐ คน และภรรยา ๑๐๐ คน
 แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ได้พา
 เสนางคนิกรทั้งปวงมาถึง ณ ที่นี้
 โดยความสวัสดิ์”.

^๑ ฉ. คามาสิตี จ.

ตโต ราชา อติวิย ตัญจนุโจ
มหาสตุตสฺส คุณฺโณ วณฺณณฺโต ตเมว
อุทานํ อุทานเณสิ

๗๗๗. "สุสุขํ วัต สํวาโส
ปณฺทิตเตหิติ เสนก
ปกฺขิว ปณฺชเว พนฺธ
มจฺเฉ ชาลคเตริว
อมิตฺตหตฺถตฺถคเต
โมจยิ โน มโหสเถ"ติ.

เสนโกปิสฺส วจฺนํ สมปฺปฏิจฺจนฺโต
ตเมว คาถมาห

๗๗๘. "เอวเมว มหาราช
ปณฺทิตา हि สุขาวหา
ปกฺขิว ปณฺชเว พนฺธ
มจฺเฉ ชาลคเตริว
อมิตฺตหตฺถตฺถคเต
โมจยิ โน มโหสเถ"ติ.

อถ ราชา นคเร ฉณภริญฺ-
จาราเปสิ "สตุตานิ มหัจฺฉํ กโรนฺตุ,
เยสํ มยิ สินฺเนหิ อตฺถิ, สพฺเพ
ปณฺทิตสฺส สกฺกาสมฺมานํ กโรนฺตุ"ติ.

แต่นั้น พระราชาทรงยินดีและร่าเริง
เหลือเกิน เมื่อจะทรงสรรเสริญคุณของ
พระมหาสัตว์ทรงเปล่งอุทานนั้นว่า

๗๗๗. "ดูกรอาจารย์เสนกะ การอยู่ร่วมกับ
บัณฑิตทั้งหลาย เป็นสุขดีหนอ
เพราะมโหสถบัณฑิต ปลดเปลื้อง
เราทั้งหลาย ผู้ตกอยู่ในเงื้อมมือ
ของศัตรูได้ เปรียบเหมือนบุคคล
ปล่อยนกที่ถูกขังอยู่ในกรง และ
เปรียบเหมือนบุคคล ปล่อยปลา
ตัวติดอยู่ในแห ฉะนั้น".

ฝ่ายเสนกะเมื่อจะรับพระดำรัสของ
พระราชาจึงกล่าวคาถานั้นว่า

๗๗๘. "ข้าแต่มหาราชเจ้า เพราะบัณฑิต
ทั้งหลาย นำความสุขมาให้เหมือน
มโหสถช่วยปลดเปลื้องเราทั้งหลาย
ผู้ถึงเงื้อมมือศัตรูได้เปรียบดังบุคคล
ช่วยปล่อยนก ที่ถูกขังอยู่ในกรง
และเปรียบดังบุคคล ช่วยปล่อย
ปลาตัวติดอยู่ในแห ฉะนั้น".

ลำดับนั้น พระเจ้าวิเทหะให้ตีกลอง
ป่าวประกาศให้เล่นมหรสพในพระนครว่า
"มหาชนทั้งหลาย จงเล่นมหรสพใหญ่
ตลอดเจ็ดวันเถิด ชนเหล่าใดมีความ

อิมมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตุถา อาท

รักใคร่ในเรา, ชนเหล่านั้นทั้งหมดจงทำ
สักการะและความนับถือแก่มโศภนบัณฑิต
เถิด". พระศาสดาเมื่อจะประกาศข้อความ
นี้ จึงตรัสว่า

๗๗๙. "อาหณฺณนฺตุ สพฺพวีณา
ภริโย เทนฺทิมานิ
ธมนฺตุ มาคธา สงฺขา
วคฺคฺช นทฺนฺตุ ทฺนฺทฺทฺทฺทฺ"ติ.

๗๗๙. "ชาวเมืองทั้งหลายผู้นับเนื่อง ใน
แคว้นมคธ จงดีดพิณทั้งปวง
จงตีกลองเล็ก กลองใหญ่ และ
มโหระทึก จงพากันให้ร้องบันลือ
สงเสียงให้เซ็งแซ่".

ตตฺถ อาหณฺณนฺตุติ วาทิยนฺตุ.
มาคธา สงฺขาทิ มคธรรณฺเจ
สณฺชาตสงฺขา. ทฺนฺทฺทฺทฺทฺติ มหาภริโย.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จงดีด
ได้แก่ คนเล่นดนตรี จงดีดสี (พิณ). คำว่า
ชาวเมืองผู้นับเนื่องในแคว้นมคธ ได้แก่
ผู้นับว่าเกิดแล้ว ในแคว้นมคธ. คำว่า
ทฺนฺทฺทฺทฺทฺ แปลว่า กลองใหญ่.

อถ เต นาครา จ ชนปทา
จ ปกตियาว ปณฺชิตสฺส สกุการิ
กตฺตุกามา ภริสทฺทํ สุตฺวา อติเรกตริ
สกุการิ กริสุ. ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต
สตุถา อาท

ครั้งนั้น ชาวเมืองและชาวชนบท
เหล่านั้น โดยปรกติเป็นผู้ใคร่จะทำสักการะ
แก่มโศภนบัณฑิต ได้ยินเสียงกลองก็พากัน
ทำสักการะแก่มโศภนบัณฑิตเหลือล้น.
พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศข้อความ
นั้น จึงตรัสว่า

๗๘๐. "โอโรธา จ กุมารา จ
เวสิยานา จ พฺราหฺมณา
พฺหุ อณฺณนฺจ ปานนฺจ
ปณฺชิตสฺสสาภิหารยฺ."

๗๘๐. "พวกนางสนม พวกกุมาร พวก
พ่อค้า และพวกพราหมณ์ต่างก็
นำเอาข้าวและน้ำเป็นอันมาก มา
ให้แก่มโศภนบัณฑิต.

๗๘๑. หตุธาโรหา อนীগฺงฺจา
 ฤทิกา ปตฺติการกา
 พหุ อนุญฺจ ปานญฺจ
 ปณฺทิตสฺสากิหารยฺ.

๗๘๒. สมากตา ชนปทา
 เนคมา จ สมากตา
 พหุ อนุญฺจ ปานญฺจ
 ปณฺทิตสฺสากิหารยฺ.

๗๘๓. พหุชฺชโน ปสนฺโนสิ
 ทิสฺวา ปณฺทิตมาคตํ
 ปณฺทิตมฺหิ อนุปฺปตฺเต
 เจลฺกฺเขไป ปวตฺตถา"ติ.

ตตฺถ **โอโรธา** จาติ อุกฺกมฺพราเทวี
 อาที กตฺวา อนุเตปฺริกา. **อภิหารยฺนฺติ**
 อภิหาราเปสฺสุ, ปหิณฺนีสุติ อตฺถ. **พหุชฺชโน**ติ
 ภิกฺขเว นครวาสี จ จตฺตฺวารคามวาสี
 จ ชนปทวาสี จ พหุชฺชโน ปสนฺโน
 อาสิ. **ทิสฺวา ปณฺทิตมาคตฺนฺติ** ปณฺทิตํ
 มิถิลี อาคตํ ตํ ทิสฺวา.

๗๘๑. พวกกองข้าง พวกกองม้า พวก
 กองรถ พวกกองรบต่างก็นำเอา
 ข้าวและน้ำเป็นอันมาก มาให้แก่
 มโหสถบัณฑิต.

๗๘๒. ชาวชนบทและชาวนิคมน ประชุม
 พร้อมกัน ต่างก็นำเอาข้าวและน้ำ
 เป็นอันมาก มาให้มโหสถบัณฑิต.

๗๘๓. ชนเป็นอันมาก ได้เห็นมโหสถ-
 บัณฑิตกลับมา ต่างก็พากัน
 เลื่อมใส ครั้นเมื่อมโหสถบัณฑิต
 มาถึงมิถิลานคร ก็พากันยกธงขึ้น
 โบกไปมาอยู่".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า พวก
 นางสนม ความว่า พวกนางสนมฝ่ายใน
 มีพระนางอุกฺกมฺพราเทวีเป็นต้น. คำว่า
 พากันนำมา ได้แก่ ให้นำข้าวและน้ำมาให้
 (แก่มโหสถบัณฑิต) อธิบายว่า มหาชน
 ส่งข้าวและน้ำไปให้บัณฑิตแล้ว. คำว่า
 ชนเป็นอันมาก ความว่า ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย ชนเป็นอันมาก คือชนที่อยู่ใน
 พระนคร ชนที่อยู่บ้านทั้ง ๔ ประตู่ และ
 ชนที่อยู่ชนบท เป็นผู้เลื่อมใสแล้ว. คำว่า
 เห็นมโหสถบัณฑิตมา ความว่า มหาชน
 เห็นมโหสถบัณฑิตกลับมามิถิลานคร.

ปวตตภาติ ปณฺฑิตมฺหิ มิถิลํ อนุปฺปตฺเต
 “อัย ใน ปจฺมเมว ปจฺจามิตฺตวสฺสคตฺ
 ราชานํ โมเจตฺวา เปเสตฺวา ปจฺฉา
 เอกสตราชาโน อญฺญมญฺญํ ขมาเปตฺวา
 สมคฺเค กตฺวา จุฬนฺีราชานํ ปสาเทตฺวา
 เตน ทินฺนทินฺนํ มหนฺตํ ยสฺ อาทาย
 อาคโตติ วตฺวา ตฺถุจฺจิตฺเตน มหาชเนน
 ปวตฺติโต เจลฺกฺเขโป ปวตฺตถ.

อถ มหาสตุโต ฉณาวสาเน
 ราชกฺลํ คนฺตฺวา “มหาราช จุฬนฺีรญฺโ
 มาตรญฺจ เทวญฺจ ปฺตฺตญฺจ สีมฺเมว
 เปเสตฺุ วฏฺฏตี”ติ อาน. ราชฯ ตสฺส
 วจฺนํ สุตฺวา “สาธฺู ตาต เปเสหิ”ติ
 อาน. โส เตสฺสฺ ติณฺณํ ชนํ
 มหนฺตํ สกฺการํ กตฺวา อตฺตนา สทฺธิ
 อาคตเสนายปี สกฺการสมฺมานํ กตฺวา
 เตปี ตโย ชเน มหนฺเตน ปรีวารเณ
 อตฺตโน ปรีเสหิ สทฺธิ เปเสสิ.
 ญญภา อตฺตโน ทินฺนา สตภริยาโย
 จ จตฺตาริ ทาสีสตานิ จ นนฺทาเทวีย
 สทฺธิ เปเสสิ, อตฺตนา สทฺธิ อาคต-
 เสนปี เตหิ สทฺธิ เปเสสิ.

คำว่า โบกอยู่ไปมา ความว่า ครั้นเมื่อ
 มโหดบัณฑิตกลับถึงมิลินนคร โดย
 ลำดับ มหาชนมีใจยินดีแล้ว กล่าวว่
 “มโหดบัณฑิตนี้ ได้ปลดเปลื้องพระราช
 ผู้ถึงอำนาจของปัจฉามิตรส่งกลับมาก่อน
 ที่เดียว ภายหลังยังพระราชฯ ๑๐๑ ให้
 งดโทษกันและกัน แล้วทำให้พร้อมเพรียง
 กัน ยังพระราชฯ จุฬนฺีให้เลื่อมใส พาเอา
 ยศใหญ่ ที่พระเจ้าจุฬนฺีพระราชทาน
 กลับมา ดังนี้ อันมหาชนให้เป็นไปแล้ว
 ได้พากันยกธง (แผ่นผ้า) ขึ้นโบกไปมา.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เข้าไปสู่
 ราชสกุลในวันสุดท้ายมหรสพ กราบทูล
 พระเจ้าวิเทหะว่า “ข้าแต่มหाराชเจ้า ควร
 พระองค์จะส่งพระราชชนนี พระเทวี และ
 พระโอรส ของพระเจ้าจุฬนฺีกลับโดยเร็ว”.
 พระเจ้าวิเทหะทรงสดับคำ ของมโหด
 จึงตรัสว่า “ดีละพ่อ เจ้าจงส่งไปเถิด”.
 มโหดทำสักการะอันใหญ่แก่ชนทั้ง ๓
 เหล่านั้น และทำสักการะสมมานะ แม่แก่
 เสนาผู้มากับตน ส่งกษัตริย์ทั้ง ๓ แม้นั้น
 กับพวกคนของตน ไปด้วยบริวารเป็นอัน
 มาก. ส่งภรรยา ๑๐๐ คน ทาสี ๔๐๐ คน
 ที่พระราชฯ จุฬนฺีพระราชทานแก่ตน มอบ
 ถวายไปกับพระนางนันทาทเทวี และส่งแม่
 เสนาผู้มากับตนไปพร้อมกษัตริย์ทั้ง ๓ นั้น.

นันทาทเหวี ธีตรัง อาลงคิตฺวา สีสํ
 จุมฺพิตฺวา “อาปุจฺฉามิ ตฺวํ อมฺม,
 คมิสฺสามิ อมฺมา”ติ วตฺวา มหนฺเตน
 สทฺเทน ปริเทวี. ปญฺจาลจฺนุทีปि มาตริ
 วนฺทิตฺวา “อมฺม มา มํ ตาว
 ปชหา”ติ ปโรทิ. เต มหนฺเตน
 ปริวารेณ นครา นิกุมฺमितฺวา อญฺฺพพฺเพน
 อุตฺตรปญฺจาลนฺครํ สมฺปาปุณฺสีสุ.

อถ ราชา มาตริ ปุจฺฉิ “กิ อมฺม
 วิเทหฺรณฺญา เต สงฺคโห กโต”ติ.
 “ตาด กิ กเถสิ, โส มํ เทวตาญฺจानะ
 จเปตฺวา สกฺกการมกาสิ, นนฺทาเทวีปิ
 มาตฺรญฺจानะ จเปสิ, ปญฺจาลจฺนุทํ
 กนิฏฺจํ ภาติกญฺจानะ จเปสิ”ติ. ตํ
 สุตฺวา ราชา อติวิย ตฺสิตฺวา
 พหุปณฺณาการิ เปเสสิ. เต ตโต
 ปญฺจาย อฺโกปิ สมคฺคา สมฺไมทมานา
 วสีสุติ.

มหาอุมฺมํคกณฺฑํ นิฏฺจิตํ.

พระนางนันทาทเหวีสวมกอดพระธิดาจุมพิต
 ที่พระเศียรตรัสว่า “แน่ะแม่ มารดาจะลา
 เจ้าละ, แน่ะแม่ มารดาจักไปละ” ดังนี้
 ทรงกั้นแสงด้วยเสียงอันดัง. ฝ่ายพระนาง
 ปัญจาลจันที กราบพระราชมารดา ทรง
 กั้นแสงว่า “ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่อย่า
 ทรงทิ้งลูกก่อน”. กษัตริย์ทั้ง ๓ พระองค์
 เหล่านั้นทรงออกจากพระนครด้วยบริวาร
 อันใหญ่ ก็ถึงอุตรปัญจาลนครโดยลำดับ.

ลำดับนั้น พระเจ้าพรหมทัตทูลถาม
 พระชนนีว่า “ข้าแต่พระมารดา พระเจ้า
 วิเทหะ ทรงทำสงเคราะห์แก่พระองค์
 อย่างไร”. พระนางสลากราชชนนีตรัส
 ตอบว่า “แน่ะพ่อ เจ้าตรัสอะไร, พระเจ้า
 วิเทหะ ตั้งแม่ไว้ในฐานเป็นเทวดา ทรงทำ
 สักการะ ตั้งพระนางนันทาทเหวีไว้ในฐาน
 เป็นพระราชมารดา ตั้งปัญจาลจันทกุมาร
 ไว้ในฐานเป็นราชกนิฏฐภาดา”. พระเจ้า
 จุลนีได้ทรงสดับพระราชชนนีรับสั่ง ก็ทรง
 ยินดีเหลือเกิน ทรงส่งเครื่องราชบรรณาการ
 เป็นอันมาก ไปถวายพระเจ้าวิเทหะ.
 จำเดิมแต่กาลนั้น กษัตริย์ทั้ง ๒ พระนคร
 ก็พร้อมเพรียงกันชื่นชมอยู่โดยปกติสุข
 ด้วยประการฉะนี้.

มหาอุมฺมํคกัณฺฑํ จป.

ปญฺจาลจฺนฺที รมฺโถ ปิยา
 มนาปา อโหสิ. สปิ ทฺติเย สํวจฺจเร
 ปฺตฺตํ วิชายิ. ตสฺส ทสเม สํวจฺจเร
 วิเทหราชา กาลมกาสิ. โพิสฺตฺโต
 ตสฺสเสว ฉตฺตํ อสฺสาเปตฺวา “เทว อหํ
 ตว อยฺยกสฺส จุฬนโรโถ สนฺติกํ
 คมิสฺสามิ”ติ อาปฺจฺฉิ. “ปณฺทิต มา
 มํ ทหรํ จฺจฺเทตฺวา คมิตฺถ, อหํ
 ตํ ปิตฺตฺจฺฉเน จเปตฺวา สกฺกาโร
 กริสฺสามิ”ติ.

ปญฺจาลจฺนฺทีปิ โพิสฺตฺตํ “ปณฺทิต
 ตุมฺหากํ คตกาเล อญฺญํ ปฏิสฺสรณํ
 นตฺถิ, มา คมิตฺถา”ติ ยาจิ. โสปิ
 “มยา รมฺโถ ปฏินฺญา ทินฺนา น
 สกฺกา มยา อคฺนฺตฺนุ”ติ. มหาชนสฺส
 อติกลฺลนํ ปรีเทวนตฺสเสว อตฺตโน
 อฺปฺจฺจเก คเหตุวา นครา นิกฺขมิตฺวา
 อุตฺตรปญฺจาลนฺครํ คโต.

ราชา ปณฺทิตสฺส อาคมนํ สุตฺวา
 ปจฺจคฺคฺนฺตฺวา มหนฺเตน ปรีวาเรน

พระนางปัญจาลจันทีได้เป็น ผู้เป็น
 ที่รัก เป็นที่ชอบพระราชหฤทัยของพระเจ้า
 วิเทหะ. ฝ่ายพระนางได้ประสูติพระโอรส
 ในปีที ๒. พระเจ้าวิเทหะได้เสด็จทิวงคต
 ในปีแห่งพระราชกุมารนั้น มีพระชนมายุ
 ได้ ๑๐ พรรษา. พระโพิสฺตฺวให้ยก
 เศวตฉัตรแก่พระราชกุมารนั้น แล้วทูล
 ล่าว่า “ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์จัก
 ไปสู่สำนักของพระเจ้าจูลนี พระอัยกา
 ของพระองค์”. พระราชาตรัสว่า “แน่ะท่าน
 บัณฑิต ท่านอย่าทิ้งข้าพเจ้าผู้ยังเป็นเด็ก
 ไปเสีย, ข้าพเจ้าตั้งท่านในฐานะเป็นบิดา
 จักทำสักการบูชาท่าน”.

แม้พระนางปัญจาลจันทีผู้ชนนี ก็ทรง
 วิงวอนพระโพิสฺตฺวว่า “แน่ะบัณฑิต
 ในกาลเมื่อท่านไปแล้ว ที่พึ่งอื่นของ
 ข้าพเจ้าไม่มี ท่านอย่าไปเลย”. แม้มโศก
 นั้นทูลว่า “ข้าพระองค์ได้ให้ปฏิญญาแก่
 พระเจ้าจูลนี ผู้พระราชบิดาของพระองค์
 ไว้แล้ว, ข้าพระองค์ไม่สามารถเพื่อจะ
 ไม่ไป”. เมื่อมหาชนคร่ำครวญอยู่อย่าง
 น่าสงสาร ก็พาพวกปฏิบัติตนออกจาก
 พระนครไป ถึงอุตตรปัญจาลนครแล้ว.

พระราชจูลนีพรหมทัต ทรงสดับว่า
 มโศกบัณฑิตมาถึง ก็เสด็จต้อนรับ ให้

นครี ปเวเสตฺวา มหนฺตํ เคหํ ตสฺส
 ทตฺวา จเปตฺวา ปจฺมทินฺเน อสีตिकाเม
 อณฺณํ โภคํ อทาสี. โส ตํ
 ราชานํ อุปฺภูจาสี. ตทา เภรี นาม
 ปริพฺพาชิกา ราชเคเห ปริภุชฺชติ, สา
 ปณฺทิตา วยตฺตา. ตาย มหาสตุโต
 น ทิฏฺฐปฺพุโพ, “มโหสถปณฺทิตอ กิร
 ราชานํ อุปฺภูจาสี”ติ สทฺทเมว สุณฺนาติ.
 เตนาปี สา น ทิฏฺฐปฺพุพา. “ภเวรี
 นาม ปริพฺพาชิกา กิร ราชเคเห
 ภุชฺชตีติ สทฺทเมว สุณฺนาติ. นนฺทาเทวี
 ปน “ปณฺทิตอ อมฺหากํ ปิยวิปฺโยคํ
 กตฺวา อเมห กิลเมสี”ติ โพิสฺสตุเต
 อนตฺตมฺนา อโหสิ.

สา ปณฺจสตา วลฺลภิตฺติโย อาณาเปสิ
 “ตฺตฺเมห มโหสถสฺส เอกํ โทสํ
 อุปฺจาเวตฺวา รณฺโอบ อนตฺเร
 ปริภินฺทิตุํ วายมถา”ติ. ตา ตสฺส
 อนตฺตรํ โอลิเกนฺตฺติโย วิจฺรฺนฺติ.

มโหสถเข้าไปสู่พระนครด้วยบริวารเป็นอัน
 มาก พระราชทานเคหสถานหลังใหญ่
 ให้มโหสถนั้นพักอยู่ ได้พระราชทาน
 บ้าน ๘๐ หลัง ที่พระองค์ประทานแล้ว
 แต่ครั้งแรก และโภคสมบัติอื่น. มโหสถ
 นั้น ก็บำรุงพระราชาานั้น. ในกาลนั้น
 มีนางปริพาชิกาคนหนึ่ง ชื่อภเวรี ย่อมฉัน
 อยู่ในพระราชนิเวศน์, นางเป็นบัณฑิต
 ฉลาด. นางไม่เคยเห็นมโหสถ, นางได้
 สดับแต่กิตติศัพท์ว่า “ได้ยินว่ามโหสถ-
 บัณฑิตปฏิบัติพระราชา”. แม้มโหสถนั้น
 ก็ไม่เคยเห็นนาง. มโหสถได้ยินแต่
 กิตติศัพท์ว่า “ได้ยินว่านางปริพาชิกา
 ชื่อภเวรี ฉันในพระราชนิเวศน์”. แต่พระนาง
 นั้นทาเทวีไม่ชอบพระทัยในพระโพธิสัตว์
 ด้วยทรงดำริว่า “มโหสถบัณฑิตทำความ
 วิปโยคจากของรักแก่เรา ยังเราให้
 ลำบาก”.

พระนางจึงรับสั่งสตรีคนสนิท ๕๐๐ คน
 ว่า “เจ้าทั้งหลายจงพยายามเตรียมหา
 โทษของมโหสถบัณฑิตอย่างหนึ่ง เพื่อ
 ยุยงให้แตกกันในระหว่างพระราชา”. สตรี
 คนสนิทเหล่านั้นเที่ยวมองดูโทษในระหว่าง
 ของมโหสถบัณฑิตนั้น.

อถกทิวส์ สภา ปริพาชิกา
 ภุชิตุวา นิภมณดี โภธิสตต์
 ราชูปฏฐาน อาคจณนต์ ราชคณ
 ปสสิ. โส ตั วนุติตุวา เอกมณตรี
 อฏจาสี. สภา จินเตสิ “อัย กิร
 ปณฺทิตโต ชานิสฺสาม ตาวสฺส ปณฺทิต-
 ภาวํ วา อปณฺทิตภาวํ วา”ติ.
 หตฺถมฺพทาย ปณฺหํ ปุจฺจณฺตี โภธิสตต์
 โอลิเกตุวา หตฺถํ ปสาเรสิ. สภา กิร
 “กัทิสํ ปณฺทิตํ ราชา ปฺรเทศโต
 อาเนตุวา อิทานิ ปฏฺชคฺคตี, น
 ปฏฺชคฺคตี”ติ. มนสาว ปณฺหํ ปุจฺจ.
 โภธิสตฺโต “อัย หตฺถมฺพทาย มํ
 ปณฺหํ ปุจฺจตี”ติ ฌตฺวา ปณฺหํ
 วิสขุเชนฺโต หตฺถมฺภูจิมกาสี.

โส กิร “อัยเย ราชา มม ปฏฺญณฺ
 คเหตุวา ปกฺโกสาเปตุวา อิทานิ ทพฺหํ
 มฺภูจิว ชาโต, น เม อทินฺนปฺพพฺ
 กิณฺจึ เทตี”ติ มนสาว ปณฺหํ
 วิสขุเชสิ. สภา ตสฺส กถํ ฌตฺวา
 หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา อตฺตโน สีสํ
 ปฺรามสิ. เตน อิทํ ทสฺเสตี “ปณฺทิต
 สเจ กิลมสิ, มยํ วิย กสฺมา น
 ปพฺพชิสฺสสิ”ติ. ตํ ฌตฺวา มหาสฺตฺโต

ต่อมาวันหนึ่ง นางปริพาชิกานั้น
 ฉับแล้ว ออกจากพระราชนิเวศน์ เห็น
 พระโภธิสัตว์กำลังมาสู่ที่บำรุงพระราช
 ที่พระลานหลวง. พระโภธิสัตว์นั้นจึงไหว้
 นางปริพาชิกานั้นแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควร
 ส่วนหนึ่ง. นางปริพาชิกานั้นคิดว่า
 “ได้ยินว่ามโหสถนี้เป็นบัณฑิต เราจักรู้
 ความที่เธอเป็นบัณฑิตหรือไม่เป็นบัณฑิต
 ก่อน”. นางปริพาชิกาเมื่อจะถามปัญหา
 ด้วยเครื่องหมายแห่งมือ จึงแลดูพระ-
 โภธิสัตว์แล้วแบมือออก. ได้ยินว่านาง
 ถามปัญหาด้วยใจว่า “พระเจ้าจุลนีนำ
 มโหสถบัณฑิตมาแต่ประเทศอื่น เดียวนี้
 ทรงบำรุงเช่นไร หรือไม่ได้ทรงบำรุง.”
 พระโภธิสัตว์รู้ว่า “นางปริพาชิกานี้ ถาม
 ปัญหาเราด้วยเครื่องหมายแห่งมือ” เมื่อ
 จะแก้ปัญหาก็กำมือ.

ได้ยินว่ามโหสถนั้น แก้ปัญหาด้วยใจว่า
 “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระราชาทรงรับ
 ปฏฺญญาของข้าพเจ้า แล้วให้เรียกมา
 บัดนี้ เป็นดุจกำพระหัตถ์ไว้มั่น ยังไม่
 พระราชทานอะไร ๆ ที่พระองค์ยังไม่เคย
 พระราชทานแก่ข้าพเจ้า”. นางภริ-
 ปริพาชิกานั้น รู้ถ้อยคำของมโหสถ
 จึงยกมือขึ้นลูบศีรษะของตน. นางแสดง
 ข้อความนี้ด้วยกิริยานั้นว่า “ดูกรบัณฑิต

อดุตโน กุจฺฉี ปรามสี. เตน อิทํ
ทสฺสเสติ “อยุเย มม โปเสตพฺพา
ปุตฺตทารา พฺหุ, เตน น ปพฺพชามิ”ติ.
อิตฺติ สว หตฺถมฺพททาย ปณฺหิ ปุจฺฉิตฺวา
อดุตโน อาวาสเมว อคมาสี. มหา-
สตุตฺตปิ ตํ วนฺทิตฺวา ราชูปฏฺฐานํ
คโต.

นนฺทาเทวียา ปยุตฺตา วสฺสภิตฺติโย
สีหปณฺชเร จิตา ตํ กิริยํ ทิสฺวา
จฺุพฺนีรวณฺโณ สนฺตํกํ คนฺตฺวา “เทว
มโหสเถ ภาวีปริพฺพาชิกาย สทฺธิ เอกโต
หุตฺวา ตุมฺหากํ ราชฺชํ คนฺทิตฺกาโม
ตุมฺหากํ ปจฺจตฺติโก โหตี”ติ ปริภินฺทิสฺสุ.

ตํ สุตฺวา ราชา อาห “กึ वो ทิฏฺฐจฺ
วา สุตฺ วา”ติ. “มหาราชฺ ปริพฺพาชิกา
ภฺุชิตฺวา ปาสาทา โอตฺรนฺตี มโหสเถ
ทิสฺวา ราชานํ หตฺถตลฺลํ วิย ขลมนฺทลฺลํ
วีย จ สมํ กตฺวา ราชฺชํ อดุตโน
หตฺถคตฺติ กาทฺตุํ สกฺโกสิ”ติ หตฺถํ
ปสาเรสี. มโหสเถปิ ขคฺคคณฺณาการิ

ถ้าท่านลำบาก ทำไมท่านจึงไม่บวช
เหมือนอาตมะเล่า”. พระมหาสัตว์รู้
ความนั้นจึงลูบท้องของตน. พระโพธิสัตว์
แสดงข้อความนี้ด้วยกิริยานั้นว่า “ข้าแต่
ผู้เป็นเจ้า บุตรและภรรยาของข้าพเจ้า
ที่จะต้องเลี้ยงดูมีมาก เพราะเหตุนั้น
ข้าพเจ้าจึงยังบวชไม่ได้”. นางภรีปริพาชิกา
นั้นถามปัญหาด้วยเครื่องหมายแห่งมือ
ด้วยประการฉะนี้ แล้วกลับไปที่อยู่
ของตน. ฝ่ายพระมหาสัตว์ให้วังนางภรี
แล้วได้ไปสู่ที่บำรุงพระราชา.

พวกสตรีคนสนิทที่พระนางนั้นทาเทวี
ประกอบไว้ ยืนอยู่ที่สีหบัญชรเห็นกิริยา
ของคนทั้งสองนั้น จึงไปสู่ราชสำนักของ
พระเจ้าจุลนีราชา ทูลยุยงว่า “ข้าแต่
สมมติเทพ มโหสเถเป็นพวกเดียวกันกับ
นางภรีปริพาชิกา ใครจะชิงเอาราชสมบัติ
ของพระองค์. เป็นศัตรูของพระองค์”.

พระราชาทรงสดับคำนั้น จึงตรัสว่า
“พวกเจ้าได้เห็นหรือ หรือได้ฟังอะไร”.
สตรีเหล่านั้น กราบทูลว่า “ข้าแต่มหาราช
นางปริพาชิกาฉันแล้ว ลงจากปราสาท
เห็นมโหสเถเหยียดมือออกด้วยหมายความว่า
‘ท่านสามารถทำพระราชาให้เป็นดัง
ฝ่ามือ หรือให้เสมอเป็นดังลานนวดข้าว

ทสฺเสนฺโต 'กตฺติปาหจฺเจน รมฺโอบ สีสํ
 ฉินฺทิตฺวา ราชํ อตฺตโน หตฺถคตํ
 กริสฺสามี'ติ มฺภูจิมกาสี. สว 'สีสเมว
 ฉินฺทหี'ติ อตฺตโน หตฺถํ อุกฺขิปิตฺวา
 สีสํ ปรามสิ. มโหดโธ 'มชฺเชเยว ตํ
 ฉินฺทิสฺสามี'ติ อฺทริ ปรามสิ, มหาราช
 อปฺปมตฺตา โหด, ปจฺมํ มโหดํ
 ชฺวเตตฺตํ วตฺตตี'ติ. โส ตาสํ กถํ
 สุตฺวา จินฺตสิ "น สกฺกา ปณฺทิตฺน
 มยิ ทสฺสิตฺตํ ปรีพฺพชิกํ ปุจฺฉิตฺวา
 ชานิสฺสามี'ติ.

โส ปุณฺทิวเส ปรีพฺพชิกาย
 ภูตฺตกาเล ตํ อฺปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉิ
 "อเยเย กจฺจि โว มโหดปณฺทิต
 ทิฏฺฐิ"ติ. "อาม มหาราช, หิยฺโย
 เม อิตฺโต ภูตฺติตฺวา นิกฺขมฺนฺติยา
 ทิฏฺฐิ"ติ. "โกจฺจि ปน โว กถาสลฺลาไป
 อโหสิ"ติ. "มหาราช อมฺหากํ สลฺลาไป
 นตฺถิ, 'โส ปน ปณฺทิต'ติ สุตฺวา
 'สเจ ปณฺทิต อิทํ. ชานิสฺสตี'ติ,
 หตฺถมฺทฺทาย นํ ปณฺทํ ปุจฺฉิ 'ปณฺทิต
 กจฺจิ เต ราชว ปสวริตฺตโธ,
 สงฺกฺปิตฺตโธ, กจฺจิ ตํ สงฺกฺณฺหาติ น

แล้วทำราชสมบัติให้ถึงเงื้อมมือตน". ฝ่าย
 มโหด เมื่อแสดงอาการจับดาบ ได้กำ
 มือเข้าหมายความว่า 'เราจักตัดศีรษะ
 พระราชา โดยวันล่วงไปเล็กน้อย แล้ว
 จักทำราชสมบัติให้ถึงเงื้อมมือตน', นาง
 ปรีพชิกายกมือของตน ขึ้นลูบศีรษะ
 หมายความว่า 'ท่านจักตัดศีรษะพระราชา
 เท่านั้นหรือ', มโหดลูบท้องหมายความว่า
 'เราจักตัดกลางตัวด้วย'. ข้าแต่มหาราช
 ขอพระองค์จงไม่ประมาท พระองค์ควร
 ชำมโหดเสียก่อน" ดังนี้. พระราชาทรง
 สดับคำสตรี้เหล่านั้น ทรงดำริว่า "มโหด
 บัณฑิตไม่อาจประทุษร้ายในเรา เราจัก
 ถามนางปรีพชิกา ดู ก็จักรู้ความจริงได้".

ในวันต่อมา ในเวลานางปรีพชิกา
 ฉับแล้ว พระราชานั้นเข้าไปหานาง
 ตรัสถามว่า "ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ท่านพบ
 มโหดบัณฑิตบ้างหรือ". นางทูลว่า "พบ
 พระเจ้าข้า เมื่อวานนี้อาตมะฉับแล้ว
 ออกไปจากที่นี่ได้พบเธอ". พระราชา
 ตรัสถามว่า "ได้เจรจาสนทนาอะไรกับ
 เธอบ้าง". นางทูลว่า "ข้าแต่มหาราชไม่มี
 การเจรจากัน อาตมะได้ยินว่า 'กิมโหด
 นั้นเป็นนักปราชญ์' จึงถามปัญหาเธอ
 ด้วยเครื่องหมายแห่งมือ ด้วยคิดว่า
 'ถ้าเธอเป็นนักปราชญ์ เธอจักรู้ปัญหานี้'

สงฺคณฺหาตี'ติ หตฺถํ ปสาเรสี ปณฺทิตโต
 'ราชา มม ปฏิญฺญํ คเหตุวา
 ปกฺโกสิตฺวา อิทานิ กิณฺจि น เทตี'ติ
 มุญฺจิมกาสิ, อถาหํ 'ตวํ สเจ กิลมสิ,
 มยํ วिय กสฺมา น ปพฺพชสี'ติ สีสํ
 ปรามสี, โสปี 'มม โปเสตพฺพา
 ปุตฺตทารา อติพฺหู, พฺหุณี อุตฺรานิ
 ปุเรตพฺพานิ, เตน น ปพฺพชามี'ติ
 อตฺตโน กุจฺฉิ ปรามสี'ติ. "กึ ปณฺทิตโต
 อยฺเย มโหสถ"ติ. "อาม มหาราช
 ปจฺวีตเล อญฺเอย ตาทีโส ปณฺทิตโต
 นาม นตฺถิ"ติ อาท.

ราชา ตสฺสา กถํ สุตฺวา ตํ
 วนฺทิตฺวา อยฺเยเชสิ. ตสฺสา คตกาเล
 ปณฺทิตโต ราชูปฺภูจันํ ปวิญฺจ. อถ นํ
 ราชา ปุจฺฉิ "กจฺฉิ เต ปณฺทิต
 เภรีปริพาชิกา ทิฏฺฐา"ติ. "อาม
 มหาราช หิยฺเย อิต นิกฺขมนฺตี
 ตํ ปสฺสี, สา หตฺถมฺพุทฺทาย เอวํ มํ

จึงได้แบมือออกด้วยสำคัญรู้ว่า 'พระราช
 ของท่านเป็นผู้มีพระหัตถ์อันแบ หรือมี
 พระหัตถ์อันกำ คือ ได้ทรงสงเคราะห์
 อะไรท่านบ้าง หรือมิได้ทรงสงเคราะห์'
 มโหสถบัณฑิตได้กำมือ ให้หมายรู้ว่า
 'พระราชารับปฏิญญาของข้าพเจ้าไว้แล้ว
 ตรัสเรียกมา เดียวนี้ยังไม่ได้พระราชทาน
 อะไร', ที่นั่นอาตมะจึงลอบศิระชะให้
 หมายความว่า 'ถ้าท่านลำบากทำไมท่าน
 ไม่บวชเสียเหมือนอาตมะเล่า', ฝ่าย
 มโหสถนั้น ลอบท้วงของตนด้วยหมาย
 ให้รู้ว่า 'บุตรภรรยา อันข้าพเจ้าควรจะ
 เลี้ยงดูมีมากนักร จะต้องให้เต็มท้องกัน
 มิใช่น้อย เพราะเหตุนี้จึงบวชไม่ได้".
 พระราชาจึงตรัสถามต่อไปว่า "ข้าแต่
 ผู้เป็นเจ้า มโหสถเป็นนักปราชญ์หรือ".
 นางเภรีปริพาชิกาทูลว่า "คนอื่นชื่อว่า
 เป็นนักปราชญ์เช่นมโหสถ ย่อมไม่มีใน
 ผืนแผ่นดิน".

พระราชาก็ได้ทรงสดับค่านางเภรีนั้นแล้ว
 ทรงนมัสการเธอแล้ว ส่งไป. ในกาลแห่ง
 นางเภรีปริพาชิกานั้นกลับไปแล้ว มโหสถ
 บัณฑิตเข้าไปสู่ที่บำรุงพระราชาก็ครั้งนั้น
 พระราชาตรัสถามท่านว่า "ดูกรบัณฑิต
 ท่านเห็นนางเภรีปริพาชิก้างหรือ".
 มโหสถทูลรับพระดำรัสโดยกำหนดแห่ง

ปณห์ ปุจฉิ, อหंपิสฺสา ตเถว
 วิสขุเชสิณฺ”ติ ตาย กถิตนียาเมเนว
 กเถสิ. ราชา ตํ ทิวสํ ปสฺสิตฺวา
 ปณฺทิตสฺส เสนาปติภูจันํ อทาสิ.
 สพฺพกิจฺจანი ตเมว ปฏิจฺฉาเปสิ. ตสฺส
 ยโส มหา อโหสิ.

รณฺดา ทินฺนยसानนฺตเรเยว โส
 จินฺตฺสสิ “รณฺดา เอกปฺปหาเรเนว
 อติมหนฺตํ อิสฺสรียํ ทินฺนํ, ราชานิ โข
 ปน มาเรตฺกามาปี เอวํ กโรนฺติเยว,
 ยนฺนุนาหํ ‘มม สุหฺทโย วา นิ
 วา’ติ ราชานํ วิมฺเสยฺยํ, น โข
 ปน อญฺเอย ชานิตฺตํ สกฺขิสฺสติ,
 เภริปริพฺพาชิกา ฅาณสมฺปนฺนา, ส
 เอเกนฺอุปายเน ชานิสฺสตี”ติ จินฺตฺตฺวา
 พฺหุณี คนฺธมาลาทีนํ คเหตุวา
 ปริพฺพาชิกาย อาวาสํ คนฺตฺวา ตํ
 ปุเชตฺวา วนฺทิตฺวา “อญฺเย ตฺเมหิ
 รณฺเอย มม คุณกถาย กถิตทิวสโต
 ปฏฺจาย ราชานอชฺฌเตตฺตฺริตฺวา วิย
 มยฺหํ อติมหนฺตํ ยสํ เทติ, ตํ โข

ข้อความอันนางภริปริพาชิกาทูลแล้วว่า
 “ใช่แล้วมหาราช เมื่อวันวานข้าพระองค์
 เห็นนางปริพาชิกาผู้ออกไปจากที่นี่ นาง
 ได้ถามปัญหา กะข้าพระองค์อย่างนั้น
 ด้วยเครื่องหมายแห่งมือ แม้ข้าพระองค์
 ก็ได้แก้ปัญหานาง เหมือนอย่างนาง
 ทูลแล้วนั้นแหละ”. พระราชาจลน็ทรง
 เลื่อมใส ได้พระราชทานตำแหน่งเสนาบดี
 แก่มโศกบัณฑิตในวันนั้น. ให้มโศก
 บัณฑิตรับราชกิจทั้งปวง. มโศกได้เป็น
 ผู้มีเกียรติยศอันใหญ่แล้ว.

ในระหว่างอิสริยยศที่พระราชทาน
 แล้วนั่นเอง มโศกนั้นคิดว่า “อิสริยยศ
 อันใหญ่ยิ่งที่พระราชทาน พระราชทาน
 คราวเดียวเท่านั้น ก็แต่ว่าพระราช
 ทิ้งหลาย แม้ใครจะยั้งเราให้ตายยอมทรง
 ทำอย่างนี้เอง, ไฉนหนอเราจะทดลอง
 พระราชาว่า ‘พระองค์มีพระทัยดีต่อเรา
 หรือหาไม่’. จึงคิดว่า ‘ก็แต่บุคคลอื่น
 ไม่สามารถจักรู้ได้, นางภริปริพาชิกา
 ผู้พร้อมด้วยญาณ นางจักรู้ด้วยอุบาย
 อันหนึ่ง”. ดังนี้ จึงถือเอาของหอมและ
 ดอกไม้เป็นต้นเป็นอันมาก ไปสู่ที่อยู่
 ของนางปริพาชิกา ได้บูชานาง ไหว้แล้ว
 กล่าววว่า “ข้าแต่ผู้เป็นเจ้าจำเดิมแต่
 วันที่ท่านกล่าวคุณกถาของข้าพเจ้าแต่

ปน 'สภานเวณ วา โน สภานเวณ วา
เทตี'ติ น ชานามิ, สาธุ วตสฺส,
ตุเมห เอเกนุปาเยน รณฺโณ มยิ
สิเนหภาวํ ชานเญยาถา"ติ อาท.

สา "สาธุ"ติ ปฏิสุณิตฺวา ปุนทิวเส
ราชเคหํ คจฺจมานาว ทกรกฺขสปลนฺหิ
นาม จินฺตเสสิ. เอวํ กิรฺสฺสา อโหสิ
"อหิ จรฺปฺริโส วิย หุตฺวา อุปาเยน
ราชานํ ปณฺหิ ปุจฺฉิตฺวา 'ปณฺชิตสฺส
สุทฺทโย วา, โน วา'ติ ชานิสฺสสามิ
นนฺ"ติ. สา คนฺตฺวา กตฺถตฺตกิจฺจจา
นีสฺสิทฺติ. ราชานํ ตํ วนฺชิตฺวา เอกมฺนุตฺ
นีสฺสิทฺติ. ตสฺสฺสา เอตทโหสิ "สเจ ราชานํ
ปณฺชิตสฺส ทฺทโย ภวิสฺสติ, ปณฺหิ
เม ปุณฺโณ อตฺตโน ทฺทโยภาวํ
มหาชนสฺส มชฺฌเมเยว กเถสฺสติ, ตํ
อญฺตํ เอกมฺนุเต ตํ ปุจฺฉิสฺสามิ"ติ.
สา "รโห ปุจฺจาสิสามิ มหาราชานํ"ติ
อาท. ราชานํ มนุสฺเส ปฏิกฺกมาเปสิ.
อถ นํ สา อาท "มหาราช ปณฺหิ ตํ
ปุจฺฉิสฺสามิ"ติ. "ปุจฺฉถ อญฺเย, ชานนฺโต
กเถสฺสามิ"ติ. อถ สา ทกรกฺขสปลนฺหิ
ปุจฺฉนฺตี ปจฺมํ คาทมาท

พระราชานํ พระราชานํพระราชนายค
อันยิ่งใหญ่แก่ข้าพเจ้า ราวกระจะ
ท่วมทับ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ 'พระราชานํ
พระราชนานโดยปรกติหรือไม่ใช่', จึง
กล่าวต่อไปว่ 'เป็นการดีหนอท่าน
พึงรู้ความที่พระราชานํ ทรงโปรดปราน
ในข้าพเจ้า โดยอุบายอย่างหนึ่งเถิด".

นางเมรีตอบรับคำว่ "ดีละ" ในวันต่อมา
เมื่อเข้าไปสู่พระราชนิเวศนํได้คิดปัญหา
ชื่อว่า ทกรกฺขสปลนฺหา. ดังได้สดับมา
ความปริวิตกได้มีแก่นางเมรีว่ "เราเป็น
เหมือนคนสอดแนม จักทูลถามปัญหาแก่
พระราชานํโดยอุบายก็จักรู้ว่ 'พระองค์
มีพระหทัยดี ต่อมโหสถหรือหาไม่ เราจัก
รู้เรื่องนั้น' นางไปทำภักติกแล้วนั่งอยู่.
ฝ่ายพระราชานํทรงนมัสการนางเมรีแล้ว
นั่งอยู่ ณ ส่วนหนึ่ง. ความปริวิตกได้มีแก่นาง
เมรีว่ "ถ้าพระราชานํจักมีพระหทัย
ร้ายต่อมโหสถบัณฑิต อันเราทูลถาม
ปัญหา จักตรัสความที่พระองค์มีพระหทัย
ร้าย ในท่ามกลางมหาชน, ชื่อนั้นจะไม่
สมควร, เราจักทูลถามพระองค์ในที่ควร
แห่งหนึ่ง". นางจึงทูลพระองค์ว่ "ข้าแต่
มหาราชเจ้าอาตมะปรารณาน่าที่ลับ".
พระราชานํจึงให้ชนทั้งหลายหลีกไปเสีย.
ลำดับนั้น นางเมรีจึงทูลขอโรกาส

พระราชอาว "ข้าแต่มหाराชเจ้า อาตมะ จักทูลถามปัญหาพระองค์". พระราชา ทรงอนุญาตว่า "ถามเถิดผู้เป็นเจ้า เมื่อ ข้าพเจ้ารู้ก็จักกล่าวแก่". ลำดับนั้น นางเริปริพาชิกานั้น เมื่อจะทูลถาม ทกรักษปัญหา จึงกล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

“สเจ โว วุยมานานัน
สตตุนัน อุกกณณเว
มนุสฺสพฺลิมเสนาโน
นาวี คณฺเหยฺย รกฺขโส
อนุปฺพุพฺพิ กถํ ทตฺวา
มฺฤเจสิ ทกรกฺขโส”ติ.

“ถ้าว่ามีเสื้อน้ำผู้แสวงหามนุษย์พลี ฟิงจับเรือของพระองค์ทั้ง ๗ คน ซึ่งเล่นไปอยู่ในห้วงน้ำ พระองค์ จะประทานใครอย่างไร โดยลำดับ แก่มีเสื้อน้ำจึงจะพ้น”.

ตตฺถ สตฺตุนนฺนติ ตฺมฺหากํ มาตา
จ นนฺทาเทวี จ ตฺธิณมฺนฺตีกุมาโร จ
ธฺนุเสขสหาโย จ ปุโรหิตो จ มโหสถ
จ ตฺเมห จาติ อิมสํ สตฺตุนัน.
อุทกณฺณเวติ คมฺภีรวิตฺถเต อุทเก.
มนุสฺสพฺลิมเสนาโนติ มนุสฺสพฺลึ คเวสนฺโต.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เจ็ดคน ความว่า เจ็ดคนเหล่านี้ คือพระสลาทเทวี พระราชชนนี ๑ พระนางนันทาเทวี พระมเหสี ๑ พระติชิตมันตีกุมาร พระอนุชา ๑ ธนุเสขกุมารพระสหาย ๑ เกวัญพราหมณ์ราชปุโรหิต ๑ มโหสถ บัณฑิต ๑ พระองค์ ๑. คำว่า ห้วงน้ำ ได้แก่ น้ำทั้งลึกทั้งกว้าง. คำว่า ผู้แสวงหามนุษย์พลี ได้แก่ มีเสื้อน้ำผู้แสวงหามนุษย์เป็นเครื่องเช่นสรวง.

คณฺเหยฺยาติ ถามสมฺปนฺโน ทกรกฺขโส
อุทกํ ทฺวิธา กตฺวา นิกฺขมิตฺวา ตํ
นาวี คณฺเหยฺย, คเหตุวา จ ปน

คำว่า ฟิงจับ ความว่า มีเสื้อน้ำ ถึงพร้อมด้วยกำลัง ทำน้ำออกเป็นสองส่วน ฟิงจับเรือนั้น. ก็แต่ ครั้นจับแล้วฟิงกล่าว

“อิเม ฉ ชเน มม อนุปฏิปาฎิยา
เทหิ, ตัง วิสขุเชยยามิ”ติ วเทยฺย,
อถ ตวํ อนุปุพฺพํ กถํ ทตฺวา.

มฺลฺยเจสิ ทกรฺกฺขสฺสตี กถํ ปจฺมํ
ทตฺวา ฉฺฉจฺจํ ฉทฺเตตฺวา ทกรฺกฺขสฺสโต
มฺลฺยเจยฺยาสีติ.

ตัง สุตฺวา ราชา อตฺตโน
ยถาอชฺฌมาสยํ กถนฺโต อิมํ คาถมาห

“มาตริ ปจฺมํ ทชฺชํ
ภริยํ ทตฺวาน ภาตริ
ตโต สหายํ ทตฺวาน
ปญฺจมํ ทชฺชํ พุราหฺมณํ
ฉฺฉจฺจํ ทชฺชมตฺตานํ
เนว ทชฺชํ มโหสถนุ”ติ.

ตตฺถ ฉฺฉจฺจํ อยฺเย ปญฺจเม
ชาทิเต อถาหํ “โก ทกรฺกฺขสฺ มุขํ
วิวราติ วตฺวา เตน วิวญฺญ มุเช
กจฺฉํ ทพฺพํ พนฺธิตฺวา อิมํ รชฺชสิริ
อคณฺเฑตฺวา “อิทานิ มํ ชาทา”ติ ตสฺส
มุเช ปปเตยฺยํ, น เตวว ชีวมาโน
มโหสถปณฺชิตํ ทเทยฺยนฺติ.

ว่า “ท่านจงให้คนทั้ง ๖ คน นี้แก่เรา
โดยลำดับ เราจักปล่อยท่าน, ลำดับนั้น
พระองค์จักให้อย่างไรโดยลำดับ.

คำว่า จะประทานใครแก่ผีเสื้อน้ำ จึง
จะพ้น นางเริปริพาชิกาทูลว่า พระองค์
จะประทานใคร อย่างไร ก่อน แล้วทิ้ง
คนที่หกพึงพ้นจากผีเสื้อน้ำได้.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัตทรงสดับคำ
ทูลของนางเริปริพาชิกาแล้ว เมื่อจะ
ตรัสตามพระราชอัธยาศัยของพระองค์
จึงทรงภาษิตคาถานี้ว่า

“ข้าพเจ้าจักให้พระมารดาเป็นที่หนึ่ง
ให้พระมเหสี พระกนิษฐภคินี
เป็นลำดับ แต่นั้นให้พระสหาย
ให้ปุโรหิตพราหมณ์เป็นลำดับที่ ๕
ให้ตนเองเป็นที่ ๖ ไม่ให้มโหสถ
แท้ทีเดียว”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ให้
ตนเองเป็นที่ ๖ อธิบายว่า “ดูกรผู้เป็นเจ้า
ครั้งเมื่อผีเสื้อน้ำเคี้ยวกินปุโรหิตพราหมณ์
คนที่ ๕ แล้ว ลำดับนั้น ข้าพเจ้าจัก
กล่าวว่า ‘ดูกรผีเสื้อน้ำผู้เจริญ ท่านจง
อ้าปาก’ เมื่อมันอ้าปากแล้ว จักกอด
รักแร้ให้มันไม่หวั่นไหวราชสมบัตินี้ พึง
กระโดดตกไปในปากของมัน ด้วยกล่าวว่า

‘ท่านจงกินเราบัดนี้’, ส่วนเรา เมื่อยังเป็นอยู่ไม่พึงให้มโศภนบัณฑิตแน่นอน.

เอตตเกน อัย โปโยห นิฏฐิต.

ปัญหานี้จบด้วยกถามรรคเท่านั้น.

เอวํ ฌาตํ ปริพาชิกาย รญโณ มหาสตุเต สหทยตฺตํ, น ปน เอตตเกเนว ปณฺธิตสฺส คุโณ ปากฺโข อโหสิ. เตนสฺสา เอตทโหสิ “อหํ มหาชนสฺส มชฺเฌ เอเตสํ คุณฺโณ กเถยยามิ, ราชา เตสํ อคุณฺโณ กเถตฺวา ปณฺธิตสฺส คุณฺโณ กเถสฺสติ, เอวํ ปณฺธิตสฺส คุโณ นนฺนํ ปุณฺณจฺนุโท วีย ปากฺโข ภวิสฺสตี”ติ.

ความที่พระราชามีพระราชหฤทัยดี ในพระมหาสัตว์ อันนางปริพาชิกาแล้ว ด้วยประการฉะนี้, ก็แต่ว่าคุณของมโศภน บัณฑิตยังไม่ปรากฏด้วยกถามรรคเท่านั้น นั้นเทียว. เพราะเหตุนั้นความปริวิตก ได้มีแก่นางเณรนั้นว่า “เราจักฟังกล่าวคุณ ของคนเหล่านั้น ในท่ามกลางมหาชน, พระราชาจักตรัสโทษของคนเหล่านั้น แล้ว จักตรัสคุณของมโศภนบัณฑิต, คุณของ มโศภนก็จักปรากฏดุจดวงจันทร์วันเพ็ญ ในท้องฟ้าฉะนั้น” ด้วยประการฉะนี้.

สา สพุพํ อนุเตปุรฺชนํ สนฺนิปาเตตฺวา อาทิตฺโต ปฏฺฐาย ปุณฺ ราชานํ ตเมว ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา เตน รญฺเฌา ตเถว วุตฺเต “มหาราช ‘ตฺวํ ปจฺมํ มาตริํ ทสฺสามิ’ติ วทสิ, มาตา จ นาม มหาคุณฺหา, ตฺยฺหญฺจ มาตา น อญฺเฌสํ มาตฺสฺสทิสฺสา พหุปการา เต เอสา”ติ ตสฺสา คุณฺโณ กเถนฺตี คาถทฺวยมาห

นางปริพาชิกายังชนภายในเมืองทั้งหมด ให้ประชุมกันแล้ว จึงทูลถามปัญหานั้นแหละกะพระราชาก็ จำเดิมแต่ต้น ครั้งพระราชารับสั่งอย่างนั้นแล้ว จึงทูลว่า “ข้าแต่มหาราช พระองค์รับสั่งว่า ‘เราจะ ประทาน ‘พระชนนีก่อน’ ก็ธรรมดาว่า มารดามีคุณมาก ก็พระราชมารดาของ พระองค์ เช่นกับมารดาของชนเหล่าอื่น ก็หาไม่, พระราชมารดาของพระองค์

อรรถกถาชาดก ชุทบทนิกาย. ป-ท. ๒๗-๒๙

นี้มีพระอุปการะมาก เมื่อจะແຂ່ງพระองค์
ของพระราชมารดานั้น จึงกล่าวหมวด
สองแห่งคาถาว่า

“ไปเสตา เต ชเนตตี จ
ที่สมรตตานุกมปิภา
ฉพฺภิ ตยิ ปทฺฐจาสิ
ปณฺทิตา อตฺถทสฺสินี
อณฺณํ อุปฺนิสฺสํ กตฺวา
วธา ตํ ปริโมจยิ
ตํ ตาทิสฺสี ปาณทฺธิ
โอรสฺสํ คพฺภถารินี
มาตริํ เกณ โทเสน
ทชฺชชาสิ ทกรกฺขิโน”ติ.

ตตฺถ ไปเสตาติ ทหฺรกาเลเยว
เทว ตโย วาเร นฺหาเปตฺวา
ปาเยตฺวา โภเชตฺวา ตํ ไปเสสิ.
ที่สมรตตานุกมปิภาติ จิริ กาลํ มุทฺหนา
จิตฺเตน อณฺณมปิภา.

“พระราชชนนีของพระองค์ เป็น
ผู้บำรุงเลี้ยง และให้ประสูติ
เป็นผู้อนุเคราะห์ตลอดราตรีนาน
พราหมณ์ชื่อฉัพภิประทุษร้าย ใน
พระองค์ พระราชมารดาเป็น
ผู้ฉลาด เห็นประโยชน์เป็นปรกติ
ทำรูปเปรียบเทียบ ปลดเปลื้อง
พระองค์ จากการปลงพระชนม์
พระองค์ จะพระราชทานพระชนนี
ผู้มีมโนสคงที่ ประทานพระชนม์ชีพ
ผู้ให้ทรงเจริญในระหว่างพระทรวง
ทรวงไว้ซึ่งครรภ์นั้น แก่ผีเสื้อน้ำ
ด้วยโทษอะไร”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เป็นผู้
บำรุงเลี้ยง ความว่า พระราชชนนีทรง
บำรุงเลี้ยงพระองค์ให้อาบ ให้ดื่ม และให้
บริโภค สิ้นวาระ ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง (ต่อวัน)
ในกาลแห่งพระองค์ยังทรงพระเยาว์.
คำว่า เป็นผู้อนุเคราะห์ตลอดราตรี
นาน ได้แก่ ทรงเป็นผู้มีพระราชหฤทัย
อ่อนอนุเคราะห์ตลอดกาลนาน.

ฉพบิ ตยิ ปทุฏฐาสีติ ยทา ตยิ
 ฉพบิ นาม พุราหมณเณ ปทุสุสิ ตทา
 ตสุมี ตยิ ปทุฏฐเจ สา มาตา
 ปณฺทิตา อตฺถทสุสินี อญฺญํ ตว
 ปฏฺฐูปกํ กตฺวา ตํ วธโต ปริโมจยิ.

จุพนิสฺส กิร มหาจุพฺนิ นาม
 ปีตา อโหสิ. สา อิมฺสฺส ทหฺรกาเล
 เตน พุราหมเณน สทฺธิ เมญฺญํ
 ปฏฺฐิวิตฺวา ตํ ราชานํ วิเสน มาเรตฺวา
 พุราหมณฺสฺส ฉตฺตํ อสุสาเปตฺวา ตสุส
 อคฺคฺมเหสี หุตฺวา เอกทิวสํ “อมฺม
 ฉาโตมฺหี”ติ วุตฺเต ปุตฺตสุส ผาณิเตน
 ชชฺชกํ ทาเปสิ. อถ นํ มกฺขิกา
 ปริวารยีสฺ. โส “อิมํ นิมฺมกฺขิกํ กตฺวา
 ขาทิสฺสามี”ติ โถกํ ปฏฺฐิกุมิตฺวา ภูมียํ
 ผาณิตพินฺทุํ นิปาเตตฺวา อตฺตโน
 สนฺตึเก มกฺขิกเก ไปเถตฺวา ปลาเปสิ.
 ตา คนฺตฺวา อิตริ ผาณิตํ ปริวารยีสฺ.

คำว่า พราหมณ์ชื่อฉพบิประทุษร้าย
 ในพระองค์ ความว่า พระราชชนนีเป็น
 ผู้ฉลาด ทรงเห็นประโยชน์เป็นปกติ
 ทำรูปเปรียบเทียบของพระองค์ ในกาลที่
 พราหมณ์ชื่อฉพบิประทุษร้ายในพระองค์
 ช่วยปลดเปลื้องพระองค์ จากการปลง
 พระชนม์.

ดังได้สดับมา พระชนกของพระเจ้า
 จุลนี พระนามว่า พระเจ้ามหาจุลนี.
 พระนางสลากเทวี พระมเหสีนั้น ได้เป็น
 ชู้กับพราหมณ์ชื่อฉพบินั้น ในกาลแห่ง
 พระเจ้าจุลนียังทรงพระเยาว์ ยังพระราชา
 มหาจุลนีนั้นให้สิ้นพระชนม์ชีพด้วยยาพิษ
 ทรงให้ยกเศวตฉัตร แก่ฉพบิพราหมณ์
 ให้ครองราชสมบัติ เป็นอัครมเหสีของ
 ฉพบิกษัตริย์นั้น, วันหนึ่งเมื่อจุลนีราชกุมาร
 ทูลว่า “ข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันหิว”
 จึงรับสั่งให้ของควรรเคี้ยว กับน้ำอ้อยแก่
 พระโอรส. ลำดับนั้นแมลงวันทั้งหลาย
 ตอม แวดล้อมพระกุมารนั้น. กุมารนั้น
 คิดว่า “เราจักเคี้ยวกินของควรรเคี้ยวนี้
 ไม่ให้มีแมลงวัน” จึงเลี้ยงไปหน่อยหนึ่ง
 ยังหยาดแห่งน้ำอ้อยให้ตกลงที่พื้น แล้ว
 ไล่แมลงวัน ในสำนักของตนให้หนีไป.
 แมลงวันเหล่านั้น ก็พากันบินไปตอม
 ล้อมน้ำอ้อยนอกนี้.

ไส นิมมกุชิกัม กตฺวา ชชฺชกัม ขาทิตฺวา
 หตฺถเณ โธวิตฺวา มุขัม วิกุขาเลตฺวา
 ปกุกคามิ. พุราหุมนเณ ตสฺส กิริยัม
 ทิสฺวา จินฺนุเตสิ “อัยม อิทาเนว
 นิมมกุชิกัม ฆาณิตัม ขาทติ,
 วุฑฺฒิปฺปตฺโต มม รชฺชัม น ทสฺสติ
 อิทาเนว นันฺ มาเรสุสามีมฺ”ติ ไส
 ตมตฺถํ อารุเจสิ.

สา “สาธุ เทว อหิ ตยิ
 สินเนเหเน อตฺตโน สามิกัมปิ มารุเปสิ,
 อิทานิปิ อิมินา เม โก อตฺถเณ,
 มหาชนันฺ อชานาเปตฺวา รหฺสฺเสน นันฺ
 มาเรสุสามีมฺ”ติ พุราหุมนฺ วญฺเจตฺวา
 “อตฺถเณไส อูปาโย”ติ. สา ปณฺชิตา
 อูปายกฺุสลา ภตฺตการกัม ปกุกโกสาเปตฺวา
 “สมฺมุ มม ปุตฺโต จุฬินิกุมารโ จ
 ตว ปุตฺโต ธนุเสชกุมารโ จ เต
 ภเว เอกทิวสํ สญฺชาตา เอกโตว
 กุมารปริวารเณ วุฑฺฒิตฺวา ปิยสหายกา,
 อิทานิ จุฬิ พุราหุมนเณ มม ปุตฺตัม
 มาเรตฺวกาโม, ตวํ ตสฺส ชีวิตทานันฺ
 เทหิ”ติ วตฺวา “สาธุ เทว, ก็
 กริสฺสามีมฺ”ติ วุตฺเต “มม ปุตฺโต อภินฺหํ
 ตว เคเห โหตุ, ตวญฺจ ไส จ ตว
 ปุตฺโต จ กติปาหิ นิราสงฺกภาวตฺถาย

พระราชกุมารเสวยของควรเคี้ยวไม่ให้
 มีแมลงวัน ล้างพระหัตถ์ทั้ง ๒ บ้วน
 พระโอษฐ์ให้แห้งไปแล้ว. พุราหุมนได้เห็น
 กิริยาแห่งพระราชกุมารนั้น คิดว่า
 “กุมารนี้กินน้ำอ้อยไม่มีแมลงวันในบัดนี้
 กุมารนี้ถึงความเจริญวัยแล้ว จักไม่ให้
 ราชสมบัติแก่เรา เราจักยังกุมารนั้น
 ให้ตายในบัดนี้ทีเดียว”. จัฬิพราหุมน
 จึงบอกเรื่องนั้น แก่พระนางสลากเทวี.

พระนางตรัสตอบว่า “ดีละสมมติเทพ
 ข้าพเจ้ายังพระภัสดาของตน ให้สิ้น
 พระชนม์ เพราะความรักในพระองค์
 ประโยชน์อะไรด้วยกุมารนี้ แก่ข้าพเจ้า
 บัดนี้ ข้าพเจ้าจักไม่ให้มหาชนรู้ ยังกุมาร
 ให้ตายด้วยความลับ” ดังนี้ ลวงพราหุมน
 แล้วทูลว่า “อุบายนี้มีอยู่”. พระนาง
 สลากเทวีนั้น เป็นผู้มีความปรีชา ฉลาดใน
 อุบาย จึงให้เรียกพ่อครัวมารับสั่งว่า
 “แนะสหาย บุตรของเราชื่อจุลินิกุมารและ
 บุตรของเจ้าชื่อธนุเสชกุมาร เขาทั้งสอง
 นั้น เกิดวันเดียวกันในภพ เจริญด้วย
 การแวดล้อมของกุมารรวมกันเป็นสหาย
 เป็นที่รัก, บัดนี้ จัฬิพราหุมนประสงค์
 จะฆ่าบุตรของเรา เจ้าจงให้ชีวิตแก่บุตร
 เรา” เมื่อพ่อครัว กราบทูลว่า “ดีละพระเทวี
 ข้าพระองค์ จักทำอย่างไร” จึงรับสั่งว่า

มหานเสยเว สยิตวา เตสํ ตโต
 นิราสงุมภาวํ ฌตฺวา ตุมหากิ
 สยนญฺจาเน เอฬิกญฺจึนิ จเปตฺวา
 มนุสฺसानิ นิปฺปชฺชนเวลายิ มหานเส
 อคฺคิ ทตฺวา กณฺจิ อชานาเปตฺวา
 มม ปุตฺตญฺจ ตว ปุตฺตญฺจ คเหตุวา
 จุฬทฺวาเรเนว นิกฺขมิตฺวา ติโรฏฺจึ
 คนฺตฺวา มม ปุตฺตสฺส ราชปุตฺตภาวํ
 อนาจิกฺขิตฺวา ตสฺส ชีวิติ อนุรฺกฺขาหิ"ติ
 อาห.

โส "สาธฺ"ติ สมฺปฺญฺจฺจิ. อถสฺส
 สว รตนสาริ อทาสิ. โส ตถา
 กตฺวา อตฺตโน ปุตฺตญฺจ ราชกุมารญฺจ
 อาทาย มทฺทฏฺฐเจ สกฺลนคฺริ คนฺตฺวา
 ราชานํ อฺปฺญฺจฺหิ. โส ราชา ปรานก-
 ภตฺตการกิ อปเนตฺวา ตสฺส ตํ จานํ
 อทาสิ. เทวปี กุมารา เตน สทฺธิเยว
 ราชนิเวสนิ คจฺจนฺติ ราชา "กสฺเสเต
 ปุตฺตา"ติ ปุจฺจิ. ภตฺตการโก "มยฺหิ
 ปุตฺตา"ติ อาห. "นฺนุ วิสทิสว"ติ.
 "ทฺวินฺนํ อิตฺถินิ ปุตฺตา เทวา"ติ.
 เต คจฺจนฺเต กाले วิสฺสาสิกา
 หุตฺวา มทฺทฏฺฐโเบ ธีตฺยา สทฺธิ
 ราชนิเวสเนเยว กิฬฺนติ.

"บุตรของเรา จงอยู่ในเรือนของเจ้าเนือง ๆ
 เจ้าและบุตรของเรา ทั้งบุตรของเจ้า
 จงนอนที่ห้องเครื่องนั้นแหละสิ้น ๒-๓ วัน
 เพื่อคนทั้งหลายไม่มีความสงสัย แต่ฉัน
 รู้ความที่ชนเหล่านั้นไม่มีความสงสัยแล้ว
 วางกระดูกแพะไว้ในที่นอนของชนทั้ง ๓
 แล้วจุดไฟที่ห้องเครื่อง ในเวลาที่คน
 ทั้งหลายนอนหลับ อย่าให้ใคร ๆ รู้ พาเอา
 บุตรของเราและบุตรของเจ้า ออกทาง
 ประตูเล็ก ไปนอกแคว้น อย่าบอกความ
 ที่บุตรของเราเป็นราชโอรส จงตามรักษา
 ชีวิตบุตรของเราไว้".

พ่อครั้นนั้นรับพระเสาวนีย์ว่า "ดีละ
 พระเจ้าข้า". ลำดับนั้น พระนางได้
 ประทานรัตนสาร แก่พ่อครั้นนั้นแล้ว.
 พ่อครั้นได้ทำอย่างพระนางรับสั่งนั้นแล้ว
 พาเอาบุตรของตนและพระราชกุมารไปสู่
 สกฺลนคฺริในมัททรัฐ บำรุงพระเจ้ามัทธา.
 พระเจ้ามัทธานั้น ปลดพ่อครั้นคนเก่า
 ออก พระราชทานตำแหน่งนั้นแก่พ่อครั้น
 คนใหม่นั้น. กุมารทั้งสองยอมไปสู่
 พระราชนิเวศน์กับพ่อครั้นนั้น. พระเจ้า
 มัทธาตรัสถามว่า "กุมารทั้งสองนี้เป็น
 บุตรของใคร". พ่อครั้นกราบทูลว่า "เป็น
 บุตรของข้าพระองค์". พระราชาตรัสว่า
 "กุมารทั้ง ๒ มีหน้าตาไม่เหมือนกัน

อถ จุฬนีกุมารโ ๑ ราชธิดา ๑
 อภินุทตสเนน อญญมญญํ ปฏิพทฐ-
 จิตตา อหะสุ. ก็พินฺนุจฺจาเน จุฬนีกุมารโ
 ราชธิดํ เคนฺทุทกัปปิ ปาสกัปปิ อหฺราเปสิ.
 อนาหรนฺตึ สีเส ปหฺรติ, สฺวา โรทติ.
 อถสุสา สทฺทํ สุตฺวา ราชา “เกน
 เม ธิดา ปหฺตา”ติ วทติ. ธาติโย
 อาคนฺตฺวา “กุมาริกเก เกน ตฺวํ
 ปหฺตา”ติ ปุจฺฉนฺตึ. กุมาริกา “สจฺหา
 ‘อิมินา ปหฺตามฺหิ’ติ วกฺขามิ ปิตา
 เม เอตฺตสฺส ราชนฺทฺทํ กริสฺสตี”ติ
 จินฺตฺตฺวา ตสฺมึ สีเนเหเน น กุมารสุส
 ปหฺรณภาวํ กเถสิ. “นาหํ เกนจิ
 ปหฺตา”ติ วทติ.

อถกทิวสํ มทฺทราชา ตํ ปหฺรณฺตํ
 อทฺทส. ทิสฺวา ปนฺสุส เอตทโหสิ
 “อัยํ กุมารโ น ภตฺตการเกน สทิสฺโส
 อภิวโป ปาสาทิกโ อติวีย อจฺฉมฺภิตฺ,
 น อิมินา เอตฺตสฺส ปุตฺเตน ภวิตพฺพนฺ”ติ.

มิใช่หรือ”. พ่อครัวกราบทูลว่า “ข้าแต่
 สมมติเทพ เป็นบุตรของหญิง ๒ คน”.
 ครั้งกาลล่วงไปอยู่ กุมารทั้งสองนั้น
 เป็นผู้คุ้นเคยเล่นกันกับพระธิดา ของ
 พระเจ้ามัทราช ในพระราชนิเวศน์นั่นเอง.

ลำดับนั้น จุลนีนราชกุมารและราชธิดา
 นั้นทา ได้เป็นผู้มีจิตปฏิพัทธ์แห่งกันและ
 กัน เพราะเห็นกันเนื่อง ๆ. จุลนีนราชกุมาร
 ให้พระราชธิดานำลูกข้างบ้าง เชือกบ่วง
 บ้าง มาในสถานที่เล่น. จุลนีนราชกุมาร
 ตีศีรษะพระราชธิดาผู้ไม่นำมา. พระนาง
 ทรงกันแสง. ลำดับนั้นพระเจ้ามัทราช
 ทรงสดับเสียงของนาง ตรัสถามว่า
 “ใครตีธิดาของข้า” นางนมทั้งหลาย
 มาถามว่า “ข้าแต่พระนางกุมาริกา ใครตี
 พระแม่เจ้า”. พระนางกุมาริกาคิดว่า
 “ถ้าเราจักบอก ว่า ‘กุมารนี่ตีฉัน’ ดังนี้
 พระราชบิดาของเรา จักลงราชอาณาจักร
 แก่เธอ” จึงไม่บอกความที่กุมารตี เพราะ
 ความรักใคร่ในพระกุมารนั้น. พระธิดา
 จึงตรัสว่า “ใคร ๆ ไม่ได้ตีเราดอก”.

ภายหลังวันหนึ่ง พระเจ้ามัทราช
 ได้ทอดพระเนตรเห็นจุลนีนราชกุมารนั้นตี.
 ก็เพราะได้ทอดพระเนตรเห็นเอง ความ
 ประวิตกได้มีแต่พระราชานั้นว่า “กุมารนี้
 ไม่เหมือนพ่อครัว มีรูปร่างนำความ

โส ตโต ปฏฺจา ย ตํ ปริคณฺหิ. ฐาติโย กิพฺนฏฺจาเน ชาทนียํ อหริตฺวา ราชธิตาย เทนฺติ. สปิ อญฺเณสํ ทารกานํ เทติ. เต ชาณฺณา ปติฏฺจา ย โอนตา คณฺหฺติ. จุพฺนีกฺมาโร ปน จิตโกว ตสฺสา หตฺถโต อจฺฉินฺทิตฺวา คณฺหฺติ. ราชาปิ ตสฺส ตํ กิริยํ อทฺทส. อถกสมิ ทิวเส จุพฺนีกฺมารสฺส เคนฺทุโก รมฺโอบิ จุลฺลสยนสฺส เหมฺจฺจา ปาวิสฺสิ. จุพฺนีกฺมาโร ตํ คณฺหฺโต อตฺตโน อิสฺสรียมาเนน “อิมสฺส ปจฺจนฺตรรมฺโอบิ น เหมฺจฺจา สยเน ปวิสฺส สามี”ติ ตํ ทณฺฑเทเน นีหริตฺวา คณฺหฺติ.

ราชาปิ ตํ กิริยํ ทิสฺวา “นิจฺเจเนเนส” น ภตฺตการสฺส ปฺตฺโต”ติ ตํ ปกุโกสาเปตฺวา “กสฺเสเต ปฺตฺตา”ติ ปฺจฺฉิ. “มยฺหิ ปฺตฺตา เทวา”ติ. “อหิ ตว ปฺตฺตญฺจ อปฺตฺตญฺจ ชานามิ, สภาวเมว กเถหิ, โน เจ กเถสิ,

เลื่อมใสมา เป็นผู้ไม่สะดุ้งกลัวยิ่งนัก, กุมารนี้ไม่ใช่บุตรของพ่อครัวนั้น”. จำเดิมแต่กาลนั้นมา พระราชานั้นก็สังเกตเห็น พระกุมารนั้น, นางนมทั้งหลายนำของ ควรเคี้ยวมาในสถานที่เล่น ถวายแก่ พระราชธิดา. พระราชธิดาแม้นั้นก็ ประทานแก่เด็กเหล่าอื่น เด็กเหล่านั้น คุกเข้าน้อมตัวลงรับ. ฝ่ายจุฬนีกุมารยืนอยู่ แยกเอาจากพระหัตถ์ของพระราชกุมารี. แม้พระราชินีได้ทอดพระเนตรกิริยานั้น ของจุฬนีราชกุมารนั้น. ครั้งนั้นในวันหนึ่ง ลูกช่างของจุฬนีกุมาร เข้าไปภายใต้ที่ บรรทมของพระราชินี. จุฬนีราชกุมาร เมื่อจะหยิบเอาลูกช่างนั้น เอาไม้เขี่ย ลูกช่างออกถือเอาด้วยคิดว่า “เราจัก ไม่เข้าไปภายใต้ที่นอน ของพระราชินี ปัจจุบันประเทศนี้” เพราะมานะแห่ง อิศริยยศของตน.

ฝ่ายพระราชินี ทอดพระเนตรกิริยานั้น ทรงดำริว่า “กุมารนี้ไม่ใช่บุตรของพ่อครัว แน่” จึงรับสั่งให้เรียกพ่อครัว มาตรัสถามว่า “กุมารทั้งสองนี้บุตรใคร”. พ่อครัว ทูลว่า “ข้าแต่สมมติเทพบุตรข้าพระองค์ ทั้งสอง”. พระราชินีตรัสคูกถามว่า

^๑ นิสฺสํสยเนนาติปิ ปาไซ.

ชีวิตนุเต นตถิ"ติ ตชฺเชนุโต ขคฺคํ
อุคฺคิริ.

โส มรณภยภีโต "กถมิ เทว, รโห
ปน ปจฺจาสีสามิ"ติ วตฺวา รณฺญา
โอกาเส กเต อภยํ ยาจิตฺวา ยถาภูตํ
อาโรเจสิ. ราชา ตตฺตโต ฅตฺวา
อตฺตโน ธีตรํ อลงฺกริตฺวา ตสฺส
ปาทปริจาริกํ กตฺวา อทาสิ.

อิตรเสํ ปน ปลาททิวเส
"ภตฺตการโก จ จุฬนีกุมารโ จ
ภตฺตการกปฺตฺโต จ มหานเส อาทิตฺเต
อนฺโตเยว ททฺตมา"ติ สกลนฺคเร
เอกโกลาหลํ อโหสิ. สลากเทวี ตํ
ปวฺตตี ฅตฺวา พฺราหมณฺสฺส อาโรเจสิ
"เทว ตุมฺหากํ มโนรโถ มตฺถกํ
ปฺตฺโต เต กิร ตโยปิ ชนา
ภตฺตเคเหเยว ททฺตมา"ติ. โส ตฺมุจฺหฺภูโจ
อโหสิ. สลากเทวีปิ "จุฬนีกุมารสฺส
อฏฺฐินี"ติ เอฬฺกฏฺฐินี ออาหาราเปตฺวา
พฺราหมณฺสฺส ทสฺเสตฺวา ฅทฺทาเปสิ.
อิมมตฺถํ สนฺธาย ปริพุพาชิกา
"อณฺณํ อุปนีสํ กตฺวา วิชา

"ข้ารู้ บุตรของเจ้าหรือมิใช่บุตรของเจ้า
เจ้าจงบอกแต่ความเป็นจริง ถ้าเจ้า
ไม่บอก ชีวิตของเจ้าจะไม่มี" ดังนี้ จึงเงื้อ
พระแสงขรรค์.

พ่อครัวกลัวมรณภัยกราบทูลว่า "ข้าแต่
สมมติเทพ ข้าพระองค์จักกล่าว แต่
ข้าพระองค์หวังที่ลับ" เมื่อพระราช
ประทานโอกาส จึงทูลขออภัยบอกตาม
ความเป็นจริง. พระราชาทรงทราบโดย
จริงแล้ว ตกแต่งพระธิดาของพระองค์
ประทานให้เป็นบาทปริจาริกา แก่จุฬนี-
ราชกุมารนั้น.

ก็ในวันแห่งพ่อครัว จุฬนีราชกุมาร
และบุตรพ่อครัวนอกนี้หนีไป ความ
โกลาหลเป็นอันเดียว ได้มีในพระนคร
ทั้งสิ้นว่า "พ่อครัว จุฬนีราชกุมารและ
บุตรของพ่อครัว ครั้น เมื่อห้องเครื่อง
ถูกไฟไหม้ ได้ไหม้เสียแล้ว ในภายใน
ด้วยกัน". พระนางสลากเทวีทรงทราบ
เรื่องนั้น จึงบอกแก่พราหมณ์ว่า "ข้าแต่
สมมติเทพ ความปรารถนาของพระองค์
ถึงที่สุดแล้ว, ได้ยินว่าชนทั้ง ๓ นั้น
ไหม้แล้วในห้องเครื่องนั่นเอง". พราหมณ์
นั้น ยินดีว่าเรื่องแล้ว. แม้นางสลากเทวี
ให้คนนำเอากระดูกแพะ แสดงแก่
พราหมณ์ว่า "กระดูกของจุฬนีกุมาร"

ปริโมจยี่”ติ อาห. ส่า หิ เอฬักฎจีนิ
“มนุสฺสญฺจีนิ”ติ ทสฺเสตฺวา ตํ วธาย
โมจลล.

โอรสนฺติ ยาย ตฺวํ อูเร กตฺวา
วฑฺฒิตฺโต ตํ โอรสํ ปิยํ มนابق.
คพฺภธารินฺนฺติ ยาย ตฺวํ กุจฺจินา
ธาริตฺโต, “ตํ เอวรूपํ มาตริํ เตน
โทเสน ทกรกฺขสฺส ทสฺสลล”ติ.

ตํ สุตฺวา ราชา “อฺยเย พหุ
มม มาตุ คุณฺดา, อหฺนฺจสฺสา มม
อฺปการภาวํ ชานามิ, ตโตปิ มเมว
คุณฺดา พหุตรา”ติ มาตุ อคุณฺ
กเถนฺโต อิมํ คาทพฺพยมาห.

“ทหรา วิยลฺงการํ
ธಾರೆติ อปิลนฺธนํ
โทวาริกเ อนิกฺกุเจ
อติเวลลํ ปชคฺชติ.

ให้ทิ้งเสีย, นางเภาปริพาชิกา หมายถึง
เนื้อความนี้ กล่าวว่่า “พระราชมารดา
ทรงทำรูปเปรียบเทียบ ปลดเปลื้องพระองค์
จากการปลงพระชนม์”. ก็พระราชมารดา
นั้น แสดงกระดุกแพะว่่า “กระดุกมนุษย์”
ปลดเปลื้องพระองค์จากการปลงพระชนม์.

คำว่่า โอรส ความว่่า ท่านชื่อว่่าโอรส
เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจพระมารดา เพราะ
กกพระองค์ไว้ที่ทรวงอก ทะนุถนอมแล้ว.
คำว่่า ทรงไว้ซึ่งกรรม นางปริพาชิกา
ทูลว่่า “พระองค์จักประทานพระราชมารดา
เห็นปานนั้น ผู้ทรงพระกรรม์พระองค์ไว้
แก่ผีเสื้อน้ำ เพราะโทษนั้นหรือ”.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ทรงสดับคำ
ของนางเภาปริพาชิกานั้น จึงตรัสว่่า
“ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า คุณของพระชนนีของ
ข้าพเจ้ามีมาก และข้าพเจ้าก็รู้ความที่
พระชนนีมีอุปการะแก่ข้าพเจ้า คุณของ
ข้าพเจ้ามีมากกว่านั้น” เมื่อจะตรัสโทษ
ของพระราชมารดา จึงตรัสหมวดสอง
แห่งคาถาว่่า

“พระมารดาทรงชราแล้ว เป็นดุจ
สาวทรงเครื่องประดับ ซึ่งไม่ควร
ประดับ ตรัสซิกข์ เฮฮากะพวก
รักษาประตู และพวกฝึกม้าเป็นต้น
จนล่วงเลยเวลา.

อโถปี ปฏิวาชนัน
 สยัม พุตานิ สาสติ
 มาตรัม เตน โทเสน
 ทชฺชานหิ ทกรกฺขิโน”ติ.

ตตถ ทหฺรา วิทยาติ มหฺลลิกาปิ
 หุตฺวา ตรฺณี วยิ อลงฺการัม ธาเวติ
 ปิลนฺธติ. **อปิลนฺธนฺติ** ปิลนฺธิตุํ อยฺตตฺ,
 สากิร วชิรปุริตัม กายจณเมขลํ
 ปิลนฺธิตฺวา รมฺโถ อมจฺเจหิ สทฺธิ
 มหาตเล นิสินฺนกาเล อปราปรํ
 จงฺกมติ, เมขลาสทฺเทน สกลราช-
 นิเวสนํ เอกนินฺนาทํ อโหสิ.

ปชคฺมตีติ เอเต โทวาริกาทีเปตเก
 หตฺถาจริยาทีเก อนิกฺกฺเจ จ, เย
 เอติสฺสา อจฺจุจฺจุจฺกปิ ภูณฺชิตุํ อยฺตตฺรฺปา,
 เต อามนฺเตตฺวา เตหิ สทฺธิ อติเวลํ
 มหาหฺสิตํ หสฺติ.

ปฏิวาชนนฺติ ปฏิวาชนัน. **สยัม พุตานิ**
สาสตีติ มม วจเนน สยัม ปณฺณํ

แม่อึ่ง พระมารดาของเรายังทรง
 ส่งเหล่าทูตไป ถึงกษัตริย์ปฏิวาชน
 เพราะความผิดนั้น เราจึงบริจาค
 พระมารดา แก่ผีเสื้อน้ำ”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เป็นดุจ**
สาว ความว่า พระมารดาแม้เป็นผู้ชรา
 แล้ว ก็เป็นเหมือนสาวทรงเครื่องประดับ
 คือ ย่อมประดับ. คำว่า **ไม่ควรประดับ**
 ได้แก่ ไม่สมควรจะประดับ, ได้สดับว่า
 พระนางสลากเทวี ทรงประดับเครื่อง
 รัตบัณเฑาะทอง อันเต็มด้วยเพชร เสด็จ
 เดินไปมา ในเวลาที่พระราชอาประทับนั่ง
 ที่ห้องพระโรงใหญ่ กับเหล่าอำมาตย์,
 พระนางได้บันลือเสียงกึกก้องเป็นอันเดียว
 ตลอดพระราชานิเวศน์ทั้งสิ้น ด้วยเสียงดุจ
 เสียงเมขลา.

คำว่า **ชิกชีเฮฮา** ความว่า พระนาง
 ชิกชีเฮฮา กะพรวรักษาประตูปเป็นต้น
 และพวกคนฝึกช้างเป็นต้นเหล่านั้น,
 ชนเหล่าใด ไม่สมควรจะบริโภคอาหาร
 เป็นเดนของพระนาง พระนางก็ทรงเรียก
 ชนเหล่านั้นมาแล้วสรรวเสเฮฮา หัวเราะ
 เสียงดัง ล่วงเกินเวลากับพวกชนเหล่านั้น.

คำว่า **แก่พระราชารู้ยู้ได้อำนาจ**
 ได้แก่ เจ้าผู้ครองนคร. คำว่า **ส่งทูตเอง**

ลิขิตวา ทูเต เปเสสิ “มม มาตา
 กามะ ปริภุชชววยสมิเยว จิตา,
 อสุกราชา กิร อาคนตุวา ตั เนตุ”ติ.
 เต “มยั รณโณ อุปภูจจากา กสมมา
 โน เอว วเทสิ”ติ ปฏิปณฺณานิ
 เปเสนฺติ เตสุ ปริสมชฺเฒ วาจิยมาเนสุ
 มม สีสั ฉินฺทนกาโล วีย อโหสิ.
 “เตน นั โทเสน ทกรกฺขสุส ทสฺสามิ”ติ.

เมรี ตสฺส วจันํ สุตฺวา
 “มหाराช มาตริ ตาว อิมินา โทเสน
 เทหิ, ภริยา ปน เต คุณวตี”ติ
 ตสฺสา กถนฺตี เทว คาทา อภาสิ

“อิติคฺมุพฺสส ปวรา
 อจฺจนฺตํ ปิยภาณินิ
 อนฺุพฺพตา สิลวตี
 ฉายาว อนฺุปายินิ.

พระเจ้าจูลนีตรัสว่า พระมารดาของ
 ข้าพเจ้าทรงอักษรเอง เหมือนคำดำรัส
 ของข้าพเจ้าแล้วส่งทูตไปว่า “พระมารดา
 ของข้าพเจ้าสถิตอยู่ในวัยเสวยกามคุณ
 โดยแท้ ได้ยินว่าพระราชานี้ จงมา
 นำเอาพระมารดาไป”. พระราชาเหล่านั้น
 ส่งสาส์นตอบมาว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลาย
 เป็นผู้บำรุงพระราชานี้ เพราะเหตุไรพระองค์
 จึงตรัสอย่างนี้” ครั้น เมื่อทูตเหล่านั้น
 อ่านคำตอบ ในท่ามกลางราชบริษัท
 เคียรของข้าพเจ้า เป็นเหมือนถูกตัด,
 พระราชาตรัสว่า “ข้าพเจ้าจักให้พระ-
 มารดาแก่ผีเสื้อน้ำ เพราะเหตุนั้น”.

นางเมรีปริพาชิกา ได้ฟังพระดำรัส
 ของพระเจ้าจูลนีนั้น จึงทูลว่า “ข้าแต่
 มหาราชเจ้า พระองค์ประทานพระมารดา
 แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนี้ก่อน, แต่
 ว่าพระมเหสีของพระองค์เป็นผู้มีพระคุณ”
 เมื่อจะทูลแถลงคุณของพระมเหสี ได้
 ภาษิตสองคาถาว่า

“พระนางนันทาทวีอัคมเหสี เป็น
 ผู้ประเสริฐกว่า หม่อมนางบริจาริกา-
 นารี มีพระเสาวนีย์เป็นที่รัก
 เหลือเกิน เป็นผู้ประพฤติตาม
 ราชอัธยาศัย มีศีลาจารวัตรเป็น
 ประกิตี ดุจเงาติดตามไป ฉะนั้น.

อกุโกธนา ปุณฺณวดี
 ปณฺฑิตา อตฺถทสฺสีนึ
 อุพฺพรี เกน โทเสน
 ทชฺชาสี ทกรกฺขิโน”ติ.

ตตฺถ อิตฺถึคฺคฺมพฺสฺสาติ อิตฺถึ-
 คณฺสฺส. อนุพฺพตาติ ทหฺรกาลโต
 ปฏฺจาย อนุพฺพตา อนุคฺตา สีลวดี
 ฉายาว อนุปายินึ.

อกุโกธนาติ อาทิตฺโต ปนฺสฺสา คฺคฺณ
 กณฺเฑนฺตี มทฺทหฺรญฺเจ สากลนคเร
 วสนกาเล ตยา ปหฺตาปี ตว
 อาณากรณภเยน ตยิ สีเนเหน
 มาตาปีตฺตุนึ น กเถสี, “เอวเมสา
 อกุโกธนา ปุณฺณวดี ปณฺฑิตา
 อตฺถทสฺสีนึ”ติ อิทํ ทหฺรกาเล
 อกุโกธนาทีภาวึ สนฺธายาห.

ไม่ทรงพิโรธง่าย ๆ เป็นผู้มีบุญญา-
 บารมี มีปัญญาเห็นประโยชน์
 โดยปรกติ พระองค์จะประทาน
 พระราชเทวี แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษ
 อะไร”.

บรรดาค่าเหล่านั้น คำว่า หมู
 บริจาริกานารี ได้แก่ พวกนางบาท-
 บริจาริกา. คำว่า เป็นผู้ประพฤติดาม
 ได้แก่ พระนางประพฤติดาม คือ ทรง
 คล้อยตามพระราชอัธยาศัย จำเดิมแต่
 พระนางยังทรงพระเยาว์ มีศิลาจารวัตร
 เป็นปรกติเป็นดุจเงาติดตามไป ฉะนั้น.

ก็นางเภาปริพาชิกา เมื่อจะกล่าว
 พรรณนาคุณ ของพระนางนันทาเทวี
 แต่ต้นว่า เป็นผู้ไม่ทรงพิโรธง่าย ๆ
 ในกาลเมื่อพระองค์ ประทับอยู่ในสากล-
 นครมัททรัฐ ถูกพระองค์ดี ไม่บอกความ
 จริงแก่พระชนก ชนนี้ เพราะความรักใคร่
 ในพระองค์ ด้วยความกลัวพระชนกจะลง
 พระอาญาแก่พระองค์, นางเภาเรียกว่า
 หมายถึงพระนางนันทา ไม่ทรงพิโรธ
 เป็นต้น ในเวลายังทรงพระเยาว์นี้ว่า
 “พระนางนันทาเทวีนี้ ไม่ทรงพิโรธ มี
 บุญญาบารมี เป็นบัณฑิต ทรงเห็น
 ประโยชน์ เป็นปรกติดังนี้”.

อุพฺพริณฺติ โอิโรธฺ. เอวํ คุณสมฺปนฺนํ
 นนฺทาเทวี เกณ โทเสน ทกรกฺขสฺส
 ทสฺสสีติ วทติ.

โส ตสฺสา อคฺณํ กณฺโถ อิมํ
 คาถมาห

“ชิตฺตารตีสมาปนฺนํ
 อนตฺถวสฺมาคตํ
 สํ มํ สกานปฺตฺตานํ
 อยาจํ ยาจเต ฐนํ.

โสหํ ททามิ สวารตฺโต
 พหุํ อฺจุจาวจํ ฐนํ
 สฺทฺจุจฺจํ จชิตฺวาน
 ปจฺฉา โสจามิ ทุมฺมโน
 อุพฺพริ เตน โทเสน
 ทชฺชามิ ทกรกฺขิโน”ติ.

ตตฺถ อนตฺถวสฺมาคตฺนฺติ ตาย
 ชิตฺตารตียา กามกิฬาย อนตฺถการกานํ
 กิเลสานํ วสํ อาคตํ มํ วิทิตฺวา.
 สํ มนฺติ สํ นนฺทาเทวี มํ.

คำว่า พระราชเทวี ได้แก่ พระสนม.
 นางเกร็ดทูลว่า พระองค์จักประทาน
 พระนางนันทาเทวี ผู้สมบุรณ์ด้วยคุณ
 อย่างนี้แก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษอะไร.

พระเจ้าจุลนีนั้น เมื่อจะทรงแถลง
 โทษของพระนางนันทาเทวี จึงตรัส
 คาถานี้ว่า

“นางนันทานั้นรู้ว่าข้าพเจ้าถึงพร้อม
 ด้วยความยินดีในการเล่น ผู้ถึง
 แล้ว ซึ่งอำนาจแห่งกิเลส ผู้ทำ
 ความพินาศ ย่อมขอทรัพย์ คือ
 เครื่องประดับ ซึ่งไม่ควรขอแก่บุตร
 ธิดา และชายาอื่น ๆ กะข้าพเจ้า.

ข้าพเจ้า มีความยินดีพร้อมแล้ว
 ย่อมให้ทรัพย์ คือเครื่องประดับ
 ทั้งอย่างดี อย่างทรมานเป็นอันมาก
 ครั้นสละสิ่งที่ไม่ควรสละแล้ว
 ภายหลังก็เศร้าโศกเสียใจ ข้าพเจ้า
 จะให้นาง แก่ผีเสื้อน้ำก็ด้วยโทษ
 นั้น”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้ถึง
 แล้ว ซึ่งอำนาจกิเลส ผู้ทำความพินาศ
 ความว่า นางนันทาเทวี รู้ว่าข้าพเจ้า
 ถึงแล้ว ด้วยความยินดีในการเล่น คือ
 เล่นในความใคร่ นั้น ถึงแล้วซึ่งอำนาจ

สกานปุตตานนุติ ยี่ มยา อุตตโน
ปุตตานนุจ ธิตานนุจ ภரியานนุจ
ทินัน ปิลนุณัน, ตี่ อยาจิตพพฐูปปี
“มยุหิ เทหิ”ติ ยาจติ.

ปจฺฉา โสจามิตี สภา ทุตฺติยทิวเส
“อิมานิ ปิลนุณานิ รณฺญา มม
ทินฺนानิ, อاهرเถตานี”ติ เตสฺ
โรทฺถนฺตานิ โอมุญฺจิตฺวา คณฺหติ.
“อถาหิ เต โรทฺถมานเ มม สนฺตึเก
อาคเต ทิสฺสุวา ปจฺฉา โสจามิ, เอว
โทสการิกา เอสา อิมินา นํ โทเสน
ทกรกฺขสฺสสฺส ทสฺสสามิ”ติ.

อถ นํ ปริพฺพาชิกา “อิมิ
ตาว อิมินา โทเสน เทหิ, กนิฏฺฐโจ
ปน เต ติชิณฺมนฺตึ กุมารโ อูปการโก,
ตี่ เกน โทเสน ทสฺสสึ”ติ ปุจฺฉนฺตึ

กิลส ผู้ทำความพินาศ. คำว่า พระนาง
นันทาทวีขอทรัพย์กะเรา ได้แก่
พระนางนันทาทวีขอทรัพย์ คือ เครื่อง-
ประดับกะเรา.

คำว่า แก่บุตรธิดาและชายา ความว่า
เครื่องประดับใด อันเราให้แก่บุตรธิดา
และชายา, นางนันทาทวีขอเครื่องประดับ
ซึ่งไม่ควรขอว่า “พระองค์จงประทาน
แก่หม่อมฉัน”.

คำว่า ภายหลังเราก็เศร้าโศก ความว่า
ในวันที่ ๒ นางก็กล่าวกะบุตรเป็นต้น
ของข้าพเจ้าว่า “เครื่องประดับเหล่านี้
พระราชาประทานแก่เรา ท่านทั้งหลาย
จงนำเครื่องประดับเหล่านั้น มาให้เรา”
ดังนี้ เมื่อบุตรเป็นต้นเหล่านั้นของข้าพเจ้า
กำลังร้องให้ นางก็ปลดเครื่องประดับถือเอา.
พระราชาตรัสว่า “ลำดับนั้น ข้าพเจ้าเห็น
ชนเหล่านั้น มีบุตรเป็นต้น ร้องให้มาใน
สำนักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เศร้าโศก
นางนันทานี้ทำความผิดอย่างนี้ ข้าพเจ้า
จึงให้นางแก่ผีเสื้อน้ำ ด้วยโทษนี้”.

นางภรีปริพาชิกา เมื่อทูลถาม
พระราชานั้นว่า “พระองค์ประทาน
พระนางนันทาทวี ด้วยโทษนี้ก็ควรอยู่,
แต่ติชิณมันตีกุมาร พระกนิฏฐภูฏา

คาถา

“เยโนจิตา ชนปทา
อานีตา จ ปฏิกุคหิ
อามตัม ปรรชเชภิ
อภิญญา พหุธนัง.

ธนุคคหณัง ปวรัง
สุรัง ติชิณมนุติณัง
ภาตริ เกน โทเสน
ทชฺชาสี ทกรกฺขิโน”ติ.

ตตถ เยโนจิตาติ เยน วชฺชิตตา.
ปฏิกุคหนุติ เยน จ ตุมฺเห พรเทเส
วสนุตตา ปุน เคหิ อานีตา. อภิญญา-
ยาติ อภิญญิตวา. ติชิณมนุติณฺหิ
ติชิณปญฺญัง.

เป็นผู้มีอุปการะแก่พระองค์ พระองค์
ประทานพระกุมารนั้น ด้วยโทษอะไร”
ดังนี้ จึงกล่าวคาถาว่า

“พระกนิษฐภาดา พระนามว่าติชิณ-
ราชกุมาร ผู้ยังชนบททั้งหลาย
ให้เจริญ เจริญเสด็จพระองค์ ซึ่ง
ประทับอยู่สากนคร ให้กลับมา
สู่ราชธานี ทรงอนุเคราะห์พระองค์
ครอบงำพระราชาทรงหลายเสียด นำ
เอาราชทรัพย์เป็นอันมากมาแต่
ราชสมบัติพระราชานอื่น.

พระกุมารเป็นผู้ประเสริฐกว่านาย
ขมังธนูทั้งหลาย ทรงกล้าหาญกว่า
ผู้มีความคิดหลักแหลมทั้งหลาย
พระองค์ จักประทานพระกนิษฐ-
ภาดา แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้ยังชน
ให้เจริญ ความว่า พระราชกุมารผู้ยัง
ชนทั้งหลายให้เจริญ. คำว่า เจริญเสด็จ
พระองค์มาสู่ราชธานี ความว่า พระ-
ราชกุมาร เจริญเสด็จพระองค์ซึ่งประทับ
อยู่ประเทศอื่น กลับมาสู่ราชธานีอีก.
คำว่า ครอบงำ ได้แก่ ครอบครอง.
คำว่า ความคิดหลักแหลม ได้แก่
มีปัญญาแหลมคม.

โส กิร มาตุ พุราหุมนเณน สทุธิ
 วสนกาเล ชาโต. อถสฺส วุฑฺฒิปฺปตฺตสฺส
 พุราหุมนเณ ชคฺคํ หตฺถे ทตฺวา “อิมํ
 คเหตุวา มํ อฺปฺนฺจฺหาหิ”ติ อาท. โส
 พุราหุมนํ “ปิตา เมติ สญฺญาเย
 อฺปฺนฺจฺหา”ติ. อถ นํ เอโก อมจฺใจ
 “ราชกุมาร น ตฺวํ เอตสฺส พุราหุมนสฺส
 ปฺตฺโต, ตว กุจฺฉิตฺตกาเล สลากเทวี
 ราชานํ มารยาเปตฺวา เอตสฺส จตฺตํ
 อฺสฺสาเปสิ, ตฺวํ มหาจฺพนีรญฺโณ
 ปฺตฺโต”ติ อาท.

โส ตํ สุตฺวา กุชฺฌิตฺวา “โหด
 เอนุปาเยน นํ มาเรสุสามิ”ติ
 ราชกุลํ ปวิสฺนฺโต ตํ ชคฺคํ เอกสฺส
 ปาทมฺมุสิกสฺส ทตฺวา อปรํ “ตฺวํ
 ราชทฺวาเร จตฺวา ‘มเมส ชคฺโค’ติ
 อิมินา สทุธิ วิวาทํ กเรยฺยาสี”ติ
 วตฺวา ปาวิสฺสิ. เต อุกฺโก กลหํ
 กรีสฺสุ. โส “กึ เอส กลโห”ติ เอกํ
 ปฺริสํ เปเสสิ. โส อาคนฺตฺวา
 “ชคฺคตฺถายา”ติ อาท.

ดังได้สดับมา ติชิณราชกุมารนั้น
 ประสฺสูติในเวลา พระราชมารดาอยู่ร่วมกับ
 พุราหุมน. ลำดับนั้น เมื่อพระราชกุมาร
 ถึงความเจริญวัยแล้ว พุราหุมนให้
 พระขรรค์ที่มีอกล่าวว่า “เจ้าจงถือ
 พระขรรค์นี้ บำรุงเรา”. พระราชกุมารนั้น
 ก็บำรุงพุราหุมนด้วยสำคัญว่า “เป็น
 พระราชบิดาของตน”. ลำดับนั้น อำมาตย์
 คนหนึ่ง ทูลพระราชกุมารว่า “ข้าแต่
 พระราชกุมารพระองค์มิใช่เป็นพระโอรส
 แห่งพุราหุมนนี้ ในเวลาพระองค์อยู่ใน
 พระครรภ์พระนางสลากเทวีพระราชมารดา
 ให้ปลงพระชนม์พระราชบิดาเสีย ให้ยก
 เสวตฉัตรแก่พุราหุมนนี้ พระองค์เป็น
 พระราชโอรสของพระเจ้ามหาจุลนี”.

พระราชกุมารได้สดับเรื่องนั้นก็ทรงกริ้ว
 ดำริว่า “เหตุนั้นจงยกไว้ เราจักฆ่า
 พุราหุมนั้น ด้วยอุบายอันหนึ่ง” แล้ว
 เข้าไปสู่ราชสกุล ประทานพระขรรค์แก่
 มหาดเล็กผู้ใกล้ชิดคนหนึ่ง แล้วตรัสกับ
 มหาดเล็กอีกคนหนึ่งว่า “เจ้าจงยืนที่
 ประตูราชนิเวศน์ แล้วกล่าวกะมหาดเล็ก
 ซึ่งถือพระขรรค์ว่า ‘นั่นพระขรรค์ของเรา’
 ฟังก่อวิวาทกับมหาดเล็กนี้” แล้วเสด็จ
 เข้าไปข้างใน. มหาดเล็กทั้งสองได้ทะเลาะ
 กันแล้ว. พระราชกุมารได้ส่งบุรุษผู้หนึ่ง

ปติภูจาเปสิ. ตโต ปฏฺจาย นํ
 “ติชิตฺตมนฺติ”ติ สญฺชานิสฺส. ปริพฺพาชิกา
 ตํ “เอวรูปํ ภาตริํ เกน โทเสน
 ทกรกฺขสฺส สฺส สฺส”ติ ปุจฺฉิ.

ราชา ตสฺส โทสํ กถนฺโต อห

“เยโนจิตา ชนปทา
 อานีตา จ ปฏิกุคฺคํ
 อากฺกํ ปรรชเชมิ
 อภิกฺขาย พหุณฺโณ
 ญนฺคคหณํ ปวโร
 สุโร ติชิตฺตมนฺติ จ
 มยายํ สุขิตโต ราชา
 อิติมญฺญติ ทารโก
 อปฏฺจานํปี เม อยฺเย
 น โส เอติ ยถาปุเร
 ภาตริํ เตน โทเสน
 ทชฺชานํ ทกรกฺขิโน”ติ.

เสด็จไปที่มัททรฐัณั้น เสด็จพระเชษฐภคินี
 มาครองราชสมบัติ ในอุตรปัญจาลราช-
 ธานี. จำเดิมแต่นั้นมา มหาชนทั้งหลาย
 ก็เรียกพระราชากุมารว่า “ติชิตมนต์”.
 นางปริพาชิกา ทูลถามพระเจ้าจุลนีวา
 “พระองค์จักประทาน พระกนิษฐภคินี
 ผู้มีอุปการะเห็นปานนั้น แก่ผีเสื้อน้ำด้วย
 โทษอะไร”.

พระราชชา เมื่อจะกล่าวโทษของ
 พระกนิษฐภคินีแห่งพระองค์ จึงตรัสว่า

“กนิษฐภคินีของข้าพเจ้า ดูหมิ่น
 ข้าพเจ้าว่า ชนบททั้งหลายเจริญ
 แล้ว เพราะเขา ข้าพเจ้าได้กลับ
 มาอยู่นครปัญจาละ ก็เพราะเขา
 เขาอนุเคราะห์ข้าพเจ้า ครอบงำ
 พระราชาทั้งหลาย นำทรัพย์
 จำนวนมาก มาจากราชสมบัติอื่น
 เป็นผู้ประเสริฐกว่า นายขมังธนู
 ทั้งหลาย เป็นผู้กล้าหาญมีความคิด
 หลักแหลม ข้าพเจ้านี้เป็นพระราชา
 ยังเด็กได้ความสุขเพราะเขา ในกาล
 ก่อน เขามารับข้าพเจ้าแต่เช้า
 ก็แต่บัดนี้ เขาไม่มาอย่างนั้น
 ข้าพเจ้าให้กนิษฐภคินี แก่ผีเสื้อน้ำ
 ด้วยโทษนั้น”.

ตตถ **ปรรชเชภิติ** อิมสฺส มยา
 ปรรชชโต พหุณฺํ อากตฺ, สยญจ
 ปรรชเช วสนฺโต ปฺน อิมํ เคหํ
 อาเนตฺวา “เอส มยา มหตฺยเส
 ปตฺติฏฺจาปีโต”ติ วทติ. **ยถาปุเรติ** ปุพฺเพ
 ปาโตว อากจฺจติ, อิทานิ ปเนส
 น ตถา เอติ. อิมินา นํ โทเสน
 ทกรกฺขสฺสทฺส ทสฺสามีติ.

ปริพฺพาชิกา “มหาราช ภาตฺ
 ตาว โหตุ, ฐนุเสชกฺมาโร ปน ตยิ
 สิเนเหน คุณยฺตุโต พหุปกาโร”ติ ตสฺส
 คุณํ กถนฺตุํ อาท

“เอกรตฺเตน อุกโย
 ตวญฺเจว ฐนุเสชวา
 อุกโย ชาเตตฺถ ปญฺจาลา
 สหายา สฺสุมาวยา.

จริยา ตํ อญฺพนฺธิตฺโต
 เอกทฺกฺขสฺสโข ตว

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จาก
ราชสมบัติอื่น ความว่า เรานำเอา
 ทรัพย์สมบัติมากกว่าราชสมบัติอื่น แก่
 พระราชานี้, ก็ตนเองเมื่ออยู่ในรัชสมบัติ
 อื่น ก็เชิญเสด็จพระราชามาสู่ราชนิเวศน์
 นี้อีก ย่อมกล่าววว่า “พระราชานี้ฉันเราให้
 ดำรงอยู่ในอิสริยยศอันใหญ่แล้ว”. คำว่า
ครั้งก่อน พระเจ้าจูลีตรัสว่า ครั้งก่อน
 เขามาสู่ที่บ้ำรุง(ข้าพเจ้า) แต่เข้าเที่ยว
 แต่วว่า บัดนี้ เขาไม่มาอย่างนั้น ข้าพเจ้า
 จักให้กนิษฐภาดานั้น แก่ผีเสื้อน้ำด้วย
 โทษนี้ ดังนี้.

นางเภรีปริพาชิกาทูลว่า “ข้าแต่
 มหาราชเจ้า โทษของกนิษฐภาดาจงยก
 ไว้ก่อน, แต่ธนูเสชกุมารประกอบด้วย
 คุณเป็นผู้มีอุปการะมากด้วยความรักใน
 พระองค์” เมื่อจะแถลงคุณของธนูเสช
 กุมารนั้น จึงกล่าววว่า

“พระองค์ และธนูเสชกุมารทั้งสอง
 ประสูติคือนเดียวกัน ทั้งสองเป็นชาว
 ปัญฺจาลนคร เกิดในกรุงปัญฺจาละ
 นั้น เป็นสหายมีวัยเสมอกันดี.

ธนูเสชกุมาร ติดตามพระองค์
 โดยเสด็จจาริกไปยังชนบท เป็นผู้

อุสุสุโก เต ทิวารตตี
 สพุพกิจุเจสุ ปาวงฺ
 สหายํ เกน โทเสน
 ทชฺชาสี ทกรกฺขิโน"ติ"^๑

ตตถ ฌนุเสขวาติ ฌนุเสขตาย
 ฌนุเสขกฺมาโรติ อตฺถเ อตฺถภาติ อีธเว
 นคเร. ปญฺจาลาติ อุตฺตรปญฺจาลนคเร
 ชาตตฺตา เอวํ โวหารา. สฺสมาวยาติ
 สฺสุจฺ สฺสมาวยา.

จริยา ตํ อนุพนฺธิตฺถติ ทหฺรกาเล
 ชนปทจาริกาย ปกฺกนฺตํ ตํ อนุพนฺธิตฺถ
 กิมิว ? ฉายาว น วิชฺหิตฺติ. อสุสุโก
 เตติ ตว กิจุเจสุ รตฺติณฺทิวํ อสุสุโก
 ฌนุทชาโต นิจฺจํ ปาวงฺ. ตํ เกน
 โทเสน ทกรกฺขสฺสุส ทสฺสสีติ.

ร่วมทุกข์ร่วมสุขเป็นอันเดียวกันกับ
 พระองค์ ขวนขวายจัดแจงในกิจ
 ทั้งปวงของพระองค์ ตลอดวันและ
 คืน พระองค์จะประทานสหายแก่
 ฆีเสื่อน้ำด้วยโทษอะไร".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ฌนุเสข-
 กุมาร อธิบายว่า ชื่อว่า ฌนุเสขกุมาร
 เพราะเป็นผู้ศึกษาในวิชาธนู. คำว่า
 ในกรุงปัญจาละนั้น ได้แก่ เกิดในนครนี้
 นั้นเอง. คำว่า เป็นชาวปัญจาลนคร
 ได้แก่ ที่ร้องเรียกอย่างนั้น เพราะเป็นผู้เกิด
 แล้วในอุตรปัญจาลนคร. คำว่า มีวัย
 เสมอกันดี ได้แก่ มีวัยพร้อมเพรียงกัน
 อย่างดี.

คำว่า ติดตามพระองค์โดยเสด็จจาริก
 ความว่า ในกาลที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์
 ฌนุเสขกุมารติดตามพระองค์ ผู้เสด็จ
 หลีกไปจาริกในชนบท, ถ้ามว่าเหมือน
 อะไร ? วิสัยหนาว เหมือนเงาไม่ละตน
 ฉะนั้น. คำว่า เป็นผู้ขวนขวายในกิจ
 ทั้งหลายของพระองค์ นางปริพาชิกา
 ทูลว่า ฌนุเสขกุมารเป็นผู้พอใจขวนขวาย
 จัดแจงในกิจทั้งหลาย ของพระองค์
 ตลอดวันและคืนเป็นนิตย์, พระองค์จะ

^๑ พ. ชา. ๒๗/๕๑๐.

ประธานธนูเสขกุมารนั้น แก่ผีเสื้อน้ำ
ด้วยเหตุอะไร.

อดสูส ราชา ไทส์ กณฺหโต
อาห

ลำดับนั้น พระราชาจูลนี้ เมื่อจะ
แถลงโทษของพระสหาย จึงตรัสว่า

“จริยา มํ อยํ อยฺเย
สณฺชคฺคฺมิตฺถ มยา สมา
อชฺชาปี เตน วณฺณเนน
อติเวลํ สณฺชคฺคฺมิติ.

“ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ธนูเสขกุมารนี้
เป็นผู้พูดตลก ล้อเลียนดีเสมอกับ
ข้าพเจ้า ด้วยความประพฤติ (มา
แต่ก่อน) ถึงบัดนี้ เขายังล้อเลียน
เกินขอบเขตด้วยกิริยานั้นอีก.

อุพฺพริยาปีหิ อยฺเย
มนุตยามิ วโหคโต
อนามนฺตา ปวิสติ
ปุพฺเพ อปฺปฏิเวทิตอ.

ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าปรึกษา
หารือกับ นางนันทาทวีไนทีลับ
เขาไม่บอกกล่าวข้าพเจ้าให้รู้ตัว
ก่อน เข้าไปเฝ้า.

ลทฺธวโร กโตกาโส
อหิริกํ อนาทรํ
สหายํ เตน โทเสน
ทชฺชาหิ ทกรฺกฺขิโน”ติ.

แม้เขาจะเป็นผู้ได้รับอนุญาต ไม่
จำกัดเวลาและโอกาสให้เข้าเฝ้าได้
(ถึงอย่างนั้นควรจะแจ้งให้ข้าพเจ้า
รู้ตัวเสียก่อนจึงจะดีงาม) ข้าพเจ้า
ให้สหายผู้ไม่มีความละอาย ผู้หา
ความเอื้อเฟื้อมิได้แก่ผีเสื้อน้ำด้วย
โทษนั้น”.

ตตฺถ อชฺชาปี เตน วณฺณเนนาติ
ยถา จริยาย ปุพฺเพ มํ อณฺุพฺนุเชนฺโต
มยา อนาถเนน สทฺธิ อเอกโต

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ถึงวันนี้
เขายังพูดตลกล้อเลียนเกินขอบเขตด้วย
กิริยานั้นอีก ความว่า ธนูเสขกุมารติดตาม

^๑ พ. ชา. ๒๗/๕๑๐.

ภุชชุตโต สยนุตโต หตุถิ ปหริตฺวา
 มหาหสิตํ หสิ, อชฺชาปี ตเถว หสตี,
 ทุคฺคตกาเล วีย. มํ ปสฺสตี.

อนามนฺโตติ รโห นนฺทาเทวียา สทุธิ
 มนฺเตนฺเตปี มยิ อชานาเปตฺวาว สหสา
 ปวิสตี. อิมินา โทเสน ตํ อหิริกํ
 อนาทรํ ทกรกฺขสฺสสฺส ทสฺสามีตี.

อถ นํ ปริพฺพาชิกา “มหาราช
 เอตสฺส ตาเวส โทโส โหตุ, ปุโรหิต
 ปน เต พหุปการโ”ตี ตสฺส คุณิ
 กเถนฺตี อาท

“กุสโล สพฺพนิมิตฺตานํ
 รุทญฺญ อาคตาคโม
 อุปฺปาเท สฺปิเน ยุตฺโต
 นิยฺยานเน จ ปเวสเน.

ข้าพเจ้าด้วยความประพฤติมาแต่ก่อน
 ร่วมกินอยู่หลับนอนเป็นอันเดียวกันกับ
 ข้าพเจ้า ปรบมือหัวเราะเสียงดังอย่างใด,
 ถึงวันนี้เขาก็หัวเราะอย่างนั้นทีเดียว เห็น
 ข้าพเจ้าเหมือนเวลาถึงความลำบาก ฉะนั้น.

คำว่า ไม่บอกกล่าว พระราชาตรัสว่า
 ธนุเสขกุมารนี้ เมื่อข้าพเจ้าปรึกษาหารือ
 กับนางันทาทาเทวีอยู่ในที่ลับ ไม่ยังข้าพเจ้า
 ให้รู้ก่อนเทียว, เข้าไปโดยพลัน. ข้าพเจ้า
 ให้ธนุเสขกุมารนั้น ผู้ไม่มียางอาย หา
 ความเอื้อเฟื้อมิได้แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษนี้
 ดังนี้.

ลำดับนั้น นางปริพาชิกาทูลพระราชา
 จุลนี้ว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า โทษของ
 ธนุเสขกุมารพระสหายนี จงยกไว้ก่อน,
 ก็แต่แก้วฏูปุโรหิต เป็นผู้มิอุปการะแด่
 พระองค์มาก” เมื่อจะกล่าวคุณของแก้วฏู
 ปุโรหิต จึงกล่าวว่า

“แก้วฏูปุโรหิต เป็นผู้ฉลาดรู้นิमित
 ทั้งปวง (ว่าผลนี้จักมีมาแต่นิมิตนี้)
 เป็นผู้รู้เสียงร้องทั้งปวง รู้ไตรเพท
 เป็นผู้ฉลาด ในจันทรุปราคา
 อุกกาบาต และทิสาทาหะเป็นอาทิ
 อันจะเกิดขึ้น ประกอบด้วย
 สามารถทำนายสุบินว่า จะเกิด

ปฏโจ ภูมมนุตลิกขสมิ
 นกขตตปทโกวิท
 พุราหมณั เกน โทเสน
 ทชฺชาสิ ทกรกฺขิโน”ติ.

ตตถ สพฺพนิมิตฺตานนฺติ อิมินา
 นิมิตฺเตน อิทํ ภวิสฺสติ, อิมินา
 อิทนฺติ เอวํ สพฺพนิมิตฺเตสุ กุสโล.
 รุทญฺญติ สพฺพรวํ ชานาติ. อุปฺปาเทติ
 จนฺตคฺคาหสุริยคฺคาหอกุกาปาททิสาทา-
 หาทิกเก อุปฺปาเท.

สุปิเน ยุตฺโตติ สุปิเน จ ตสฺส
 นิปฺผลติ ชานนวเสน ยุตฺโต นิยุยานे
 จ ปเวสเนติ อิมินา นกขตฺเตน
 นิยุยานิตพฺพํ, อิมินา ปวิสิตพฺพนฺติ
 ชานาติ.

ผลอย่างนี้ และรู้ว่าควรถอยทัพ
 หรือเข้าต่อสู้ด้วยนักรบนี้.

เป็นผู้สามารถรู้โทษ หรือคุณใน
 ภูมิภาคและในนภากาศ เป็นผู้
 ฉลาด ในคลองแห่งนักรบ ๒๘
 พระองค์ จะพึงประทานเกวัญ
 พุราหมณ์ แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษ
 อะไร”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า นิमित
 ทั้งปวง ความว่า เป็นผู้ฉลาดในนิमित
 ทั้งปวงอย่างนี้ว่า ผลนี้จักมีมาเพราะนิमित
 นี้ ผลนี้จักมีมาเพราะนิमितนี้ ดังนี้. คำว่า
 รู้เสียงร้องทั้งปวง ได้แก่ รู้เสียงร้องของ
 สัตว์ทุกชนิด. คำว่า เป็นผู้ฉลาดใน
 จันทรุปราคาเป็นต้นที่เกิดขึ้น ได้แก่
 เป็นผู้ฉลาดในจันทรุปราคา สุริยุปราคา
 อุกกาบาต และทิสาทาหะเป็นต้นที่
 เกิดขึ้น.

คำว่า ประกอบรู้ทำนายฝัน ได้แก่
 ประกอบด้วยสามารถ รู้ทำนายฝันว่า
 ความสำเร็จจักมีแก่ผู้นั้นอย่างนี้. คำว่า
 รู้การถอยทัพ หรือเข้าต่อสู้ (ด้วยนักรบ
 นี้ ๆ) ความว่า เกวัญพราหมณ์ย่อมรู้ว่า
 เราควรถอยทัพ หรือควรต่อสู้ด้วยนักรบ
 นี้ ๆ ดังนี้.

ปฏโช ภูมมนตลิกขสมินติ เฉโก
ปฏิปโล, ภูมิมยญจ อนตลิกขเ จ
โทสคฺเณ ชานิตฺ สมนตฺโถ. นกฺขตฺต-
ปทโกวิทฺติ อญฺจวีสตียา นกฺขตฺตโกฏ-
จฺจาเสสุ เฉโก. ตํ เกน โทเสน
ทกรกฺขสฺสทฺส ทสฺสสีตี.

ราชา ตสฺส โทสํ กเถนฺโต อาห

“ปริสายปี เม อยฺเย
อุมฺมิลิตฺวา อุกฺกขติ
ตสฺมา อจฺจภมฺํ ลุทฺทํ
ทชฺชานํ ทกรกฺขิโน”ติ.

ตสฺสตฺโถ “อยฺเย เเฮส มํ
ปริสมชฺเณ โอลิเถนฺโตปี อุกฺขิณี
อุมฺมิลิตฺวา กุทฺโธ วิย อุกฺกขติ,
ตสฺมา เอวํ อุมฺมิลิตฺวา จิตภมฺํ
โทเสน อุกฺกขิตฺตภมฺํ วิย ลุทฺทํ
ภยานกํ อนํ ทกรกฺขิโน ทสฺสามิ”ติ.

คำว่า เป็นผู้ฉลาดในภูมิภาคและ
นภากาศ ความว่า เป็นผู้ฉลาด คือ
เข้มแข็ง คือสามารถจะรู้คุณและโทษใน
ภูมิภาคและนภากาศได้. คำว่า เป็นผู้
ฉลาดในคลองแห่งนักษัตร ความว่า
แก้วภูพราหมณ์เป็นผู้ฉลาด ในส่วนแห่ง
นักษัตร ๒๘. นางปริพาชกาจึงทูลถาม
ว่า พระองค์จะประทานแก้วภูพราหมณ์
แก่ผีเสื้อน้ำด้วยโทษอะไร.

พระราชจูลณี เมื่อจะทรงกล่าว
โทษแห่งแก้วภูพราหมณ์ จึงตรัสว่า

“ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า อาจารย์แก้วภู
ลืมนตาทั้งสองดูข้าพเจ้า ณ ท่าม
กลางบริษัท เหมือนขัดเคืองข้าพเจ้า
เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงให้
อาจารย์แก้วภูผู้ร้ายกาจ ดูจมีคิ้ว
อันเล็กขึ้น ด้วยโทษะแก่ผีเสื้อน้ำ”.

อธิบายความ แห่งคานานันว่า
“ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า แก้วภูพราหมณ์นี้ แม้
เมื่อมองดูข้าพเจ้า ท่ามกลางบริษัท
ได้ลืมนตาทั้งสองขึ้นดู เหมือนโกรธเคือง
ข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะให้
อาจารย์แก้วภูผู้ร้ายกาจน่ากลัว ผู้ลืมนตา
เล็กคิ้วไว้อย่างนั้น เป็นรางวัลว่าเล็กคิ้ว
ขึ้นด้วยโทษะ แก่ผีเสื้อน้ำ”.

ตโต ปริพาชกา “มหाराช
 ตวี ‘มาตริ อาทิ กตวา อิเม
 ปญจ ชเน ทกรกขสสุส ทสุสามิ’ติ
 วทสิ, ‘เอวรูปญจ สิริวิภวํ อคเนตวา
 อตฺตโน ชีวิตํ มโศภนปณฺทิตสุส
 ทมฺมี’ติ วทสิ, ก็ ตสุส คุณํ
 ปสฺสสิ”ติ ปุจฺจนฺตี อีมา คาถา
 อภาสิ

แต่นั้น นางเภาปริพาชกาทูลว่า
 “ดูกรมหาราช พระองค์ดำรัสว่า ‘เราจัก
 ให้ชนทั้ง ๕ นี้ ตั้งแต่พระราชมารดา
 เป็นอาทิ แก่ผีเสื้อน้ำ’ และดำรัสว่า
 ‘เราไม่ไยดี ในราชสมบัติเห็นปานนี้ จัก
 ประทานพระชนม์ชีพของตน ให้แก่
 มโศภณบัณฑิต’ พระองค์ทรงเห็นคุณ
 ของมโศภณบัณฑิตเป็นอย่างไร” เมื่อจะ
 ทูลถาม ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า

“สสมุทฺทปริยายํ
 มหีสาคกรกฺุณฺทลํ
 พสุณฺธรํ อาวสสิ
 อมจฺจปริวาริตโต.

“พระองค์ เป็นผู้อันเหล่าอำมาตย์
 แวดล้อม เป็นราชบริวารครอบ-
 ครองพสุณธรรมหิตล ห้อมล้อม
 ด้วยมหาสมุทร เป็นดุจกุนฑล
 แห่งสาคร.

จาตฺรณฺโต มหารกฺุโจ
 วิชิตาวี มหพฺพโล
 ปจฺพยา เอกราชาสิ
 ยโส เต วิปลํ คโต.

พระองค์เป็นมหาราชาธิบดีราช ใน
 ปฐพีมณฑล มีสมุทรทั้ง ๔ เป็น
 ที่สุด มีรัฐมณฑลใหญ่ มีสงคราม
 อันชนะพิเศษแล้ว มีกำลังมากเป็น
 เอกราชในปฐพี ถึงพระอิสริยยศ
 อันไพบุลย์.

โสฬสิตฺถีสหสฺसानิ
 อามฺตฺตมณิกฺุณฺทลา
 นานาชนปทา นารี
 เทวกณฺญปมา สุภา.

พระสนมมารีมาสู่พระเดชาณุภาพ
 แต่ชนบทต่าง ๆ มีประมาณ
 ๑๖,๐๐๐ นาง มีแก้วมณีกุนฑล
 อันสวมทรงแล้ว งามประดุจดั่ง
 เทพกัญญา.

เอวํ สพุพุงคสมุปนฺนํ
 สพุพุกามสมิทฺธินํ
 สุขิตานํ ปิยํ ทีฆํ
 ชีวิตํ อานุ ชตฺตฺติย.

อถ ตฺวํ เกน วณฺณเณน
 เกน วา ปน เหตุนา
 ปณฺทิตํ อนฺนรกฺขณฺโต
 ปาณํ จชฺสิ ทฺวจฺจณฺ"ติ.

ตตฺถ สสมุทฺทปริยายนฺติ
 สมุทฺทปริชาสงฺขาเตน สมุทฺทปริกฺเขเปน
 สมณฺนาคตํ. **สาครกฺุณฺทลนฺติ** ตํ
 ปริกฺขิปิตฺวา จิตฺตฺสฺส สาครฺตฺสฺส กฺุณฺทลนฺตํ.

วิชิตาวิติ วิชิตสงฺคาโม. **เอกราชาติ**
 อณฺณตฺสฺส อตฺตโน สทิสฺตฺสฺส รณฺโถ
 อภาวโต เอโกว ราชา. **สพุพุกาม-**
สมิทฺธินฺนฺติ สพุเพสฺสปี วตฺตฺกามกิลฺล-
กามานํ สมิทฺธิยา สมณฺนาคตํ.

ดูกร บรมชัตติยาราช นักปราชญ์
 ทั้งหลาย สรรเสริญความเป็นอยู่
 ของบุคคล ผู้ถึงความสุขสมบูรณ์
 ด้วยองค์ทั้งปวง สำเร็จความใคร่
 ทั้งปวง ยินนานอย่างนี้ว่าเป็น
 ที่รัก.

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ตามรักษา
 มิให้สถบัณฺทิต ทรงสละพระชนมชีพ
 ซึ่งยากที่จะทรงสละได้ ด้วยการ
 พรรณนาอะไร ด้วยเหตุการณ
 อะไร".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ห้อมล้อม**
ด้วยมหาสมุทร ได้แก่ มาตามพร้อม
 แล้ว ด้วยการแวดล้อมด้วยมหาสมุทร
 กล่าวคือ มีมหาสมุทรเป็นแดนกั้นไว้.
 คำว่า **เป็นกฺุณฺทลแห่งสาคร** ความว่า
 เป็นดุจกฺุณฺทลแห่งสาคร ตั้งแวดล้อม
 ปฐพีมหิดลนั้น.

คำว่า **มีสงครามชนะพิเศษ** ได้แก่ ทรง
 ชนะสงครามได้พิเศษ (พระราชันฺดดา
 ครอบครองมิตฺถานคร). คำว่า **ทรงเป็น**
เอกราช ความว่า ชื่อว่าเป็นพระราชา
 องค์เดียว เพราะไม่มีพระราชาอื่นเช่นกับ
 ด้วยพระองค์. คำว่า **สำเร็จความใคร่**
ทั้งปวง ความว่า มาตามพร้อมแล้ว

ด้วยความสำเร็จความใคร่ในวัตถุคาม
และกิเลสคามแม่ทั้งหมด.

สุขิตานนุติ เอวรูปานํ สุขิตานํ สตุตทานํ
เอวํ สพุพุงคสมฺปนฺนํ ชีวิตํ ทิมเมว
ปิยํ น เต อปฺปิ ชีวิตมิจฺจนฺตํ
ปณฺทิตา วทนฺติ. ปาณนุติ เอวรูปิ
อตฺตโน ชีวิตํ กสมฺมา ปณฺทิตํ
อนุรกฺขนฺโต จชสีติ.

คำว่า ผู้ถึงความสุข ความว่า บัณฑิต
ทั้งหลาย กล่าวความเป็นอยู่ของปวงชน
ผู้มีความสุขเห็นปานนี้ สมบูรณ์ด้วยองค์
ทั้งปวง เป็นอยู่ยืนนานอย่างนี้เท่านั้น
ว่าเป็นที่รัก (เพราะว่า)ชนเหล่านั้นไม่
ปรารถนาความเป็นอยู่อันน้อย. คำว่า
พระชนม์ชีพ นางเภาปริพาชิกาทูลว่า
เพราะเหตุไรพระองค์ จึงทรงสละ
พระชนม์ชีพของพระองค์เห็นปานนี้ ทรง
ตามรักษามโศภิตบัณฑิตเล่า.

โส ตสฺสา กถํ สุตฺวา ปณฺทิตสฺส
คุณฺเณ กถนฺโต อีมา คาถา อภาสิ

พระเจ้าจูลนีพรหมทัต ได้สดับ
ถ้อยคำของนางเภาปริพาชิกานั้น เมื่อจะ
ตรัสพรรณนาคุณของมโศภิตบัณฑิต ได้
ทรงภาสิตคาถาเหล่านี้ว่า

“ยโตปิ อาคโต อยุเย
มม อตุถํ มโศโส
นาภิชานามิ ธีรสฺส
อนุมตฺตํปี ทุกฺกฏํ.

“ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า จำเดิมแต่มโศภ
มา เพื่อประโยชน์ แก่ข้าพเจ้า
ข้าพเจ้า ไม่เห็นมโศภผู้มีปัญญา
ทำความชั่วแม้เพียงเล็กน้อย.

สเจปี กิมฺหิจิ กाले
มรณํ เม ปุเร สียา
ปฺตุเต จ เม ปฺตุเตจ
สุขาเปยฺย มโศโส.

แม้หากว่ามรณกรรม ฟังมีแก่
ข้าพเจ้าก่อนในเวลาหนึ่ง มโศภ-
บัณฑิต ฟังยังเหล่าโอรส และ
เหล่านัดดาของข้าพเจ้า ให้ได้รับ
ความสุข.

อนาคต ปัจจุบัน
 สพฺพมตฺถํ วิปสฺสติ
 อนาคตกมฺมมุตฺติ
 น ทชฺชํ ทกรกฺขิโน"ติ.

ตตฺถ กิมนิจิ กาลติ กิสฺมิญฺจ.
 สุขยาเปยฺยาติ สุขสฺมิเยว ปติฏฺฐเปยฺย.
 สพฺพมตฺถนฺติ เอวํ อนาคตํ ปัจจุบันํ
 วา อตีตํ วา สพฺพมตฺถํ สพฺพญญ
 พุทฺโธ วีย วิปสฺสติ.

อนาคตกมฺมมุตฺตนิ กายกมฺมาทีสุ
 อปฺราธรหิตํ. น ทชฺชนฺติ อຍ္ယေ เอวํ
 อสมฺมจฺฐํ ปณฺชิตํ นานํ ทกรกฺขสฺส
 ทสฺสามีติ.

เอวํ ราชา มหาสตุตฺตสฺส คุณฺ
 จฺนุทมนฺทลํ อุทฺธรนฺโต วีย อุกฺขิปิตฺวา
 กเถสิ.

(เพราะ) มโหสถ ย่อมเห็นแจ้ง
 ประโยชน์ทั้งปวง ทั้งอนาคต
 ทั้งปัจจุบัน ทั้งอดีตโดยประจักษ์
 (เหมือนพระสัมพันธูปุทธเจ้า)
 เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจะไม่ให้
 มโหสถบัณฑิต ผู้มีภาระงาน
 หาความผิดมิได้ แก่ผีเสื้อน้ำ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ในเวลา
 หนึ่ง ได้แก่ ในเวลาใดเวลาหนึ่ง. คำว่า
 พึงให้ความสุข ได้แก่ พึงให้ตั้งอยู่ใน
 ความสุขโดยแท้. คำว่า ประโยชน์ทั้งปวง
 ความว่า มโหสถย่อมเห็นแจ้งประโยชน์
 ทั้งปวง ทั้งอนาคต ทั้งปัจจุบัน ทั้งอดีต
 เหมือนสัมพันธูปุทธเจ้า.

คำว่า ผู้มีภาระงานหาความผิดมิได้
 ความว่า ผู้เว้นจากความผิดในการงาน
 ทั้งหลาย มีภาระงานทางกายเป็นต้น.
 คำว่า จะไม่ให้ พระเจ้าจุลนีพรหมทัต
 ตรัสว่า ข้าแต่ผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้าจักไม่ให้
 มโหสถบัณฑิต ผู้มีธุระหาผู้อื่นเสมอ
 มิได้อย่างนี้ แก่ผีเสื้อน้ำ.

พระเจ้าจุลนีพรหมทัต ทรงยกคุณ
 ของพระมหาสัตว์ขึ้นตรัสสรรเสริญอย่างนี้
 ประดุจบุคคลยกมณฑลแห่งดวงจันทร์ขึ้น
 ฉะนั้น.

อิติ อิมิ ชาตกิ ยถา
 อนุสนธิปุตตัม โหติ. อถ ปริพพาซิกา
 จินฺตลีสึ, “เอตตฺตเกนาปิ ปณฺทิตสฺส คุณา
 ปากฺกา น โหณฺติ, สกฺลนคฺรวาสีนํ
 มชฺฌเมเยว สาคฺรปิฏฺเจ อาสิตฺตเตลฺลํ
 วีย วิปฺปกีรณํ ปณฺทิตสฺส คุณเ
 ปากฺกญฺ จริสฺสามิ”ติ. ราชานํ คเหตฺวา
 ปาสาทา โอรุญฺห ราชญฺคณฺเ อาสนํ
 ปณฺญาเปตฺวา ตตฺถ นิสิตฺตฺวา นาคเว
 สนฺนิปาตฺวาเปตฺวา ปุณฺ ราชานํ อาทิตฺ
 ปฏฺจาย ทกรกฺขสฺปณฺหํ ปุจฺจิตฺวา
 เตน เหมญฺจา กถิตนเยเนว กถิตกาเล
 นาคเว อามนฺเตตฺวา อาห

“อิทํ สุณฺนาถ ปญฺจาลา
 จุพฺเพนฺยฺยสฺส ภาสิตํ
 ปณฺทิตํ อนุรกฺขณฺโต
 ปาณํ จชฺติ ทฺวจจฺจํ.

มาตุ ภริยาย ภาตฺ ๑
 สขิโน พฺรหฺมณฺสฺส ๑

ชาดกนี้ ย่อมเป็นเหมือนสืบอนุสนธิ
 ตามลำดับ ด้วยประการฉะนี้. ลำดับนั้น
 นางเฝ้าปริพาชิกาตำริว่า “คุณทั้งหลาย
 ของมโหสถบัณฑิตย่อมปรากฏด้วยการ
 พรรณนาถ้อยคำแม้เพียงเท่านี้ ก็หามิได้
 เราจักทำคุณทั้งหลายของมโหสถบัณฑิต
 ให้ปรากฏท่ามกลางชาวพระนครทั้งสิ้น
 ให้เป็นดูจน้ามน้ำที่บุคคลหลงหลังสาคร
 ลอยกระจายไปฉะนั้น”. นางจึงเชิญ
 เสด็จพระราชาลงจากปราสาท ให้ปลาด
 ราชอาสน์ที่พระลานหลวง เชิญให้
 ประทับนั่ง ณ ราชอาสน์นั้น แล้วให้
 ชาวเมืองประชุมกัน จึงทูลถามทกรกษ-
 ปัญหากะพระราชฯ จำเดิมแต่เบื้องต้นอีก
 ได้เรียกชาวเมืองมา ในกาลเมื่อพระราชฯ
 ตรัสตอบโดยนัย อันพระองค์ตรัสตอบ
 แล้ว ในหนหลัง จึงกล่าวว่

“เจ้าทั้งหลาย ชาวปัญจาลนคร
 จงฟังราชภาษิตนี้ ของพระเจ้า
 จุลนีพรหมทัต พระองค์ตามรักษา
 มโหสถบัณฑิต ทรงสละพระชนม์ชีพ
 ซึ่งยากที่บุคคลจะสละได้.

พระเจ้าอุตรปัญจาลนคร ทรงสละ
 ชีวิตแห่งชนทั้ง ๖ คือ พระราชชนนี

อตตโน วาปี ปญจาโล
อนนํ จชติ ชีวิตํ.

เอวํ มหตฺถิยา ปญญา
นิปฺพณา สารุจฺฉินฺตี
ทิกฺกุสฺสมฺมhitตฺถาย
สมฺปรายเย สุขาย จา"ติ.

ตตฺถ มหตฺถิยาติ มหนฺตํ อตฺถํ
คเหตฺวา จิตฺตา. ทิกฺกุสฺสมฺมhitตฺถายาติ
อิมสฺมีเยว อตฺตภาเว hitตฺถายํ
ปรโลเก สุขตฺถาย จ โหติ.

อิตฺติ สา รตนมฺรสฺส มณิกฺขนฺนุเรน
กฺกุญฺ คณฺหนฺตึ วีย มหาสฺตฺตสฺส คฺคณฺหิ
ธมฺมเทสฺสนาย กฺกุญฺ คณฺหนฺติ.

ทกรกฺขสฺปโอบฺห นิฏฺจิตฺโต.

นิฏฺจิตฺตา จ สพฺพโส มหาอุมฺมํคชาตก-
วณฺณนา.

พระมเหสี พระกนิษฐภาดา
สหาย พราหมณ์ กับทั้งพระองค์
(แก่ผีเสื้อน้ำตามลำดับ).

ปัญญาที่มีประโยชน์ใหญ่อันละเอียด
เป็นไป ด้วยความคิดยังประโยชน์
ให้สำเร็จ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล
ในทิกฺกุสฺสมฺมhitตฺถายนี้ และเพื่อ
ความสุขในสํปรายภพ ภายหน้า
อย่างนี้".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มี
ประโยชน์ใหญ่ ได้แก่ ยื่อเอาประโยชน์
ใหญ่ ตั้งอยู่. คำว่า เพื่อประโยชน์เกื้อกูล
ในทิกฺกุสฺสมฺมhitตฺถายนี้ ความว่า ปัญญา
ย่อมมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ในอัฐภพนี้
โดยแท้ และเพื่อความสุขในภพหน้า.

นางเกร็บริพาชิกาถือเอายอดแห่ง
ธรรมเทศนา ด้วยคุณทั้งหลายของ
มโหสถไพริสส์ตว์ เป็นราวกะว่า นางถือเอา
ยอดแห่งเรือนแก้วด้วยกองมณี ด้วย
ประการฉะนี้.

ปัญหาแห่งผีเสื้อน้ำ จบ.

และการพรรณนา ในมหาอุมมํคชาตก
โดยประการทั้งปวง ก็จบ.

อิติ สตุถา อิมิ ฌมฺมเทสนํ
อาหริตฺวา สจฺจจานิ ปกาเสตฺวา
ชาตกํ สโมธานนฺโต “น ภิกฺขเว
อิทาเนว ตถาคโต ปญฺญวา
ปรปฺปวาทมทุทโน อตีเต อปริปกฺเก
ณฺเณ โพิธิณฺณตฺถาจรียํ จรฺนฺโตปิ
ปญฺญวาเยวา”ติ อีมา คาถา อภาสิ

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงนำ
พระธรรมเทศนานี้มาแล้ว ประกาศ
สังฆกรรมทั้งหลาย เมื่อจะประมวลชาดก
จึงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคต
เป็นผู้มีปัญญาอย่าอียี่ ซึ่งปรปวาทะแต่บัดนี้
เท่านั้น ก็หาไม่ได้ ในอดีตกาลเมื่อญาณ
ยังไม่แก่กล้า บำเพ็ญจรियाเพื่อประโยชน์
พระโพธิญาณ ก็มีปัญญาเหมือนกัน”
ดังนี้ ได้ทรงภาสิตคาถาเหล่านี้ว่า

“เสนโก กสฺสโป อาสิ
กามินฺโท อมฺพภูโจ จาปิ
ปุกฺกุโส โปฏฺฐปาโท
ปญฺจาลจฺนฺโท อนฺรุตฺโธ

“อาจารย์เสนกะ มาเกิดเป็นภิกษุ
ชื่อกัสสปะ อาจารย์กามินทะ
มาเป็นภิกษุ ชื่ออัมพภูฐะ
อาจารย์ปุกกุสะ มาเป็นภิกษุ
ชื่อโปฏฐปาทะ ปัญจาลจันท-
ราชกุมาร มาเป็นภิกษุ ชื่อว่า
อนรุตตะ

เทวินฺโท โสณทณฺฑโก
เกวภูฏฺโฆ เทวทตฺโต จ
สลากา ญฺลนฺนทิกา
อนฺุเกวภูฏฺโฆ โมคฺคฺลฺลาโน.

อาจารย์เทวินทะ มาเป็นภิกษุ
ชื่อโสณทัณฑกะ อาจารย์เกวภู
มาเป็นภิกษุ ชื่อเทวทัต พระนาง
สลากเทวี มาเป็นภิกษุณี ชื่อ
ญลนันทิกา อาจารย์ชื่ออนุเกวภู-
พราหมณ์ มาเป็นภิกษุ ชื่อ
โมคคัลลานะอัครสาวกเบื้องซ้าย.

สุนฺทรี ปญฺจาลจฺนฺที จ
มลฺลิกา จ สาลิกา

พระนางปัญจาลจันที มาเป็น
นางสุนทรีปริพาชิกา นกสลิกา

อุทุมพรเทวี โคตมี
เวเทเห กาฬุทายี จ

ภริ อุปปลวณณาสี
ปีตา สุตุโธทโน อหุ
มาตา อาสิ มหามายา
อมรา พิมพสุนุทรี

ติชิตกุมารโ ๑ ฉนุโน
ธนูเสไซ ๑ ราชุโล
สุโว อโหสิ อานนุโท
สารีปุตโต ๑ จุฬนี.

มโหสถโต โลกนาถ
เอว ธาเรถ ชาตกนุ"ติ.

มโหสถปณฺฑิตชาตกถวณฺณนา ปญฺจมา.

มาเป็นพระนางมัลลิกา อุทุมพรเทวี
มาเป็นภิกษุณี ชื่อโคตมี พระเจ้า
วิเทหราช มาเป็นภิกษุ ชื่อกาฬุทายี.

นางภริปริพาชิกา มาเป็นภิกษุณี
ชื่ออุปปลวรรณา บิดามโหสถ ชื่อ
สิริวัตตทกเศรษฐี มาเป็นพระ-
พุทธบิดา พระนามว่า สุตุโธทนะ
สักการีบิดามารดามโหสถ ผู้มีนาม
ว่าสุนนาเทวี มาเป็นพุทธชนนี
พระนามว่า พระนางมหามายา
นางอมรเทวี มาเป็นพระนาง
พิมพาสุนทรี

ติชิตราชกุมาร มาเป็นภิกษุ ชื่อ
ฉันนะ ธนูเสชกุมาร มาเป็นภิกษุ
ชื่อราชูล พุทธชินโรส นกแขกเต้า
มาเป็นภิกษุ ชื่ออานนท พระเจ้า
จุลนีพรหมทัต มาเป็นภิกษุ ชื่อ
สารีบุตร อัครสาวกเบื้องขวา
มโหสถบัณฑิต มาเป็นเรา
ผู้โลกนาถ ท่านทั้งหลาย จงทรง
จำชาดกไว้ ด้วยประการฉะนี้.

พรรณนาเรื่องมโหสถบัณฑิตชาดก ที่ ๕
จบ.